

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
VII. SERİ - No. 49

Prof. Dr. Faruk SÜMER

KARA KOYUNLULAR

(Başlangıçtan Cihan-Şah'a kadar)

I. CİLT

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA
1 9 6 7

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ VII-X

KAYNAKLARA DÂİR 1-11

I. KARA-KOYUNLU ULUSU 13-32

1. Kara-Koyunlu Oymağının adı 13-16. — 2. Barant veya Baranlı adının mahiyeti ve menşei 16-19. — 3. Kara-Koyunlu ulusunun oymakları 19-32. — a. Kara-Koyunlu oymağı 19-20. — b. Sa'dlı 20-23. — c. Baharlı 23-25. — ç. Duharlı 26. — d. Karamanlı 26-27. — e. Alpavut (Alpağut) 27-28. — f. Çekirli (Cäkirlü) 28-29. — g. Äyinli 29-30. — ğ. Hacılı 30. — h. Ağaç-eri 30-31. — ı. Döğeri 31. — i. Bayramlı 31. — j. Kara-Koyunlu ulusuna tabi Kürd teşekkülleri 32.

II. SİYASİ TARİHLERİ..... 33-143

1. Kara-Koyunlular'ın meydana çıkışından biraz önce Doğu-Anadolu'nun siyasi durumu 33-34. — 2. Kara-Koyunlular'ın Anadolu'ya gelişi 34-37. — 3. Bayram Hoca 37-45. — 4. Nâsır ud-dîn Kara-Mehmed 45-54. — a. Kara-Mehmed'in Celâyir şehzâdesi Şeyh Ali'yi yenmesi 46-47. — b. Döğeri Begi Sâlim'in Musul hacılarını soyması ve Kara-Mehmed'in onun üzerine yürümesi 47-48. — c. Mardin muhasarası 48. — ç. Kara-Mehmed'in Mısır'a elçi göndermesi ve Ak-Koyunlular'la muharebe 48-49. — d. Timur'un Kara-Koyunlular'a hücumu 49-51. — e. Mintaş, Kadı Burhan ud-dîn ve Kara-Mehmed arasında Berkük'a karşı ittifak yapılması 51-52. — f. Kara-Koyunlular'ın Tebriz'e girişi 52. — g. Kara-Mehmed'in Pîr Hasan'la savaşması ve öldürülmesi 53-54. — ğ. Kara-Mehmed'in şahsiyeti 54. — 5. Cemal ud-dîn Kara-Yusuf 54-115. — a. Pîr Hasan'la mücadelenin devamı 54-55. — b. Kara-Yusuf'un Tebriz'e gelişi 55-57. — c. Timur'un Doğu-Anadolu'yu istilâsı ve Avnik kalesini muhasara ederek alması 57-58. — ç. Kara-Yusuf'un Atlamış'ı esir alması 59-60. — d. Kara-Yusuf'un Sultan Ahmed'le birlikte Yıldırım Bayezid'e sığınması 60-63 — e. Kara-Yusuf'un Bayezid'in yanından Irak-ı Arab'a gelmesi — Sutan Ahmed'e oğlu Tâhir'in te'dibinde yardım etmesi — Sultan Ahmed ile bozuşarak onu kaçmak zorunda bırakması ve Bağdad'a hâkim olması — Timurlu şehzâdelerine yenilerek Memlûk devletine sığınması 63-66. — f. Kara-Yusuf'un Sultan Ahmed ile birlikte Dimâşk kalesinde hapsedilmesi 66-67. — g. Kara-Yusuf'un hapis hayatı — Hapisten çıkarılması — Yurduna dönüşü 67-70. — ~~h.~~ Timur'un ölümünden sonra Azerbaycan'ın durumu 70-71. — h. Sultan Ahmed'in Suriye'den dönüşü 71-72. — ı. Kara-Yusuf ile Ehbû-Bekir arasındaki birinci savaş 72-74. — i. Serd-rûd savaşı — Azerbaycan'ın kesin olarak Kara-Yusuf'un hâkimiyeti altına girmesi 74-78. — j. Sultan Ahmed'in oğlu Alâ ud-devle'nin Kara-Yusuf'un yanına gelmesi 78-79. —

k. Kara-Yülük-Osman ile savaş—Mardin'in ilhaki ve Artuklu Devleti'nin ortadan kalkması 70-80. — l. Kara-Yusuf'un Emir Bistam'ı Sultan Mu'tasım ile birlikte İsfahan'ın fethine göndermesi — Sultan Ahmed'in Sultaniye'yi almak teşebbüsü 80-81. — m. Sultan Ahmed'le husumetin başlaması — Erzincan'ın fethi — Ahmed'in yenilip öldürülmesi 81-86. — n. Şirvanşah Şeyh İbrahim'in oğlu Keyümers'in tutsak alınması — İsfahan hâkimi Ömer Şeyh oğlu Mirza Rüstem'in Kara-Yusuf'un yanına gelmesi 86-87. — o. Kara-Yusuf'un, oğlu Pir-Budak'ı Sultan ilân etmesi ve Şah Mehmed'in Bağdad'ı zaptı 87-89. — ö. Kara-Yusuf'un oğlu Pir — Budak için Muş yazısında toy tertip etmesi—Kara-Yülük-Osman ile yeniden savaş—Emir Bistam ile aralarının açılması—Şirvanşah Şeyh İbrahim ile müttefiklerinin yenilişi 89-92. — p. Kara-Yusuf'un Bistam Beg'i te'dib için Sultaniye'ye gitmesi — Fars ve İsfahan hâkimi Mirza İskender'in Azerbaycan'a yürümesi üzerine onu karşılamaya çıkması — Yolda hastalanarak geri dönmesi — Baba Hacı Gâverüdi'nin itaat etmesi 92-93. — r. Şah-Ruh'un Azerbaycan'a yürümek teşebbüsü ve bu teşebbüsün Fars ve İsfahan hâkimi Mirza İskender'in muhalefeti yüzünden gerçekleşmemesi 93-94. — s. Kara-Yusuf'un Şah-Ruh'a elçi göndermesi — Anlaşma hasıl olmaması — Kara-Yusuf'un Sultaniye ve Kazvin'i zaptetmesi 94-98. — ş. Kara-Yülük ile üçüncü karşılaşma 98-101, t. Pir-Ömer'in Kemah kalesine taarruzu — Hâkimi Kara-Yülük oğlu Yakub Beg'i esir alması — Kara-Yusuf'un, oğlunu tedip için Bağdad'a gitmesi — Kara-Yülük'ün Pir-Ömer'i öldürmesi 101-103. — u. Memlûk devleti'nin Kara-Yusuf'a karşı harbe hazırlanması 103-104. — ü. Şah-Ruh'un Kara-Yusuf üzerine yürümesi —Kara-Yusuf'un karşı çıkması — Yolda ölümü 104-112. — v. Kara-Yusuf'un şahsiyeti 112-115. — 6. İskender 116-143. — a. Kara-Yusuf'un ölümünden sonraki olaylar 116-118. — b. İskender'in Kara-Yülük'ü Şeyh-Kendi'nde yenmesi 118-119. — c. Şah-Ruh'un Doğu-Anadolu'ya gelişi — Eleşgird meydan muharebesi 119-123. — ç. Şah-Ruh'un Horasan'a dönmesi üzerine İskender'in Tebriz'e gelmesi 123-127. — d. İskender'in, Şirvan'a akını—Sultaniye'yi alması — Şah-Ruh'un ikinci Azerbaycan seferi 127-128 — e. Selmas meydan muharebesi 128-130. — f. Şah-Ruh'un Azerbaycan'ı Kara-Yusuf'un en küçük oğlu Ebû-Sâid'e tefviz etmesi 130-132. — g. İskender'in Azerbaycan'a gelerek Ebû-Sâid'i öldürmesi 131. — ğ. İskender'in oğlu Yar-Ali'nin Şirvan-Şah'ın yanına kaçması — Şirvan-Şah'ın Yar-Ali'yi Şah-Ruh'a göndermesi — İskender'in Şirvan'a akını — Şah-Ruh'un Azerbaycan'a sonuncu yürüyüşü 132-134. h. İskender'in Osmanlı hükümdarı II. Murad'a iltica etmek üzere Tebriz'den ayrılması — Erzurum önünde Kara-Yülük'ü mağlûp etmesi, Kara-Yülük'ün ölümü — İskender'in Osmanlı ülkesine sığınması 134-137. — ı. İskender'in Azerbaycan'a dönüşü — Cihan-Şah ile savaşarak bozguna uğraması — Alıncak kalesinde muhasara edilmesi ve oğlu Şah-Kubad tarafından öldürülmesi 137-141. i. Şah-Kubad'ın baba kaatili sıfatıyla Cihan-Şah tarafından öldürülmesi 141-142. — j. İskender'in şahsiyeti 142-143.

BİBLİYOGRAFYA	145
DİZİN	153
YANLIŞ-DOĞRU CEDVELİ	171

Ö N S Ö Z

XIV. yüzyılın ortalarında *Türkiye*'nin doğu bölgelerinde *Kara-Koyunlu* ve *Ak-Koyunlu* adlı iki *Türkmen* boyu siyasî sahnede görünmüştür. Bu iki boy zamanın en kudretli devletlerine komşu bir halde yaşadığından ve hattâ yurtları onlardan birinin henüz nüfuzunu devam ettirdiği bir saha üzerinde bulunduğundan, siyasî faaliyete geçmekte, *Türkiye*'nin orta ve batısındaki kardeşlerinden epeyce gecikmişlerdi. Lâkin, buna mukabil, her iki boy oldukça kısa bir zaman içinde büyük siyasî muvaffakiyetler kazanarak onlardan bir çoğunu geride bırakmışlardır.

Bu iki boydan biri olan *Kara-Koyunlular*, *Doğu-Anadolu* bölgesinin uc taraflarında yaşıyorlardı. Bu sebeple, onlar da, uclarda yaşayan her *Türk* oymağı —bu arada batı ucundaki *Osmanlılar*— gibi, taşıdıkları fütihatçı ruhun saiki ile yarım asır zarfında bir çok zaferlere nâil olarak XV. yüzyılın ortalarında, *Horasan* ve diğer bâzı dağlık yerler hariç olmak üzere, bütün *İran* ve *İrak*'ı da içine alan bir imparatorluk kurmuşlardır. Bu mühim hâdise üzerine, Timur'un büyük gayretler pahasına devletine katmış olduğu *İran*'ın orta ve batı bölgeleri ile *İrak* onun haleflerinin ellerinden çıkmış, *İlhanlılar*'ın bir devamı olan *Celâyirli* devletinin siyasî mevcudiyeti sona ermiş ve *İran*'da Selçuklu ailesiyle beraber ortadan kalkmış olan *Türkmen* yani batı *Türkleri* hâkimiyeti bu ülkede yeniden başlamıştır. Bu hâkimiyet, hânedan ve bunların dayandığı siyasî câmialar müstesna olmak üzere, kavminin olarak asrımıza kadar devam etmiştir.

Kara-Koyunlular'ın *Türkiye* tarihindeki mevkileri şüphesiz sadece vatanlarının bu ülke oluşu, siyasî bir kuvvet olarak burada faaliyete geçmiş bulunmaları değildir. Onlar, aynı zamanda, *Ak-Koyunlular*'la beraber *Doğu-Anadolu*'nun *türkleşmesinde* mühim bir âmil olmuşlardır ki, bu husus ancak şu son yıllarda anlaşılmaya başlanmıştır. Bugün *Doğu-Anadolu*'daki *Türkler*'in büyük bir kısmı *Kara* ve *Ak-Koyunlular*'ın torunları olduğu gibi, yine bu bölgedeki *türkçe* yer adlarının çoğu da onlara aittir.

Fakat maateessüf, *Kara-Koyunlular* *İran*'da yaptıkları fetihler ile hakikaten XV. yüzyılın ortalarında *Türkiye*'nin diğer yerlerinden farksız denilebilecek bir duruma gelmiş bulunan *Doğu-Anadolu*'daki *Türk*

nüfusunun acınacak bir surette zayıflamasının ilk müsebbibi olmuşlardır. Filhakika, *Kara-Koyunlu* ulusuna mensup mühim teşekküller *İran*'a gittikten sonra bunu, *Ak-Koyunlular*'ın ve Safevî devletini kuran *Türk* oymaklarının büyük kütleler halindeki muhaceretleri takip etmiştir ki, bilhassa bu sonuncu göç hareketi diğerlerine nazaran daha geniş ve daha devamlı olmuştur.

Kara-Koyunlular Anadolu'dan *İran*'a vuku bulan bu siyasi göç hareketlerinin müsebbibi oldukları gibi, aynı zamanda *İran*'da yeniden *Türkmen* hâkimiyetinin başlamasının ve bununla alâkalı olarak da *Âzerbaycan*'ın kat'i bir surette *türkleşmesini* temin edecek yeni bir iskân hareketinin ilk âmîli de olmuşlardır. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere, onların konuştukları *türkçe*, tabii bugün *Âzerî* lehçesi denilen doğu *Oğuz* veya *Türkmen* lehçesi idi. *Kara-Koyunlu* hükümdarlarından Cihan-Şah'ın *Âzerî* edebiyatının mümessillerinden biri olduğu bugün kat'i olarak anlaşılmuştur.

İran'daki *Kara-Koyunlu* hâkimiyeti kısa sürmüş, fakat bu hâkimiyet, yerli *Fars* unsuruna değil, *Kara-Koyunlular*'ın kardeşleri olan *Ak-Koyunlular*'a geçmiştir. Bu sonunculara da, bilindiği üzere, Safevîler halef olmuşlardır. Bu devletin teessüsü, hâkimiyetin aynı kavme ve hattâ aynı coğrafi ülkeye mensup diğer bir *Türk* câmiasına intikali vâkiasından başka bir şey değildir. Bu devletin kurucusu olan Şah İsmail de *Anadolu*'ya gelerek bu ülkede ailesine bağlı göçebe ve köylü *Türkler*'i etrafına topladıktan sonra harekete geçmişti. Safevî hânedanından sonra *İran*'ın siyasi mukadderatma hâkim olan Afşar ve Kaçar hânedanları, bilindiği gibi, *Safevî Kızılbaş Türk ulusuna* mensup kabîlelerden çıkmışlardır ki, bu hânedanların da kendilerini *Türk* fâtihlerinin torunları saydıkları malûmdur.

Yukarıdanberi verilmiş olan şu izahat, *Kara-Koyunlular*'ın *Türkiye* ve *Türk* tarihinde mühim bir rol oynamış olduklarını gösteriyor. Bunu bir cümle ile ifade etmek istersek diyebiliriz ki, *Kara-Koyunlu* tarihi, yalnız kendisine mahsus hâdiselere münhasır kalmayıp, *Doğu-Anadolu*'nun iskânı, *Âzerbaycan*'ın *türkleşmesi*, *Türkiye*'nin XIV. ve XV. yüzyıllarda haiz olduğu yüksek hayatîyet kudreti, *Anadolu*'nun dinî tarihi, *İran*'da *Türk* hâkimiyetinin asrımıza kadar devam etmesi gibi pek mühim konular ile de yakından ilgilidir. Bunlara ilâveten, gerek *Kara-Koyunlular*'ın ve gerek *Ak-Koyunlular*'ın hayat tarzlarının, kablevî bünyelerinin, gelenek ve davranışlarının tetkikinin, *Türkler*'e

ait bu hususlardaki bilgilerimizin tamamlanmasında faydalı neticeler vereceği muhakkaktır.

Burada, *Kara-Koyunlu* ulusunun kabîlevî bünyesi ile bu ulusun kurmuş olduğu devletin Cihan - Şah (1439)'a kadar olan siyasi tarihi söz konusu edilmiştir ki, *Kara-Koyunlu* tarihinin incelenmesinde müşkilâtla karşılaşulan kısım da bu devirdir. Çünkü, bu kısma dâir bilgiler hem dağınık, hem de yetersizdir.

Elimizde Prof. Mükrimin Halil Yınanç'ın mufassal bir tetkiki bulunan Cihan - Şah devri (1439-1467) ve devletin yıkılması ile sona eren Hasan Ali'nin çok kısa saltanatı (1467-1468), *Bağdad*'ı müstakillen idare eden iki *Kara-Koyunlu* beyinin (Şah Mehmed ve İspend) hâkimlikleri bu eserin ikinci cildini teşkil edecektir. İlhanlı ve Celâyirîliler'inkinin hemen aynı olan *Kara-Koyunlu* devlet teşkilâtı ve onlara ait diğer bâzı meseleler de yine bu ikinci ciltde yer alacaktır.

* * *

Bu eser "*doçentlik tezi*" olarak 1954 yılında hazırlanmıştır. Eserin bu zamana değin yayınlanmaması *Kara-Koyunlu* tarihinin geri kalan kısmını da yazıp tek bir cilt halinde bastırmak istememden ileri gelmişti. Hattâ daha sonraları, bazı bakımlardan beni tatmin etmiyen bu cildi de yeniden kaleme almâyı düşünüyordum. Fakat başka konu ve meseleler üzerinde sonu gelmez meşguliyetlerim sebebiyle bu istek bir türlü tahakkuk etmedi. Bunu yakından bilen bazı meslekdaşlarım eserin bu hali ile yayınlanması hususunda beni teşvik etmekte idiler. Onlar bu yayının, aynı zamanda, eserin II. cildinin hazırlanmasında da âmil olacağını söylüyorlardı. Zaman geçtikçe bu meslekdaşlarımın mütalaalarında ne kadar haklı oldukları anlaşılıyordu. Bu sebeple eserin yayınlanmasında daima beni teşvik ettikleri için bu meslekdaşlarıma yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, eserin, baskıya verilirken, şekil ve muhtevasında esaslı bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak esere, 1954 yılında görmediğim ve hattâ itiraf edeyim ki ehemmiyeti üzerinde kesin bir fikre de sahip olmadığım *Hısn Keyfâ Vekâyi-nâmesi*'ndeki Bayram Hoca ile ilgili bilgiler katılmış ve diğer bazı bahislere de, burada işaret etmeye lüzûm görmediğim, bir kaç kayıd sıkıştırılmış ve yine bazı düzeltmeler yapılmıştır. Mamafih aradan 13 yıl geçmiş olmasına rağmen *Kara-Koyunlu* tarihinin ilk devirleri

için *Hısn Keyfâ Vekâyi-nâmesi* gibi, yeni bilgiler elde edilebilen başka bir esere de rastgelemediğimi kayd etmeliyim.

Sözlerine son verirken bazı *Avrupalı* âlimlerin Kara-Koyunlular ve Ak-Koyunlular'ın tarihini, İran tarihinde bir *intikal devri* olarak vasıflamalarının kat'iyen doğru olmadığını belirtmeliyim. Çünkü, bu teşekküller, aşağıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, daha sonraları da varlıklarını kuvvetle devam ettirmişlerdir. Bu arada İran'da Safevîler'den sonra iktidarı ellerine alan *Afşar* (Avşar)ların bir kısmı Ak-Koyunlu *Avşarları* oldukları gibi. *Kaçarlar* da *Anadolu*'dan (Boz-Ok=Yoçgat bölgesi) *Âzerbaycan*'a Ak-Koyunlular devrinde gelerek onların hizmetine girmişlerdi. Bu mesele üzerinde II. ciltte daha fazla izahat verilecektir.

KAYNAKLARA DÂİR

I. KİTÂBELER

Bugün, ancak Kara-Koyunlu hükümdarlarından Cihan-Şah'a âit bazı kitâbeleri biliyoruz ki, bunlar da *Tebriz*'de bulunmaktadır. Şimdiye kadar Cihan-Şah'tan önceki Kara-Koyunlu hükümdarlarına âit hiç bir kitâbe görülememiştir.

II. MESKÛKÂT

Kara-Yusuf ve halefleri adına basılmış paralar, *Türkiye ve Avrupa* müzelerinin kataloglarında neşredilmiştir¹.

III. RESMÎ VESİKALAR

Resmî vesikalardan ancak Kara-Koyunlu hükümdarlarının diğer hükümdarlara gönderdikleri bazı mektupların suretleri ile bir kaç *tefviznâme* ve *temliknâmenin* suretleri mevcuttur².

Kara-Koyunlu hükümdarlarının Kara-Yusuf'tan itibaren Osmanlı pâdişahları ile olan muhaberelerine âit mektuplar, Feridun Bey'in *münşeât*'inde görülmektedir. Sayısı on üçü bulan bu mektupların muhtevassından şüphe etmemiz için ortada esaslı bir sebep yoktur. Yalnız izahı gereken bir iki nokta vardır ki, şunlardır :

İskender'in, babası Kara-Yusuf'un ölümünü takiben Çelebi Mehmed'e gönderdiği mektupta Şah-Ruh'un askerinden "*leşker-i Özbek*" suretinde bahsedilmiştir³. Halbuki, bilindiği üzere, bu isim Timurlu hânedanın başında bulunduğu *Çağataylar*'ı XVI. yüzyılda istihlâf eden başka bir *Türk eli*'nin adıdır. Diğer taraftan Kara-Yusuf ile muharebe etmek için *Herat*'tan yola çıkan ve onun ölümü üzerine *Karabağ*'a gelen Şah-Ruh'un buradan Çelebi Mehmed'e gönderdiği mektupta *Âzerbaycan*'a yürümek maksadiyle Şaban ayının 15 inde *dar us-saltana-i Semerkand*'tan ayrıldığı yazılmıştır⁴. Muhtevası ve veri-

¹ Bibliyografya kısmına bakınız.

² Bibliyografya kısmına bakınız.

³ بعد از آمدن لشکر اوزبك في امان باذريجان (Münşeât us-selâtin, İstanbul, 1274, I, s. 162).

⁴ I, s. 159.

len tarih, tarihi kaynaklar tarafından tamamiyle teyid edilen bu mektupta, Şah-Ruh'un payitahtı olan *Herat* yerine *Semer kand*'ı görmemiz ve onun *Herat*'tan değil, *Semer kand*'dan yola çıktığının yazılması, hayret vericidir. Bunun gibi, Şirvanşah Halilullah tarafından yine Şah-Ruh'un *Âzerbaycan* yürüyüşü ile alakalı olarak aynı hükümdara gönderilmiş olan mektupta⁵ ve hattâ İskender'in diğer bir mektubunda⁶ da aynı yanlış tekrar edilmiştir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, Kara-Yusuf ve halefleri ile Şah-Ruh ve Şirvanşah Halilullah'a âit bu mektupların mündericatlari, bir kaç istisna ile, tarihi kaynaklardaki malûmata tamamen tetabuk etmektedir. Buna nazaran yukarıda bahsedilen hataları müstensihe veya bizzat Feridun Bey'e atfetmek icab eder.

Fatih Kütüphanesinde 4012 numaralı *münşeât* mecmuasında da Kara-Yusuf'un Şah-Ruh'a gönderdiği iki mektup ile Şah-Ruh'un İskender'e karşı kazandığı galebelere dâir *fetihnâmeler* ve yine onun *Âzerbaycan*'ı ilk önce Kara-Yusuf'un oğullarından Ebû-Sa'id'e ve onun ölümünden sonra da Cihan-Şah'a tefviz ettiğine dâir *tefviznâmeler* vardır. Kara-Yusuf'un bir *tefviznâmesinin* sureti, Şeref Han Bidlisi'nin *Şerefnâme'sinde* bulunmaktadır⁷. Cihan-Şah'a âit mektupların suretlerinin bulunduğu *müşeât mecmuaları* için, bibliyografya kısmına bakınız.

IV. VAKFİYELER

Bunlardan yalnız Cihan-Şah'ın *Tebriz*'deki hayratına âit vakfiyeleri tanıyoruz.

Yine aynı hükümdarın bir mülknâmesi *Topkapı Sarayı Arşivi*'ndedir.

V. TARİHİ ESERLER

Kara-Koyunlular'a dâir bizzat onlar zamanında yazılmış hususî *vekayi-nâmeler* malûmumuz değildir. Bu keyfiyet Kara-Koyunlu devletinin parlak bir devre ulaştığı sırada birdenbire yıkılması ile alakalı olsa gerektir. Bu suretle onların tarihini, münasebette buldukları devletlerin *vekayi-nâmelerinden* öğrenmek mecburiyeti karşısında bulunuyo-

⁵ I, s. 155.

⁶ I, s. 153.

⁷ *Kâhire*, 1930, s. 492 - 494.

ruz. Bu hususun, hâdiselerin hakikî cereyan tarzını tesbit etmekte, sebep ve neticeler üzerinde isabetli hükümler vermekte, tetkikçileri nasıl bir güçlüğü uğrattığı malûmdur.

a) *Farsça eserler* :

Burada Kara-Koyunlu tarihi için baş kaynak denilebilecek olan Hâfız-i Ebrû'nun eserlerinden bahsetmeden önce, Nizâm ud-dîn-i Şâmî'nin *Zafernâme*'sinde Timur'un istilâsına mukavemet edenler arasında Kara-Koyunlu Kara - Mehmed ve oğullarından da bahsedildiğine işaret edelim. Bu eserden biraz önce telif edilmiş olan Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî'nin *Bezm u rezm*'inde Kara-Koyunlular'a dair tafsilâthî malûmat ümid edebilirdik. Fakat, bu eserde yalnız Kara-Mehmed'in *Erzincan* hükümdarı Mutahharten ile beraber Ak-Koyunlular'a karşı yaptığı bir muharebeden bahsedilmektedir. Kara-Koyunlular ile Ak-Koyunlular arasındaki "*adâvet-i kadîme*"ye ilk defa bu eserde işaret edilmiştir. Şerefuddîn Ali-yi Yezdî'nin *Zâfernâmesi*'nde de Kara-Mehmed ve oğlu Kara-Yusuf ile alakalı bazı mühim bilgiler vardır.

Şihab ud-dîn Abdullah b. Lutfullah b. Abdurreşid el-Med'uvv b. Hâfız-i Ebrû (ölümü 833=1430), Kara-Koyunlular'a dair bize, emsaline tesadüf olunamayan pek kıymetli malûmat vermektedir. Hâfız-i Ebrû, Şah-Ruh'un emri ile 820 (1417) de yazmaya başladığı ve 823 (1420) de hükümdarına takdim ettiği üç ciltlik cihan tarihinin (*Mecma'ut-tevârih*) son cildinde Olcaytu'nun İlhanlı tahtına geçmesinden Timur'un *Orta* ve *Batı-İran*'ı istilâsına kadar gelen (703-795 = 1304-1392) hâdiseleri içine alan kısmını bizzat kendisi yazmış ve bu kısma "*Zeyl-i Câmî'ut-tevârih-i Reşidî*" adını vermiştir. Müellif burada Celâyirliler'den bahsederken Kara-Koyunlular'dan Bayram Hoca, yeğeni dediği Kara-Mehmed ve bunun oğlu Kara-Yusuf hakkında dolayısıyla malûmat vermiştir. Kara-Koyunlular'ın Timur'un ölümünden sonraki faaliyetlerine dair haberler ise onun 826 (1423) da Şah-Ruh'un oğullarından Baysungur Mirza adına yazmaya başladığı dört ciltlik diğer bir umumî tarihinin "*Zubdet ut-tevârih-i Baysungurî*" adını verdiği sonuncu cildinin (*rub*) ikinci kısmında bulunuyor. *Zubdet ut-tevârih*'in birinci kısmında yıl esası üzerine Timur'un zaferleri anlatılmakta, ikincisinde de Şah-Ruh'un cülûsundan (807 = 1404) 830 (1427) yılına kadar olan hâdiseler söz konusu edilmektedir. Hâfız-i Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ut-tevârih*'te Kara-Koyunlular'a dair verdiği malûmatı *Zubdet ut-tevârih*'inin birinci kısmında aynen tekrar et-

miştir. Yalnız buradaki bâzı bilgiler *Zeyl-i Câmi'ut-tevârih-i Reşîdî*'nin basılmışında görülmüyor. *Zubdet ut-tevârih*'in ikinci kısmında Hâfız-i Ebrû, Kara-Yusuf'un muvaffakiyetlerini yıl yıl tafsilâtle kaydetmiştir. Burada eserin *Fatih Kütüphanesinde* bulunan nüshasından istifade edilmiştir⁸.

Hâfız-i Ebrû'nun her iki eseri de bir *vekayi-nâme* vasfını taşımaktadır. Müverrih edebî kabiliyetini göstermekten ziyade vak'aların cereyan tarzına ehemmiyet vermiş ve onları tath bir ifade ile anlatmıştır. Hâdiselerin nerede ve hangi gün vukubulduğu hususlarına Hâfız-i Ebrû tam bir dikkat göstermiştir. Onun belirtilmesi gereken bir hususiyeti de hâdiseleri oldukça bir tarafsızlıkla yazmış olmasıdır⁹.

Hâfız-i Ebrû'dan sonra gelen Abdurrezzak Kemâlud-dîn b. İshak-i Semerkandî (816-887 = 1413-1482)'nin *Matlâ'us-sa'deyn* ve *Mecma'ul-bahreyn* adlı eserinin 831—875 (1427-1471) yılları arasındaki kısmı bizim için mühimdir. Çünkü, Ebû-Sa'id Bahadır Han'ın cülûsundan 831 yılına kadar gelen kısmı, Hâfız-i Ebrû'nun *Zeyl-i Câmi'ut-tevârih-i Reşîdî*'si ile *Zubdet ut-tevârih*'inin bir hulâsasından başka bir şey değildir. A. Semerkandî, bize göre, eserini te'lifte H. Ebrû kadar muvaffak olamamıştır. Bununla beraber Hâfız-i Ebrû'nun eseri değil, onunki büyük bir şöhrete mazhar olmuştur¹⁰. Bu keyfiyet kitabının H. Ebrû'nunki kadar hacimli olmaması ile ilgili olsa gerektir. Mîrhond ve Hondmîr *Matlâ'us-sa'deyn*'i mehzaz olarak kullananların

⁸ Bu eserin tavsifi hakkında bk. Felix Tauer, *Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, Archiv Orientalni, Praha, 1931, III, s. 100 - 101.*

⁹ Barthold, (*İslâm Ansiklopedisi* cüz 39, s. 77), keza yine onun Abdurrezzak-î Semerkandî maddesinde (cüz 2, s. 109), *Zubdet ut-tevârih*'in bazı kısımlarının zamanımıza kadar gelmediğini ve bunların A. Semerkandî'nin eseri vasıtasıyla malûmumuz olduğunu söylüyorsa da bizde her bir cildi bir kütüphanede olmak üzere tam bir nüshası olduğu gibi (F. Tauer, aynı makale, s. 99 - 102) *İran*'da da yine muhtelif kütüphanelerde olmak üzere bu eserin tam bir nüshası mevcuttur (H. Beyânî, *Zeyl-i câmi'ut-tevârih-i Reşîdî* mukaddimesi, s. ف - ات; aynı müellif, *Yadigâr mec.*, IV, s. 171 - 176).

Hâfız-i Ebrû'nun hayatı hakkında Barthold'un İ. A.'ndeki makalesine, *Zeyl-i Câmi'ut-tevârih* neşri mukaddimesine s. ت - د, Browne, *A History of Persian literature under Tartar dominion, Cambridge, 1920, s. 424 - 26* ve M. Şemseddin, *İslâmda tarih ve müverrihler*, İst., 1340 - 1342, s. 378 - 383 adlı eserlere bk.

¹⁰ A. Semerkandî hakkmda, Barthold, İ. A., cüz 2, s. 109; Browne, aynı eser, III, s. 428 - 430; M. Şemseddin, *İslâmda tarih ve müverrihler*, s. 397 - 399. F. Tauer (aynı makale, s. 479) eserin *Fatih Kütüphanesinde* (nr. 4371a-b) Hâfız-i Ebrû'nun *Zubdet ut-tevârih*'i ile aynı ciltte olan nüshasını tanıyamamıştır.

başında gelirler. Fakat Mîrhond'un aynı zamanda Kara-Koyunlular ve bilhassa Kara-Yusuf hakkında bizce meçhul başka bir kaynaktan veya bâzı şîfâhî rivayetlerden faydalanmış olduğu görülüyor.

Kara-Koyunlular tarihi için mühim bir kaynak da Ebû Bekr-i Tihrânî'nin *Kitâb-i Diyârbekriyye*'sidir. Müellif eserinde Cihan-Şah ve Hasan Ali devirlerini tafsilâtla yazmıştır. Müelliften, Kara-Koyunlular'ın ilk zamanları ile Kara-Yusuf ve İskender devirlerine ait mühim bilgiler vermesi beklenebilirdi. Fakat bu hususlarda Ebû Bekr-i Tihrânî ancak dolayısıyla bâzı bilgiler vermiştir¹¹.

Ebû Bekr-i Tihrânî ile çağdaş Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Kâtib'in *Tarih-i cedîd-i şehri-i Yezd* adlı eserinde *Fars, Yezd ve Kirman*'ın Kara-Koyunlular tarafından fethi hakkında bazı kayıtlar vardır¹².

Gaffarî (ölümü 1567) *Nusah-i cehân ârâ* adlı 972 (1564-1565) de telif ettiği küçük umumî tarihinde, Kara ve Ak-Koyunlular'ı ayrı bahisler halinde yazmıştır¹³. Gaffarî'nin, 948 (1541) de yazılmış olan Yahya b. Abdullâtif-i Kazvinî'nin, *Lubb ut-tevârih*'inden de faydalanmış olduğu görülüyor. Yahya-yi Kazvinî (885-960=1481-1552-3), yine küçük bir umumî tarih olan eserinde Kara-Koyunlu tarihinin kronolojik olarak güzel bir hülâsasını vermiştir ki, kendisinden sonra gelen Müneccimbaşı ve sair bâzı müellifler bu hülâsadan istedikleri kadar faydalanmışlardır¹⁴.

Kitâb-i Diyârbekriyye'den en fazla istifade eden müellif, Hasan Beg Rumlu olmuştur. 938 (1531) de *Kum*'da doğan bu müellif, asıl vatanı *Anadolu*'nun *Sivas* bölgesi olduğu için Rumlu adını alan bir kızılbaş *Türk* boyunun Şah-İsmail ve Tahmasb devirlerinde mühim mevkilerde bulunmuş, bey ailesine mensup olup, Emîr Sultan-ı Rum-

¹¹ Ebû Bekr-i Tihrânî ve eseri hakkında bilgi için, yayımlanmış olan metnin giriş bölümlerine bk.: *Kitâb-ı Diyârbekriyya*, yayımlayanlar Necati Lugal - Faruk Sümer, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1962 - 1964, I-II.

¹² *Tarih-i cedîd-i şehri-i Yezd, Tahran*, 1317 h. ş.

¹³ Kadî Ahmed b. Muhammed el-Gaffarî hakkında E. I. deki (türkçesi, cüz 37, s. 706) Cl. Huart'ın makalesi pek kifayetsiz ve pek sathî olduğu gibi bu makalede *Cihân-ârâ*'nın manzum olduğu şeklinde mühim bir hata da yapılmıştır. Aynı müellif, bunun gibi, *Heşt - bihişt*'inde manzum bir tarih olduğu hatasında bulunmuştur.

¹⁴ Yahya-yi Kazvinî'nin kısa hal tercümesi ve eserleri hakkında, Storey, *Persian literature, London*, 1935, II, 1, s. 111 - 113.

lu'nun torunu idi; daha çok genç yaşında Şah Tahmasb'n korucuları arasına dahil edilmiş ve hükümdarının bir çok seferlerinde bulunmuştur; *Ahsen ut-tevârih* adını verdiği on iki ciltlik eserinin XI. ve XII. ciltleri bilinmektedir. Diğer ciltler ya kaybolmuştur veya çok muhtemel olarak da müverrih bunları yazmaya vakit bulamamıştır. Eserin elde mevcut olan XI. cildi 807 (1404) yılından 900 (1495) yılına kadar gelmektedir ki, bizi alâkadar eden kısım da budur. XII. cildi 900-985 (1495-1577) yılları arasındaki hâdiseleri içine almaktadır. Vak'aları yıl esasına göre tasnif etmiş olan Rumlu Hasan Beg, eserinde Osmanlı devletine ve Timurlular ile onlara halef olan Özbek devletine de yer vermiştir. Rumlu Hasan Beg, *Ahsen ut-tevârih*'e başlıca kaynak olarak, yukarıda da işaret edildiği gibi, *Kitab-i Diyârbekriyye*, *Ravzat us-safâ*, *Habîb us-siyer* ve *Heşt-bihişt*'i kullanmıştır. Onun, Kara-Koyunlular'a dair hâdiseleri yazarken Ebû-Bekr-i Tihârî ile Timurîlu kaynaklarındaki bilgileri güzel bir surette telif ettiği görülmüyor. Ayrıca Hasan-ı Rumlu, Yahya-yi Kazvinî ve Gaffarî'den de faydalanmıştır¹⁵.

Bunlardan başka 1566 yılına kadar gelen Muslih ud-dîn-i Lâri'nin (ölm. 1572) *Mir'at ul-edvâr ve Mirkât ul-ahbâr* adlı umumî tarihinde¹⁶, 1588 yılına kadar gelen ve yine umumî bir tarih olan *Târih-i Elfî'*de, İbrahim-i Gülşenî'nin *Menâkıb*'ında, 1019 (1610) yılında öldürülmüş olan Seyyid Nurullah Mar'aşî'nin, *Mecâlis-ul-mu'minin* adlı şî'î âlimleri ve şeyhlerine dair kitabında¹⁷ ve Haydar Râzî'nin *Tarih-i Haydârî* adlı eserinde Kara-Koyunlular'a dair malûmat vardır. Bunlardan müfrit bir şî'î imamı olan Nurullah Mar'aşî, Kara-Koyunlu hânedarının hemen bütün mensuplarının bu mezhebe mütemayil olduklarını iddia etmiştir.

XVII. yüzyılın birinci yarısında *Hindistan*'da, kendilerinin Kara-Koyunlu hânedarından olduklarını iddia eden Kutbşahîler adına ya-

¹⁵ Hasan-ı Rumlu ve eserine dair fazla bilgi için, C. N. Seddon'un J R A S de çıkan (1927, s. 307 - 313) makalesine bk. Ayrıca, Storey, II, 2, s. 306 - 308.

¹⁶ 1572 yılında *Diyârbekir*'de Hüsrev Paşa medresesi müderrisi iken ölen Muslih ud-dîn-i Lâri'nin mufassal hal tercümesi, Atâî'nin *Hadâik ul-hakâik* (İst., 1268, s. 169 - 170)'inde bulunuyor. s. 124.

¹⁷ Seyyid Nurullah b. Şerif el-Mar'aşî'nin hayatı ve bu eseri hakkında malûmat için, Browne'nin, *A literary history of Persia* (IV, 1930, s. 356, 447) adlı eserine bk.

zılmış olan *Târih-i Türkmâniyye* ve *Tarih-i Sultan Muhammed-i Kutbşahi* adlı eserlerde Kara-Koyunlular hakkında olan kısımlar birer giriş mahiyetindedir. Bunlardan birincisi, Mahmud b. Abdullah-ı Nişaburî¹⁸ adlı bir müellif tarafından yazılmıştır. Fakat bu eserde Kara-Koyunlular'a dâir verilen malûmat, Kara-Yusuf'un Timur'un ölümünden sonraki ilk muvaffakiyetleri ile sona ermektedir. Bundan sonra birdenbire Kutbşahiler devleti kurucusu Sultan Kulu'ya ait hâdiselere geçilmektedir. Müellif eserinin başında, giriş mahiyetinde olarak, Oğuz Han efsanesinden bahsetmekte ve ondan sonra *Oğuz boyları* hakkında bilgi vermektedir. Her ne kadar o, bu kısmı *Tarih-i cihangûşa*'dan aldığı söylüyorsa da hakikatte bu kısım Reşid ud-dîn'in *Cami'ut-tevârih*'inin başındaki *Oğuz destanı*'nın tekrarından başka bir şey değildir. *Oğuz boyları* hakkında verdiği bilgi için de müellifin Avfî'nin *Cevâmi' ul-hikâyât*'i veya onun kaynağı olan Mervezî'nin *Tabâyi'ul-hayavân*'ındaki *Türkler*'e dâir bahisten istifade ettiği anlaşılıyor. Kara-Koyunlular'a ait kısma gelince, müellifin bu hususta başlıca kaynak olarak Mirhond'un *Ravzat us-safâ*'sını kullandığı görülüyor. Fakat, onun Kara-Koyunlular'ın *Moğol* hücumu üzerine reisleri Türe Beg kumandasında *Doğu-Anadolu*'ya geldikleri gibi, bazı bilgileri nereden aldığı bilinmiyor. Müellif hâdiseleri mübalâğalı sözlerle anlatmakta, bazan onları tahrif etmekte ve şahısları birbirine karıştırmaktadır. Yine o, bütün Kara-Koyunlu hânedanı mensuplarının *şî'i* olduklarını söylemekte ve hattâ onların Timur ve oğulları ile yaptıkları mücadelelerin sebebini buna bağlamaktadır.

Tarih-i Sultan Muhammed-i Kutbşahi'ye gelince, müellifi meçhul olan bu eser, 1612-1626 yılları arasında hüküm sürmüş olan Sultan Muhammed-i Kutbşahi adına yazılmıştır (1617 yılında). Kara-Koyunlular'a ait kısım, yukarıda sözü geçen *Tarih-i Türkmâniyye*'nin bir hülâsasıyla buna ilâve edilen malûmattan ibarettir¹⁹.

b) *Arabça tarihler* :

Bunlar başlıca : İbn ul-Furat (1334-1405), İbn Dokmak (1407), Aynî (1360-1451), Makrizî (1364-1441), İbn-Hacer (1372-1449)

¹⁸ Eserin Londra'da *India Office Kütüphânesindeki* (nr. 3022) nüshasında müellifin adı, İbn-i Abdullah Mahmud-i Nişaburî suretinde görülmektedir. Ethê, *Meâsir-i Kutbşahi* adlı eserin müellifi Mahmud b. Abdullah-i Nişaburî ile bu müellifin aynı olduğunu ve binaenaleyh müellifin asıl adının yukarıda gösterildiği gibi kabul edilmesi icab ettiğini söylemektedir (Storey, II, 2, s. 299 - 300; II, 3, s. 747).

¹⁹ Storey, II, s. 446 - 447.

İbn-Kadı-Şuhbe (1377-1448), İbn Tağrı-Birdi (1411-1469), Sehâvî (ölm. 1497) gibi *Memlûk* müverrihleriyle, müellifi meçhul *Hısn Keyfâ Vekâyi-nâmesi* ve Abdullah b. Fethullah el-Bağdadî'nin (1486'da hayatta idi) eserleridir. Burada adları geçen *Memlûk* müverrihleri ve eserleri ilim âlemince eskidenberi bilinmekte olduğundan onlar hakkında burada bilgi vermeğe lüzum görmüyoruz. Yalnız bunlardan Makrizî'nin en fazla tafsilâtlı bilgi veren ve aynı zamanda en güvenilir kaynaklarımızdan biri olduğunu belirtmeliyiz. İbn-Hacer de Suriye ve *el-Cezire*'deki hâdiselere daha fazla ehemmiyet vermesi bakımından dikkati çekmektedir. O, bu bilgilerin mühim bir kısmını, kaynakları arasında zikrettiği Dimaşklı Şihab ud-dîn Ahmed b. Alâ ud-din Haccî'nin eserinden almıştır. *Memlûk* devri müelliflerinin en büyüğü olduğu tereddütsüzce söylenebilecek olan İbn Tağrı-Birdi'ye gelince, bu müellif kendi devrine kadar olan zaman için başlıca kaynak olarak Makrizî'yi kullanmıştır. *Türkmenler*'i hiç sevmiyen İbn Tağrı-Birdi (babası bir *Rum memlûku* idi), Kara-Koyunlu hânedanı mensupları hakkında da acı sözler söylemekte ve bâzan çok ağır ithamlarda bulunmaktadır.

Hısn Keyfâ Vekâyi-nâmesi'ne gelince, bu eserin ehemmiyeti ve belki bir çoklarımız için mevcudiyeti, ancak Claude Cahen'in 1955 yılında yazdığı bir tanıtma sayesinde anlaşılmıştır. Bu *Vekâyi-nâme* 821 (1418) yılında tamamlanmış ve *Hısn Keyfâ* hükümdarı el-Melik el-Âdil Fahr ud-din Süleyman'a ithaf edilmiştir. Eserin elimizde tek bir nüshası olup, bu da *Viyana Milli Kütüphanesinde* bulunmaktadır (Mxt. 355). Fakat bu nüsha 778 (1376-1377) yılında sona eriyor. *Hısn Keyfâ Vekâyi-nâmesi* XIV. yüzyıl *Güney-Doğu-Anadolu* tarihi için mühim bir kaynaktır. Bu arada, eserde Bayram Hoca'nın faaliyetlerine, yahut daha umumî bir ifade ile Kara-Koyunlular'ın ilk devirlerine ait bâzı mühim bilgiler de vardır. Eserin muhtevası Claude Cahen tarafından âlimâne bir şekilde tanıtılmıştır²⁰. Son olarak bu eseri kullanırken onun sıkı bir tenkide tâbi tutulması gerektiğini de kaydedelim.

Abdullah b. Fethullah el-Bağdadî el-Giyasî'nin *Tarih ul-Giyasî* şeklinde kendi nisbesiyle adlandırılan eserinin de *Irak*'ta hususî bir kütüphanede olmak üzere tek bir nüshası vardır. *Tarih ul-Giyasî*, Âdem'den XV. yüzyılın sonlarına kadar gelen umumî bir tarihtir. Eserin

²⁰ Contribution à l'histoire du Diyâr Bakr au quatorzième siècle, *Journal Asiatique*, 1955, s. 65 - 100.

orijinal bölümü, Celâyir Şeyh Hasan devrinden itibaren başlar. Bu bölümün yazılmasında, müellifin açıkladığı gibi, daha ziyade kendi tâbiriyle, “*evrak ve havâşi*”ye, rivayetlere ve kendi müşahedelerine dayanmaktadır. Böylece eser, Celâyirliler, Kara-Koyunlular ve Ak-Koyunlular için birinci derecede bir kaynak vasfını taşır. *Tarih ul-Giyâsi*, konumuz bakımından, bilhassa *Irak*'ta müstakil olarak beylik süren Şah-Mehmed ve İspend (İsfahan) mirzalar ile Cihan-Şah devri için değerlidir. *Diyârbekriyye*'den olduğu gibi, *Tarih-ul-Giyâsi*'den de ilk defa faydalanan ve onu da ilim âlemine tanıtan *Irak* müelliflerinden Abbâs el-Azzâvî olmuştur²¹. Arabça eserler arasında saymamız gereken iki eser de bizim Mustafa Cenâbî ile Münecim-Başî Ahmed efendilerin tarihleridir.

Mustafa Cenâbî (ölm. 1590), 1588'de yazdığı *el-Eylem uz-zâhir fi ahbâr il-evâil ve'l evâhîr* adlı 82 bablık umumî tarihinin bir babını Kara-Koyunlular'a ayırmış ve bu hususta en fazla İbn-Hacer'den istifade etmiştir.

En büyük âlim müverrihlerimizden olan Münecim-Başî'ya gelince (ölm. 1113), onun, eserindeki Kara-Koyunlular bahsinde Kazvinli Yahya'nın *Lubb ut-tevârih*'indeki malûmatı esas aldığı görülüyor. Bundan başka onun, aynı bahis için, Gaffârî ve Muslih uddîn-i Lârî'den istifade ettiği anlaşılıyor.

c) *Türkçe eserler :*

Bunlarda konumuzla ilgili bilgiler o kadar azdır ki, böyle bir başlığa bile lüzum yoktu. Eski Osmanlı müverrihlerinden Şükrullah, Âşık Pâşazâde, Neşrî ve İdris-i Bidlisî'de, bilhassa Osmanlı Kara-Koyunlu münasebetleri ile alakalı olarak, bazı kayıtlar vardır. Âli, Mehmed b. Mehmed ve Hezârfen Ahmed efendiler, yazmış oldukları umumî tarihlerde Kara-Koyunlular'a da ayrı bir bahis ayırmışlardır. Bunlardan bütün hânedanları şemalar halinde göstererek ve kısa ve umumî bilgiler vererek eserini yazan Mehmed b. Mehmed, *Nuhbet ut-tevârih*'inde Kara-Koyunlu hânedamının da şeceresini göstermiş ve şecerenin etrafına lüzumlu kayıtlar ilâve etmiştir. Gerek şecereden ve gerek bu kayıtlardan anlaşılıyor ki, o bu hususta en fazla Kazvinli Yahya'dan faydalanmıştır. Âli'nin Kara-Koyunlular hakkında verdiği malûmatın ekserisi yanlışır.

²¹ Abbâsel-Azzâvî, *Tarih-ul-Irak beyne ihtilaleyn*, Bağdad, 1936, II. s. 10-12.

Bu bahse son vermeden önce bahsetmemiz gereken bir eser de *Ermeni* müverrihlerinden Medzoplu Toma'nın tarihidir. Bu eser, çağdaş olması dolayısıyla Kara-Koyunlu tarihinin kaynaklarından birisi sayılabilir²². Müellif Kara-Koyunlu yurdunda doğup, yaşaması itibariyle ondan çok şeyler bekleyebirdik. Fakat maalesef, bir iki husus müstesna, müverrih bize bilinen hâdiseleri kısaca tekrar ediyor.

VI. TEDKİKLER

Kara-Koyunlular'a dâir ilmî tedkikler ancak son zamanlarda yapılmaya başlanmıştır.

Zambaur'in *İslâm devletleri jenealojisinde*²³ Kara-Koyunlular'a dâir verilen soy kütüğü hem çok eksik olduğu gibi, hem de hatalarla doludur. Merhum Halil Edhem Bey'in soy kütüğündeki tarihler daha doğrudur. Yalnız orada da Pîr-Budak'ın hükümdar ilân edilmiş tarihi 810 (1407-1408) olarak gösterilmiştir ki²⁴, bu 814 (1411) olacaktır.

Prof. İ. H. Uzunçarşılı'nın "*Anadolu beylikleri. . .*" adlı kitabındaki Kara-Koyunlular'ın tarihine dâir olan bahis iyi bir hülâsadır. Yine aynı müellif "*Osmanlı devleti teşkilâtına medhal*" adlı eserinde de Ak-Koyunlular ile beraber onların devlet teşkilâtı hakkında güzel bilgiler vermiştir.

Prof. M. H. Yınanç'ın "*Cihan-Şah*" adlı makalesi, bu konuda yazılmış ilk ve etraflı bir tedkiktir. M. H. Yınanç, gerek bu mühim makalesi, gerek "*Ak-Koyunlular*" adlı kıymetli yazısı ile — tarihi mizin diğer bir çok sahalarında olduğu gibi — ilk ve en güç adımı atarak tamamiyle işlenmemiş bir halde bulunan bu sahanın ehemmiyetini göstermiş, bundan sonra bu mevzuda yapılacak araştırmaları kolaylaştıran bibliyografik malzemeyi de vermiştir.

Prof. Minorsky de 1933'de çıkan "*La Perse au XVe siècle entre la Turquie et Venise*" adlı makalesinden başlayarak Ak ve Kara-Koyunlular'la ilgili bir çok makaleler neşretmiştir. En son makalesinde

²² Bu müverrihin hayatı ve eseri hakkında, H. D. Andreasyan, *Türk tarihine ait Ermeni kaynakları, Tarih Dergisi*, sayı: 2, s. 424 - 426.

²³ *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam, Hannover, 1927*, s. 257.

²⁴ *Düvel-i İslâmiye, İst., 1927*, s. 404-405. Yine burada Pîr-Budak'ın vefatı 817 (1414) yazılmıştır ki, bu da 821 (1418) olacaktır.

“*Türkmenica*” adını verdiği bu neşriyatının 7. sini teşkil eden yazısında Kara-Koyunlu hânedanının kabîlevî menşeiini araştırmış ve 9. sunu da, şimdiye kadar *türkçe şiir* yazdığı kat’î olarak bilinmeyen, Kara-Koyunlu hükümdarı Cihan-Şah’ın *türkçe şiirlerine tahsis etmiştir*. Fuad Köprülü, Molla Abdalbâki-yi Nihavendî’nin *Meâsir-i Rahimî*’sindeki bir kayda dayanarak Cihan-Şah’ın, *farsça olduğu gibi, türkçe şiir yazmasının ihtimalden uzak olmadığını söylemişti*²⁵. Minorsky 1924 tarihinde “*The Times*” gazetesinde çıkan bir yazıya istinaden Cihan-Şah’ın *British Museum*’daki divanında bulunan *türkçe şiirlerini* bu son makalesinde yayınlamış ve bu suretle Fuad Köprülü’nün tahmini bir hakikat halinde meydana çıkmıştır.

²⁵ *Âzerî maddesi, İ. A. cüz 12, s. 131.*

I. KARA-KOYUNLU ULUSU

I — Kara - Koyunlu oymağının adı:

Bugün ilim âleminde hâkim olan umumî kanâata göre, *Kara-Koyunlu oymağının adı*, *totem* inanışından gelmektedir. Lâkin *Türkler*'de de, diğer kavimlerde olduğu gibi, *totem* ittihaz olunan hayvanın etinin yenmesi memnu olduğuna göre¹, bu adı onların avcılıkla yaşadıkları bir devirde almış olduklarını farzetmek gerekiyor ki, bu da bize göre, pek uzak bir ihtimaldir. Diğer taraftan *Oğuz elini* meydana getiren yirmi dört boya ait *totem (ungun)* ler kâmilten eti yenmeyen avcı kuşlardan ibarettir. *Bu sebeple bu adın onlara ait sürülerin rengi veya cinsi ile basitçe izah olunabileceği şeklindeki Minorsky'nin teklifi*², *daha akla yakın görünüyor*. Kara-Koyunlular'ın bayraklarında *koyun* resmi bulunduğu ve ondan dolayı bu adı almış olduklarına dâir bazı garplı eski müelliflerin iddiaları³ hiç bir esasa dayanmamaktadır.

¹ Reşid ud-dîn, *Cami' ut-tevârih, Topkapı Sarayı, Hazîne Kütüphanesi*, numara 1653, Yaprak 384b; *Revan Kütüphanesi*, numara 1518, yaprak 14 a ve bu eserden naklen Yazıcı-oğlu :

هر بويه بر جانوری مخصوص اتدلكه انلاروك اويقوني (اونقوني) اولا و بولفلك اشتقاق اوينوقدن دركه اول زمانك تركجاسنجه قتلواقدرد شويله كه اوينوق بولسون درلر يمش يعنى قتلو اولسون ديمكدر و عادت و توره اولدر كه هر جانور كه بر بويك اويقوني اولا چون انى تفالچون مباركلكه معين ايمشدر اكا قصد اتميالر و انجتميالر و انك اتين ييمالر بو زمانه دكن اول معنى مقرر در

(*Selçuknâme, Topkapı Sarayı, Revan Köşkü Ktb.*, nr. 1390, sahife 20).

² *La Perse au XVe siècle entre la Turquie et Venise, Paris, 1933, s. 4.*

³ Deguignes (*Hunlar'ın Tarih-i umumîsi, türkçe tercümesi Hüseyin Cahit, İstanbul, 1925, VI, s. 98*), D'herbelot'ya istinaden, Kara-Mehmed'in bayrağında siyah bir koyun resminin bulunduğunu rivâyet etmektedir. Malcolm (*Histoire de la Perse, Paris, 1821, s. 252*), *Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlular*'ın, bayrakları üzerinde koyun resmi olduğu için bu adları aldıklarını söylemekte ve L. Bouvat da (*L'Empire Mongol, Paris, 1927, s. 34*) aynı sözleri tekrar etmektedir.

Kara ve Ak-Koyunlular'ın bayraklarında koyun resmi bulunduğuna dâir bizim kaynaklarda hiç bir kayda rastgelmemiş olduğu gibi, *Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun-Hasan Beg'e* ait olup, şimdi *Topkapı Sarayı Müzesi*'nde bulunan ak renkli bayrak üzerinde de koyun resmi görülüyor. Bu bayrağın üzerinde tuğra şeklinde ve içinde "Sultan Hasan Bahadır" ibaresi yazılı güzel bir *Bayındır* damgası vardır (bayrağın fotoğrafı için bk. *İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu beylikleri ve Ak-Koyunlu, Kara-Koyunlu devletleri, Ankara, 1937, fotoğraflar kısmı*).

Aşağıda da anlatılacağı üzere, *İran, Irak-ı Arab ve Doğu-Anadolu'*daki *Moğol* hâkimiyetinin çökmeye başlaması ile kendi ad ve hesaplarına siyasi faaliyete geçen *Doğu-Türkmenleri*'nin⁴ en belli başlı kollarından biri olan *Kara-Koyunlu* oymağının *Oğuz* veya *İslâm* ülkelerindeki daha yaygın adıyle *Türkmen* elini teşkil eden yirmi dört boydan hangisine mensup olduğu hakkında mehazlarda sarih bir kayıda rastgelinemiyor. Yalnız XV. yüzyılın Osmanlı müverrihlerinden Mevlâna Şükrullah, *Kara-Koyunlu hânedanının Deniz Han*'dan geldiğini, bizzat bu hânedanın en büyük hükümdarlarından biri olan *Cihan-Şah*'ın ağzından nakletmektedir⁵. Şükrullah'ın bu kaydına nazaran *Kara-Koyunlu* oymağının *Oğuz* ensabı an'anesinde *Deniz Han*'ın oğulları olarak gösterilen *İğdir, Büğdüz, Yıva* ve *Kıvuk*⁶ boylarından birisine mensup olması icabeder. Filhakika, bunlardan *Yıva* boyu ile *Kara-Koyunlu* arasında kabilevi bir akrabalığın mevcut olabileceğine dâir bazı izler vardır. *Moğol* istilâsından önce Berçem adlı bir boy-beyi ailesinin idaresi altında bulunan *Yıva* kabilesinin yaşadığı *Hemedan* bölgesinde, *Kara-Koyunlu* devletinin başlıca dayanaklarından birisini teşkil eden ve hükümdar ailesi ile yakın bir karabeti olduğu söylenen *Baharlu* oymağı yurt tutmuştu. Hattâ Minorsky'nin söylediği gibi⁷ bu oymağın taşıdığı adın *Hemedan* civarındaki *Bahar* kalesiyle alâkâlı olması ihtimali vardır. Diğer taraftan *Nahçı-*

*Ak-Koyunlu*ların bayraklarının "ak" renkte olduğunu Celâl ud-dîn Devvânî (*Arznâme, Millî Tetebbular Mecmuası*, sayı V, s. 298; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal, İstanbul, 1941, s. 289* ve not 4)'de teyid etmektedir. *Kara-Koyunlu*ların bayraklarının rengi hakkında maalesef itimada şâyân bir bilgiye sahip değiliz.

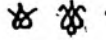
⁴ Bu tâbir, müverrih Aynî'nindir. Aynî, *Diyarbakir, el-Cezîre, ve Âzerbaycan*'daki *Türkmenlere, Şimalî Suriye, Ramazanlı ve Dulkadırlı Türkmenleri*'nden tefrik için, *Doğu Türkmenleri* (تراکین الشرق) demiştir (*İkd ul-cumân fi tarihi ehl iz-zamân, Velî-yuddin Efendi Ktb.*, nr. 2395, s. 379).

و نسب قرا یوسف را بہشت چهل یکم بدکتر الب رسانیده چون نسب این دو پادشاه معلوم گشت

(Şükrullah, *Behcet ut-tevârih, Nuruosmaniye Ktb.*, nr. 3059, s. 307, türkçe tercümesi Aτσız, *Dokuz boy Türkler ve Osmanlı sultanları tarihi, İst.*, 1939, s. 27).

⁶ Bu *Oğuz* boylarının tarihî hayatları hakkında bk. F. Sümer, *Osmanlı devrinde Anadolu'da yaşayan bazı Üç-oklu Oğuz boylarına mensup teşekküller, İktisad Fakültesi Mecmuası (İst. Üniver.)*, XI, s. 437 - 508; *Yıva Oğuz boyuna dâir, Türkiyat Mecmuası*, IX, s. 151 - 166.

⁷ *The Clan of the Qara Qoyunlu rulers, Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, s. 392.*

van yöresi de Kara-Koyunlu hânedanının amca oğulları tarafından idare edilen *Sa'dlu* oymağının -kaynakların ifadesiyle- "*kadım yurdu*" idi. Bir üçüncü olarak *Moğol* kasırgası esnasında bir kısım *Yıvalar*'ın oturdukları *Musul-Kerkük* bölgesinin⁸ *Kara-Koyunlu* oymağının kışlık sahası olduğunu biliyoruz. Bunlara ilâve olarak *Kara-Koyunlular*'ın *Moğol* kudretinin çökmesinden sonra adigeçen bölgelerde siyasi bir kuvvet olarak ilk defa görülen *Türkmenler*'den oldukları da göz önüne alınmak suretiyle *Kara-Koyunlular* ile *Yıvalar* arasında kabilevi bir akrabalığın mevcudiyeti ileri sürülebilirse de biz *Minorsky*'nin aksine olarak, buna pek az ihtimal veriyoruz. *Minorsky*, kuvvetle ortaya attığı bu iddiasında *Şükrullah*'ın yukarıda işaret edilen kaydından haberdar olmayarak sadece bu mekân birliğine dayanmakta ve *Kara-Koyunlu* sikkelerinde görülen şu işaretlerin *Reşidüddin*'deki *Oğuz damgalarından* en fazla *Yıvalar*'ınkine benzediğini ileri sürmektedir. Lâkin derhal işaret edelim ki gerek meskûkât âlimi *H. L. Rabinot*⁹ ve gerek *Minorsky*'nin aksine olarak bu işaretlerin bir damgadan ziyade birer nakış olduklarından şüphe edilmez. Çünkü gösterilen şekillerden birçoğu *Ak-Koyunlu* paralarında¹¹ ve bazıları da *Celâyirli* sikkelerinde¹² bulunmaktadır. Diğer taraftan *Minorsky*'nin *Kara-Koyunlu* damgası olarak kabul ettiği ve bizim *Ak-Koyunlu* sikkelerinde de gördüğümüz işaret ne *Kaşgarlı*'daki¹³ ne de *Reşidüddin*'deki¹⁴ *Yıva* damgasına benziyor. Fazla olarak *Kara-Koyunlular*'ın, aşağıda anlatılacağı gibi, *Türkistan*'dan *İran* ve sonra *Doğu-Anadolu*'ya *Moğol* istilâsı neticesinde geldikleri hakkındaki rivayet de bu kavmi münasebete daha zayıf bir ihtimal vermektedir.

Yine bazı *Kara-Koyunlu* paralarında görülen şu işarete gelince¹⁵, buna bir damga nazariyle bakılabilir ise de bu, ancak *Kâşgarlı*'-

⁸ *Yıva Oğuz boyuna dâir*, s. 159.

⁹ Aynı makale, s. 394.

¹⁰ *H. L. Rabinot, Coins of the Jalair, Kara-Koyunlu etc. dynasties, Numismatic chronicle*, 1950, X, s. 111.

¹¹ *Rabinot*, aynı makale, s. 125.

¹² Aynı makale, s. 103.

¹³ *Kâşgarlı (Divanu lügât it-Türk, neşreden Kilisli Rifat, İst., 1333, I, s. 56; türkçe trc. B. Atalay, Ankara, 1939, I, s. 57)*'deki *Yıva* damgası şöyledir:

¹⁴ *Câmi' ut-tevârih (nşr. Berezin, Petersburg, s. 37)*'deki *Yıva* damgası:

¹⁵ *Fraehn*'in zikrettiği bu işaret *Rabinot* (aynı makale, s. 111) tarafından gösterilmiştir.

daki Çepni boyuna ait şu < işaretini biraz andırmaktadır. Lâkin Çepniler ile Kara-Koyunlular arasında kabilevî bir münasebetin mevcudiyetine dâir hiç bir kayıda malik değiliz. Malûm olduğu üzere tarihî kaynaklarda Ak-Koyunlular'ın Bayındır boyuna mensup oldukları yazıldığı gibi, bizzat bu hânedanm mensupları da kendilerinin Bayındır boyundan olduklarını iftiharla söylemişler ve paralarına da bu boyun damgasını koydurmışlardır¹⁶. Lâkin buna karşılık, görüldüğü üzere, Kara-Koyunlular hakkında bunun gibi sarîh ve kat'î bilgilere sahip değiliz.

2 — Baranî veya Baranlı adının mahiyeti ve menşei :

Kara-Koyunlu hânedanı ile ilgili mühim bir mes'ele, “Baranî” (بارانی) veya “Baranlı” (بارانلو) adı ile karşımıza çıkıyor. Vâkıa İranlı ve Türkiyeli müverrihlerin ifadelerinden Baranî veya Baranlı'nun Kara-Koyunlular'ın aile veya hânedan adı olduğu anlaşılıyorsa da¹⁷

¹⁶ F. Sümer, *Bayındır, Peçenek ve Yüreğirler, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XI, sayı: 2-4, s. 318-319.

¹⁷ Şimdiki bilgilerimize göre bu isme ilk defa olarak Ebû Bekr-i Tihranî'nin *Diyârbekriyye*'sinde rastlanmaktadır (s. 31):

یکی از اعدای دولتش امیر قرا یوسف برانی بود که چندین سال باعلو قدر و رفعت شان با او عداوت داشت
Hemen aynı müellif ile muâsir olan Osmanlı müverrihi Neşri de (faksimile nşr. Taeschner, Leipzig, 1951, s. 212, 213) Cihanşah'ın Baranlı'dan olduğunu söylemektedir :

و بارنلودن امیرزه جهانشاهی بامسب باشن کسدى (s. 212) — بو اول اوزون حسن
بایندر خان نسلندندر که ترخان بك اوغلى صدی و بارنلودن امیرزه جهانشاهی بامسب باشن
کسدى (s. 213)

و سلاطین ایشان بارانی (Lubb ut-tevârih, Tahran, 1314, s. 211):
دارند لقب ve Gaffarî (*Cihân ârâ, Veliyuddin Ef.*, nr. 2397, yp. 159 a):
در سلاطین قرا قویلو که ایشانرا بارانی نیز خوانند
diyerek bu ismi Kara-Koyunlu ailesinin adı suretinde zikrederler.

Hasan Beg-i Rumlu da (*Ahsen ut-tevârih, Nuruosmaniye Kıt.*, nr. 3317, yp. 27b), Kara-Yusuf'un nesebini şöyle yazmaktadır :

قرا یوسف بن قرا محمد بن تورمیش بن پیرام خواجه بارانی
Gaffarî (yp. 172b) ve aynı müellif (nşr. Seddon, *Baroda*, 1931, s. 31-33, 35), Cihanşah'ın oğlu olduğunu iddia eden Hüseyin-i Bârânî (بارانی) adlı birisinden bahsederler. Hüseyin-i Bârânî bu iddiasını Şah-İsmail'in zuhuru esnasında ortaya atmıştı.

Babür'ün meşhur hâtıratında (Türkiye türkçesi: R. Arat, *Ankara*, 1943, I, s. 9), Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah, Baranî nisbesiyle anılmaktadır.

Müneccimbaşı (*Câmi' ud-düvel, Süleymaniye, Es'ad Ef. Kıt.*, nr. 2103, II, yp. 628a) mehzâ Yahya Kazvinî'ye dayanarak, bu devlete ait bahsin başında :

bu kelimenin *menşei*, *manası*, *neye delâlet ettiği* ve hânedanın bu adı hangi suretle aldığı hususları kat'î olarak bilinmiyor. Her şeyden önce bu kelimenin bir *şahıs* veya oymak adından mı yoksa bir *yer* adından mı geldiğini tesbit etmek gerekiyor. *Türkçede baran* şeklinde bir kelimenin mevcudiyeti ve bunun şahıs veya oymak adı olarak kullanıldığı hakkında hiç bir suretle şüpheyi dâvet etmiyecek misallere rastgelinemiyor. Bu ismin Selçuklular'ın amansız düşmanı olan *Cend emîri* meşhur Şah-Melik'e bir *İranlı* müellif tarafından verilen "beranî" yahut "berranî" nisbesiyle¹⁸ alâkalı olacağı hakkında da hiç bir şey söylenemez. Bugün *Mardin* taraflarında "baran" sözünün "koç" mânasında kullanılması üzerinde¹⁹ durulması ihtimali de hatıra geliyor. Çünkü, *Kara-Koyunlular*'ın adını taşıdıkları koyuna hususî bir ehemmiyet verdikleri ve mezar taşları olarak *koç* heykelleri kullandıklarını biliyoruz. Kara-Koyunlu hânedanının *Baranî* yahut *Baranlı* (*koçlu*?) adını taşıması, mezar taşları olarak *koç* heykelleri yaptırması (?), *Mardin* havalisinde (belki de *Güney-Doğu* ve *Doğu-Anadolu*'nun diğer yerlerinde) bu kelimenin "koç" mânasında kullanılmış olması arasında bizi bu mes'elenin haline kat'î bir şekilde götürecektir bir münasebet olabilir. Lâkin şimdilik bu hususta daha fazla bir şey söylemek mümkün olmuyor.

Bu mes'ele ile ilgili son bir fikir Minorsky tarafından ortaya atılmıştır. Mumaileyh, yukarıda adı geçen makalesinde Kara-Koyunlu hânedanının nisbesi olan *baran* kelimesinin bir *oymak* adı değil bir

في ذكر دولة قرا قوينلو ملوك آذربيجان والعراق ويقال لهم البارنية ايضاً
dediği gibi, bir Kara-Koyunlu şehzadesini de (yp. 701a) Hüseyin Ali b. Zeynel
el-Bâranî suretinde yazmaktadır.

Son olarak *Burhan-ı Kâti'* müellifi Firuz Âbadi (*Tahran*, 1317, I, s. 159), lûgatına aldığı bu kelime hakkında: بارانی : نام قبیله ایست از ترکان
cümlesini yazmış ve Âsım Efendi de (I, s. 223) bu cümleyi "Yörük Türkmen
leri'nden bir oymak adıdır" şeklinde tercüme etmiştir.

و امیر ابو الفوارس شاهلك بن علی البرانی در ابتدای دولت آل سلجوق قصد قصبه
کرد بالشکری تمام، و اینجا روزها آتش محاربت بر افروخت ... و لقب شاهلك خوارزمشاه
حسام الدولة و نظام الملة بود، چون از خوارزمشاهی بیفتاد هزیمت اینجا آمد و این قصبه را
حصار داد فی سنة ثلاث و ثلاثین و أربعمائة

(İbn-i Fındık, *Tarih-i Beyhak*, nşr. Ahmed Behmenyâr, *Tahran*, 1317 hicri
şemsî s. 51). Selçuklular'ın amansız düşmanı olan Şahmelik'in bu *Beranî* yahut
Berranî lâkabından, Ebu'l-Fazl'ın *Tarih-i Beyhakti*'si başta olmak üzere hiç bir kay-
nakta bahsedilmiyor.

¹⁸ Bu bilgiyi meskûkâtçı İbrahim Artuk vermiştir.

yer adı olduğunu yazdıktan sonra²⁰ aynı makalesine yaptığı ilâvelerde²¹ Markoff ve Rabinot'ya istinaden Celâyirli paralarında darp mahalli olarak görülen *Bârân* adının bu fikrini kuvvetlendirdiğini söylemektedir. Filhakika biraz önce adları geçen Markoff ve Rabinot gibi meskûkâtçılar İlhanlı, Celâyirli ve hattâ Eretna hânedanlarının paralarının basıldığı yerler arasında *Bârân* adlı bir darp mahallinin bulunduğunu bildirdikleri gibi²², *İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde* bulunan İlhanlı ve Celâyirli devletlerine ait paralarda da aynı yer adı görülmektedir²³. Fakat bu üç müellifin de işaret ettikleri gibi, *coğrafi* ve *tarihi* eserlerde adı geçen devletlerin hâkimiyet sahaları dahilinde bu adda bir yerin var olduğuna dâir hiç bir kayıda rastgelinemiyor. Bu sikkelerden birisi üzerinde görülen “مدينة باران”²⁴ ibaresi bunun *Bârân* şeklindeki okunuşuna şüphe bırakmıyor. O halde bu *Bârân* şehri nerede bulunuyor? Markoff'un bildirdiğine göre²⁵ burada Eretna hânedanından bir hükümdar da *sikke* kestirmiş olduğuna göre *Bârân*'ın *Anadolu*'da olması gerekir. Fakat bu ülkede de bu adda bir şehrin bulunduğu dâir *coğrafi* ve *tarihi* eserlerde hiç bir bilgi yoktur. Yalnız Dahiliye Vekâleti'nin çıkardığı *Köylerimiz* adlı kitapta her ikisi de *Muş* vilâyetinde olmak üzere iki tane *Baran* adlı köy görülüyor²⁶. Bu köylerden birisi adı geçen vilâyetin *Varto* kazasında, diğeri de *Çapakçur* (bugün *Bingöl*)'da bulunuyor. Bu ikincisinin *Çapakçur*'un *kuzey-batısında Aşağı Karavelyan* köyü civarında küçük bir köy olduğu anlaşılıyor. Diğेरinin *Varto* kazasının hangi tarafında olduğunu tesbit etmek mümkün olmadı. İşte sikkelerde görülen *Baran* bunlardan biri olabilir. Kara-Koyunlu

²⁰ *The Clan of the Qara Qoyunlu rulers*, s. 392.

²¹ s. 395.

²² Markoff, *Katalog Dzhelairidskx monet, St. Petersburg*, 1897, medhal kısmı, s. LXXIII; Rabinot, aynı makale, s. 102.

²³ Mehmed Mubarek, *Meskûkât-ı kadîme-i İslâmiyye kataloğu, Konstantiniyye*, 1318, kısm-ı sâlis, s. 57, 87, 103, 116, 124. Aynı hükümdarlara ait sikkelerde darp mahalli olarak bir de Rân (ران) adı geçiyor ki (meselâ s. 89), buranın da mevkiî tesbit edilememiştir. Bu kelime acaba *Bârân* adının baştaki hecesinin silik olması ile almış olduğu bir şekil midir? Bu hususta bir şey söylemek mümkün olmuyor.

²⁴ Ebû-Sa'id Bahadır Han'a ait olan paranın zahirinde (s. 90):

مدينة باران في سنة تسع عشر سبع مائة

²⁵ Gösterilen yer.

²⁶ *Köylerimiz, İst.*, 1933, s. 87. Aynı Vekâletin en son çıkardığı *Türkiye'de meskûn yerler* adlı kitapta bunlardan yalnız *Çapakçur*'a bağlı olan köy gösterilmiştir (*Ankara*, 1946, s. 127).

hânedanın taşıdığı aile adının *Doğu-Anadolu*'da vaktiyle para kestirilecek derecede ehemmiyetli olan *Bârân* adlı bir mevkidenden gelmiş olması mümkündür. Kara-Koyunlu tarihinin *Muş* bölgesi ile eskidenberi sıkı bir münasebeti olduğunu biliyoruz. *Bârânî* nisbesini ilk önce taşıdığını gördüğümüz Kara-Yusuf veya onun adını bilemediğimiz cedadından biri bu şehre hâkim olmak, yahut bu şehirde doğmak gibi veya diğer bir sebeble bunu almış olabilir.

3 — Kara - Koyunlu ulusunun oymakları :

a) Kara-Koyunlu oymağı :

Kara-Koyunlu ulusunu etrafında toplayarak onun çekirdeğini teşkil eden *Kara-Koyunlu* oymağı, *Türk* etnolojisinde çok defa görüldüğü gibi, idareci bir rol oynamak suretiyle kabîlevî mahiyetini kaybetmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllarda *Anadolu*'nun muhtelif yerlerindeki *Kara-Koyunlu* ve *Karaca-Koyunlu* gibi adlar taşıyan oymakların²⁷, bu oymak

²⁷ Bunlardan birincisi *Kanunî* devrinin başlarında *Haleb Türkmenleri* arasında yaşamakta idi. O zaman elli dokuz vergi nüfusu olan bu oymak (*Haleb Defteri, Başbakanlık Arşivi*, nr. 1040, s. 92 - 93), aynı devrin ortalarında yüz yetmiş bir vergi nüfusuna sahip olup, yirmi evlik bir şubesi de *Âzaz* nahiyesinde yaşamaktadır (nr. 397, yp. 89b - 90a). Bu cemâatın diğer büyük bir şubesi de *Yeni -il'de* yaylaya çıkıyordu ki, III. Murad zamanında bu şubenin seksen bir vergi nüfusu vardı. İşte bu oymak XVII. yüzyılın başlarında diğer bir çok *Türkmen* oymakları gibi batıya doğru göç ederek *Karaman* eyaletinde yurt tutmuştur (Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk aşiretleri, İst.*, 1930, s. 69). Teşekkülün, *Haleb Türkmenleri* arasında olan asıl ana kolu ise XVIII. yüzyılda beş yüz çadırlık oldukça ehemmiyetli bir oymak haline gelmişti (Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans, Oxford*, 1929, II, s. 480).

XV. yüzyılın sonlarında *Teke* havalisinde de bu adda küçük bir oymak yaşıyordu (*Teke def.*, nr. 253, s. 26 - 27). Diğer aşiretler gibi bu teşekkülün nüfusu zamanla çoğalmıştır. XIX. asrın II. yarısında bir kısmı, *Adana* bölgesindeki *Aladağ'a* göç etmiş (F. Sümer, *Bozoklu Oğuz boylarına dâir, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XI, sayı I, s. 67 - 68 ve not. 1), bir kısmı da *Anamas* dağlarında yaylayarak eski yurdunda kalmıştır. (Naci Kum, *Teke-Antalya Yörükleri hakkında notlar, Türk tarih arkeologya ve etnografya dergisi*, IV, s. 213, 217).

Diyârbekir bölgesindeki Boz-ulus arasında da *Kanunî* devrinin sonlarında bir kaç *Kara-Koyunlu* oymağı görüldüğü gibi (nr. 561, 104a-106a, 127b) yine *Diyârbekir* çevresinde dağınık bir halde yaşayan aynı adda diğer bazı oymaklara da tesadüf edilmektedir (Aynı defter, 524a). Aynı asırlarda *Anadolu*'da yaşayan *Kara-Koyunlu* aşiretlerinin en büyüğü *Orta-Anadolu*'da, *Eskişehir*'in güneyinde, *Seyid-Gazi* yöresinde görülmektedir (*Defter-i mufassal-ı Sultanönü, Topu-Kadastro Umum Müdürlüğü arşivi*, nr. 145, 130a - 135a). Bu teşekkül 980 (1572) yılında 18 oymağa ayrılmış olup yaptığımız hesaba göre bunun vergi nüfusu 1116'dır. Bu nüfusa kadınlar, çocuklar, aileleri

ile akraba olduklarına dâir delillere sahip olmadığımız gibi, *Doğu-Anadolu* ve *Âzerbaycan*'da bazı kalıntıları zamanımıza kadar gelen aşiretler ile ²⁸ bu tarihî oymak arasında daha ziyade siyasî bir münasebetin varlığına işaret edilebilir.

b) *Sa'dlu* :

Kara-Koyunlu oymağı etrafında toplanarak aynı addaki *el (ulus)*'i meydana getiren diğer teşekküllere gelince, bunların başında *Sa'dlu* oymağı gelir. Bu oymak taşıdığı adı XIV. yüzyılda (her halde ortalarında veya ikinci yarısının başlarında) kendisini idare etmiş olan *Sa'd* isminde bir boy-beyinden almış olup, bu beyin *Kara-Koyunlu* ailesiyle karabeti olduğu anlaşılıyor. Çünkü, *İrânlı* müellifler *Sa'd*'in çocuklarının *Kara-Koyunlu* hükümdarlarının amca oğulları olduklarını söylemektedirler ²⁹. *Nahçıvan* ve *Sürmeli* havalisi (Osmanlı müverrihlerinin *Sürmeli çukuru*), Hâfız-i Ebrû'nun kaydettiği gibi, bu oymağın eski yurdu idi. XV. yüzyıldan itibaren tarihlerde sık sık geçen ve Safevîler'in *Erivan* ve mezkûr muntakalardan müteşekkil bir uç eyaleti olan *Çuhur-i Sa'd* (*Çuhr-i Sa'd*) veya *Sa'd* (*Saat*) *Çukuru* bu kabîlenin adı ve yurdu ile ilgili olsa gerektir ³⁰. *Kara-Koyunlu* beylerinden *Kara-*

yanında oturan genç bekârlar, ailler dahil değildir. Bütün bunlar dahil edilirse, bu aşiretin en az 6 - 7 bin nüfusa sahip olduğu tahmin edilebilir. Bu rakam XVI. yüzyılda *Anadolu*'daki oymaklar arasında nüfusça en kalabalık olanlara delâlet etmektedir. Bu mühim *Kara-Koyunlu* teşekkülünün bilâhare yaşamakta olduğu bu yerde yerleştiği anlaşılıyor.

İsimleri sayılan bu *Kara-Koyunlu* teşekküllerinden başka yine aynı ülkede daha bu adı taşıyan bazı oymaklar da vardır. Bunlardan başka *Aydın-İzmir* ve *Menteşe* bölgelerine yayılmış *Karaca-Koyunlu* adlı büyük bir teşekkül görülmektedir.

²⁸ Bunlar başlıca *Makû* nahiyesinde, *Kafkasya*'da *Gence*'nin doğusunda (Minor-
sk y, *La Perse au XVe siècle entre la Turquie et Venise*, s. 19, not. 4), *Sâve Şahsevenleri*
arasında (aynı müellif, E. I. IV, s. 274, *Şahseven* maddesi) bulunuyorlardı. Merhum
Abdurrahim Şerif Beg (*Erzurum tarihi*, İst., 1936, s. 82, not. 2), *Hoy* ile *Merağa*
arasında *Ak-Koyunlu* ve *Kara-Koyunlu* köyleri olduğunu ve bu bölgenin yaylalarında
da *Ak-Koyunlu* ve *Kara-Koyunlu* oymaklarının yaşadığını yazmaktadır.

²⁹ بیر حسین سعد که عمزاده اوست
yani *Kara-Yusuf*'ün (Hâfız-i Ebrû, *Zubdet ut-tevârih*, *Fatih Ktb.*, nr. 4371, 406a);
Muîn ud-dîn-i İsfizari, *Ravzat ul-cennât*, *Üniv. Ktb.*, nr. 4472, 188b; Devletşah,
Tezkiret üş-şuâra, *Leyden*, 1901, s. 458.

³⁰ Bu mühim bölgenin mevkii şimdiye kadar lâyıki ile tayin edilememiştir. Bros-
set (*Histoire de la Géorgie*, G. N. Seddon, *Ahsen ut-tevârih*, *Baroda*, 1934, notlar kısmı,
II, s. 220), gürcüce "phoso - sakhlî" kelimesinin tercümesi sandığı *Çukur-i Sa'd*'in,
Çıldır gölünün şimalindeki küçük bir yörenin adı olduğunu söylüyor ki, hakikata teva-

Mehmed ve oğlu Kara-Yusuf ile beylik dâvası için mücadele eden ve *Mısurlu* müverrihler tarafından Kara-Mehmed'in kardeşinin oğlu

fuk etmemektedir. Çünkü burasının adı *Sa'd Çukuru* değil *Canbaz Çukuru*'dür. Bizim, epey uzun süren bir araştırmadan sonra varmış olduğumuz neticeye göre, *İran* müelliflerinin *Çuhr-i Sa'd* ve Osmanlı kaynaklarındaki *Sa'd-Çukuru*, *Erivan* bölgesinin batı ve güney taraflarındaki yöre olup, bu yöre batıda *Arpaçay*'ın *Aras*'a karıştığı yere ve güneyde *Aras*'a kadar uzanmaktadır. Bildiğimize göre, bu kelime ilk defa *Diyâr-bekriyye*'de geçmektedir. *Haydar Çelebi Ruznâmesi*'nde (Feridun Bey, *Münşeât-us Selâtin*, İst., 1274, I, s. 405) *Yavuz Selim*'in *İran* seferinden avdet ederken kaldığı konaklar arasında burasının da adı geçmektedir: (*Minhu Çukur-i Sa'd* tevâbiinden *Hacı Lalalu* kurbinde kariye-i *Vâdi-i kûçek* ile kariye-i *Vâdi-i buzurk* mâbeyninde konuldu, yevm us-selâse fi 5. *Minhu Çukur-i Sa'd* tevâbiinden *Zengi çayı* geçülüp *Develü Ömer Kendi* ve *Kiçi-Veli Yurdu* mürrur olunup *İrvan* şehri kurbinde konuldu, yevm ul-erbaa fi 6. *Minhu Çukur-i Sa'd* tevâbiinden *Üç-Kilise* geçülüb *Heşt-menzil konağına* konuldu ki, *Ağrı* dağı gâh mukabele, gâh taraf-ı yesar, gâh akebde vâki olurdu". Burada geçen *Çukur-i Sa'd*'a tâbi yerlerden bâzıları büyük mikyashlı haritalarda görülüyor.

Gaffari *Cihân-ârâ*'sında (202b, 207b) *Erivan* ve *Üç-Kilise*'nin *Çuhur-i Sa'd* (چخورسد) bölgesinde olduğuna, dolayısıyla, işaret ediyor.

Hasan Beg Rumlu da (yp. 50a) *Kara-Koyunlu İskender Mirza*'nın *Kağızman* yolundan *Çuhur-i Sa'd* (چخورسد) 'a ve *Sürmelü* (سرمالو), ye gelerek burada kışladığını yazıyor ve eserinin *Safeviler* kısmında (*Baroda*, s. 59), 907 (1501) yılında *Şah-İsmail* ile *Ak-Koyunlu* hükümdarı *Elvend* arasındaki savaşın *Çuhur-i Sa'd*'da *Şurur* (شورور) mevkiinde yapıldığını söylüyor. Aynı müellif eserinin diğer bir yerinde *Erzurum* valisi olan *İskender Paşa*'nın *Çuhur-i Sa'd*'e yaptığı bir hücumu anlatıyor : “

چون اسکندر پاشاکه از قبل سلطان سلیمان پادشاه روم حاکم ارضروم بود درخوی حاجی بیک دنلی را بقتل آورده به چخور سعد آمده بازار آن بلده سوزانیده
(s. 356). Burada müellifin bahsettiği *Çuhur-i Sa'd* pazarı her halde *Erivan*'da kutrulan pazar olacaktır.

Şeref - Han Bidlisi, eserinde bu mevkiî bir kaç defa zikretmekte (*Şerefnâme*, neşr. Velyaminov-Zernov, *Petersburg*, 1860, II, s. 213 - 239) ve bir yerde *Selâh ud-dîn Eyyubî*'nin ceddinden bahsederken onun *Duveyn Ekradı*'ndan olduğunu söylemekte ve bu şehrin, zamanında virân olup *kariye-i Gerni-i Çuğur Sa'd* adı ile tanındığını yazmaktadır :

جدّ ملوک مصر شادی بن مروان در اصل از اکراد رونده [روادیه
دوین آذربایجان است که اکنون بقریه کرفی چغر سعد اشتهار دارد
(*Mısır* basımı, 1930, I, s. 83). Şeref-Han'ın zikrettiği bu *Gerni* köyü şimdi de vardır.

Peçevi *İbrahim Efendi*, *Şehzade Bayezid*'in *İran*'a firarı münasebetiyle buradan *Sâat - Çukuru* (ساعت چقوری) ve *Sa'd Çukuru* (*Tarih*, I, s. 396) imlâları ile bahsetmektedir : “ve *Toykun Paşa* karındaşı *Mustafa Paşa* ki *Malatya Begi* idi ve *Hüsrev Paşa* ki *Ayıntab Begi* idi, askerleri ile ardına düştüler; ve nice kerre

olduğu söylenen³¹, Pîr yahut Kara-Hasan'ın bu oymağın başı olması mümkündür. Bu keyfiyet ne olursa olsun *Sa'dlu* oymağı hakkında belirtilmesi gereken husus, onun *Kara-Koyunlu* ulusunu teşkil eden en

döküntüsü başına zenbur-i belâ gibi üşdüler ve çok sonra *Sâat-Çukuru* nam mahalde *Şehzade*'ye yetiştiler (I. s. 394).

Çukur-i Sa'd, XVII. yüzyılda Safevîler'in *Türk* hududundaki en büyük begler-begliklerinden birisi haline getirilmiş olup sekiz hâkimlikten müteşekkildi (*Tezkiret ul-mulâk*, nşr. Minorsky ve İngilizce tercüme Minorsky, *GMNS*, s. 110 - 111, tere. 101 ve şerhler kısmı, s. 165).

Kâtib Çelebi (*Cihannüma*, *Müteferrika tab'ı*, s. 391): "Revan seksen yedi derece tul ve otuz dokuz derece arzda *Çukur-i Sa'd* dedikleri ülkenin kasabası ve tahtıdır" diyerek bu ismin doğru bir izahını vermiştir. Aynı müellif (s. 397) *Arpaçay*'ın *Aras'a Çukur-i Sa'd*'da karıştığını yazmaktadır.

Verilmiş olan şu izahatla eski müelliflerin *Çukur-i Sa'd*, *Çuhur-i Sa'd* veya *Sâat-Çukuru* ile nereyi kasdettikleri anlaşılıyor. Bütün bu bilgilere göre, yukarıda da söylendiği gibi, asıl *Sa'd Çukuru Erivan* ile *Arpaçay*'ın *Aras'a* kavuştuğu yöre idi. Burası *Aras*'ın geçmesiyle râkımı alçak, münhat bir yer olduğundan ve XIV. asrın ikinci yarısında Kara-Mehmed ile muasır *Sa'd* adlı bir *Türkmen* beginin kuşlak yurdu idiğinden bu adı almıştır. Sonra bu *Türkmen* beginin kendi adını taşıyan kabilesi kuşları daima burada geçirmiştir. Safevîler devrinde, yine anlatıldığı gibi, burası merkezi *Erivan* olmak üzere büyük bir idari bölgenin adı olmuştur. Asıl *Sa'd Çukuru* muntakasında *Sürmeli* adlı bir mevki de vardır ki, bu mevki *Erivan* ile yine *Sa'd Çukuru*'nun en mühim şehirlerinden birisi olan *Üç-Kilise (Eçmiyazin)*'nin batısında, *Iğdır*'ın kuzey-batısında ve *Kağzman*'ın doğusunda, *Aras* kenarında bulunmaktadır. Timur'un 788 (1386) yılındaki ilk *Yakın-Doğu* seferi esnasında *Sürmeli kalesi* de alınmış ve kalenin Tuman adlı *Türkmen* hâkimi esir edilmiştir (Şeref ud-dîn-i Yezdi, *Zafernâme*, *Kalkuta*, 1887, I, s. 399 - 400). Hâfız-i-Ebrû (*Zübdet ut-tevârih*, 562b), Şahruh'un hareketinden bahsederken :

بطرف نخجوان و سرماالوکه محل " تراکة آن حدود و یورت قدیم بمران سعدکه اصل لشکر
ترکان بودند

diyerek buranın *Sa'd*'ın oğullarının eski yurdları olduğunu belirtiyor.

Malûm olduğu üzere Osmanlı müverrihleri, müttefikan, babaları *Fırat* nehrinde boğulan Ertuğrul ve üç kardeşinin maiyyetlerindeki oymaklar ile geri dönüp *Pasin ovası*'ndaki *Sürmeli Çukuru*'na gelerek bir müddet burada yaşadıklarını yazarlar (*Âşık Paşazâde*, *İst.*, 1332, s. 3; *Cihannüma*, nşr. Mehmed Altay Köymen, *Ankara*, s. 61; Oruç Bey, nşr. Babinger, *Hannover*, 1925, s. 6; Âli, *Kunh ul-ahbâr*, V, s. 20; *Sa'd ud-dîn*, *Tâc ut-tevârih*, I, s. 14). *Oruç Bey tarihinde* (gösterilen yer), Ertuğrul ve kardeşlerinin *Pasin* ovasına geldikten sonra oradan göçüp *Sürmeli Çukuru*'a gittikleri söylendiği gibi, eserin diğer nüshasında (s. 82) *Sürmeli Çukur* yerine *Sa'd Çukuru* denilmektedir. Bütün bu malûmattan, Osmanlı müverrihlerinin bu *Sürmeli Çukur* ile *Sa'd Çukuru*'ndaki *Sürmeli*'yi ve geniş mânası ile *Sa'd Çukuru*'nu kasdetmiş oldukları anlaşılıyor.

³¹ Aşağıda, 131, 132 nr. lı haşiyelere bk.

kuvvetli iki kabileden birisi olması ve Kara-Koyunlular'ın siyasi başarılarında mühim bir rol oynamış bulunmasıdır. Kara-Koyunlu devletinin yıkılmasından sonra bu oymak da diğer teşekküller gibi, ilk önce Ak-Koyunlular'ın sonra da Safevîler'in hizmetinde bulunmuş, fakat eski ehemmiyetini devam ettirememiştir³².

c) *Baharlu* :

Kara-Koyunlu devletinin asıl dayanağını teşkil eden iki oymaktan diğeri de bu teşekküldür. Bu oymak adının, *Minor sky*'nin ileri sürdüğü gibi³³, *Hemedan* civarındaki *Bahar* kalesinden gelmiş olması pek muhtemeldir. Çünkü, çok yukarıda da işaret edildiği gibi, bu oymağın yurdu *Hemedan* bölgesinde idi. Hattâ Kara-Koyunlular'dan sonra Safevîler devrinde bile bu bölge *Baharlu* oymağının şöhretli reisi Ali Şeker Beg'in adıyla anılıyordu³⁴. *Baharlu* beyleri kız verip almak sure-

³² Kara-Yusuf, İskender ve Cihanşah zamanlarında bu oymağın başı Hüseyin Beg idi. Hüseyin Beg, Cihanşah devrinde fethedilen *Esterâbâd*'in valisi olmuş, fakat çok geçmeden Hüseyin Baykara tarafından esir alınarak bütün akrabaları ile birlikte öldürülmüştür. Devletşah (s. 458) Hüseyin Beg'in oymağının *Sâ'atlu* (ساعتلو) imlâsı ile yazmaktadır. Babür'ün hâtıratında da bu vak'adan bahsedilmektedir. Fakat eserin *Türkiye* türkçesinde (Rahmeti Arat, II, 1946, 179 ve indeks s. 535), metindeki *Sa'dlu* (سعدلو) nun *Soğdlu* olacağına ihtimal verilmiş olmasının doğru olmadığı da meydana çıkıyor.

Safevî devrinde Tahmasb'ın emirleri arasında Uluğ-Han Beg Sa'dlu (H. Rumlu, s. 357, 362, 364) ve Elvend-Han Beg Sa'dlu (aynı eser, s. 323, 377, 378)'yu tanıyıyoruz.

³³ *Tezkiret ul-mülük*, s 194; *The Clan of the Qara Qoyunlu rulers* s. 392.

³⁴ قلمرو علیشکر که الحال بهمدان مشهور است شهرستان همدان از زمان امرای قرا قویونلو تا اواخر صفویه بقلمرو علیشکر بنام متصرف آن علیشکر بیک نامیده میشده است و علیشکر بیک پسر بیوم قرا بیک بن الف قرا بیک بن قراخان بن غزان بن قرا مصری بن قرا محمد و نام اصلی او محمد از طائفه قرا قویونلو و معاصر شاهرخ بن امیر تیمور بوده است وی از طرف میرزا جهانشاه مأمور شد که بخمدت شاهرخ پیوسته و قرار صلح و صلاحی بین طرفین دهد و لیکن قبل از رسیدن بهرات خبر مرگ شاهرخ را شنیده بهمدان باز گشت و بعدها بدست حسن بیک آق قویونلو کشته شد همدان که مہین اصلی او و در آنجا برای خود امارت مستقلی تشکیل داده بود از زمان او بقلمرو علیشکر اشتهار یافت و تا اواخر ایام صفویه نیز در احکام و مناشیر و دفاتر و کتب تواریخ این شهرستان بقلمرو علیشکر یا بقلمرو نامیده و نوشته میشده

(*Meâsir-i Rahimi*'den naklen Müderris Rezavî, *Mucmel ut-tevârih, Tahran*, 1320 h. ş., havaşî ve tavzihat kısmı, s. 296 - 297). *Meâsir-i Rahimi*'de Ali Şeker Beg'in ecdadına dâir verilen şecere onu, görüldüğü gibi, Kara-Koyunlu hânedanına bağh-

tiyle Kara-Koyunlu hânedanı ile dünürlük kurmuşlar ve bu devletin en büyük emîrlerinden olmuşlardır. Münecim-Baş1, Kara-Koyunlu beylerinin bizzat bu oymaktan çıktığını yazarsa da³⁵, bu, onun *Baharlu* ile *Baranlu* adlarını birbirine karıştırmamasından ileri gelmiş olsa gerektir.

Kara-Koyunlu devletinin yıkılışından sonra bu oymağın mühim bir kısmı Ak-Koyunlular'a tâbi olmak istemiyerek *Horasan*'a gitmiş ve Timurlular'a iltica etmiştir. Oymağın o zaman başında bulunan Ali Şeker Beg oğlu Pîr Ali, kardeşleri Bayram ve Yar-Ali ve kızkardeşinden doğan Cihan-Şah'ın torunu İbrahim olduğu halde ilk önce Sultan Mahmud'un sonra da Hüseyin Baykara'nın hizmetine girmiştir. Uzun Hasan Beg bu oymağın fesad çıkarmasından daima kaygı duyduğundan onun kendisine teslim edilmesini müteaddit defalar Hüseyin Baykara'dan istemiş³⁶, fakat müsbet bir cevap alamamıştır. Gerçekten Uzun Hasan Beg'in bu *Baharlular*'dan endişe etmekte nekadar haklı olduğu bilâhare anlaşılmıştır. Ali Şeker Beg'in oğulları çok geçmeden ilk önce Ebu-Said'in *Hisar-i Şadman* hâkimi Şah Mahmud, sonra diğer oğlu Ebu-Bekir Mirza ile birleşmişler ve *Horasan*'da Timurlu şehzadeleri arasındaki münazaalara karışmışlardır. Uzun Hasan Beg'in ölümünden faydalanarak Kara-Koyunlu devletini ihya etmek isteyen *Baharlu* beyleri Ebu-Bekir Mirza ile birlikte 884 (1479) yılında *Süistan* ve *Bam* yolu ile Ak-Koyunlular'a tâbi olan *Kirman*'ı istilâ etmişlerdir. Yanlarında yeğenleri olan Cihan-

yor. Lâkin, bu seçerenin bu hali ile doğruluğuna inanmak, hiç bir suretle mümkün değildir. Çünkü, görüldüğü gibi, Kara-Mehmed'in torunu ve Mısır Hoca'nın oğlu Gazân Sultan (Pâdşah) Ali Şeker Beg gibi Cihanşah'ın çağdaşı idi. Diğer taraftan *Baharlu* begleri'nin *Sa'dlu* begleri gibi Kara-Koyunlu hânedam ile akraba olduklarını teyid eden başka bir bilgiye sahip değiliz. Bununla beraber bu keyfiyet imkânsız değildir. Kendisinin ve ailesinin büyük bir şöhreti olan Ali Şeker Beg'in asıl adının Mehmed ve babasının adının Bayram olduğuna dâir ifadeye itimad edilebilir.

فن جملة قبائل التركان الذين كانوا يسكنون حوالى آذربايجان قبيلة قره قوينلو³⁶
و لها عشائر عديدة و اعظمها اعتباراً عندهم هى عشيرة بهارلو و كان امير القبيلة و رئيسها منها
لا محالة

(*Es'ad Efendi Ktb.*, nr. 2103, 628a). Diğer hiç bir kaynakta böyle bir ifadeye rastgelinemiyor. *Baharlu* boyunun mevcudiyeti, şimdiki bilgilerimize göre, Cihanşah devrinde denberi görülüyor.

³⁶ Uzun-Hasan'ın bu hususta Hüseyin Baykara'ya gönderdiği mektubun sureti *Nuruosmaniye Kütüphanesindeki* 4031 nr.lı *münşeât mecmuası* içindedir (3b-7b); Mirhond, *Ravzat us-safâ, Luknov*, 1332, VII, s. 16 - 17.

Şah'ın torunu ve Muhammedî Mirza'nın oğlu İbrahim de vardı. Bunlar *Kirman*'ı kolayca ele geçirdikten sonra *Fars*'ı da almak istemişlerse de Ak-Koyunlu hükümdarı Sultan Yakub tarafından üzerlerine gönderilen meşhur Musullu Sâfi Halil Beg'e mukavemet edemiyerek *Curcan*'a gitmişlerdir. Fakat orada Hüseyin Baykara bir baskınla onları ele geçirmiştir. Hüseyin Baykara Pîr Ali Beg'in gözlerine mil çektirmiş, kardeşi Bayram'ı da Ebû-Said'in oğlu Ebu-Bekir Mirza ile beraber öldürtmüş ve Cihan-Şah'ın torununu da hapse attırmıştır³⁷.

Bu hâdiseden sonra *Baharlu* oymağı, yine *Horasan*'da kalmış ve bir kısmı Babür'ün *Hindistan* seferine katılmıştır. Ekber'in sevgili *han-hananı* meşhur Bayram Han, Ali Şeker Beg'in torunlarından olduğu gibi³⁸, XVI. yüzyılda *Dekken*'de Kutbşahîler devletini kuran Sultan Kulu da *Baharlu* oymağından idi³⁹. Hattâ Kutbşahî hânedanı tarafından yazdırılmış olan hususî tarihlerde *Kara-Koyunlu* oymağına da yer verilmiş olduğu kaynaklar bahsinde görülmüştü. *Baharlu* oymağının *Hindistan*'a gitmiyerek *İran*'da kalan kısmı Ak-Koyunlu ve sonra da Safevî hizmetinde bulunarak kabîlevî varlığını uzun bir zaman muhafaza etmiştir⁴⁰.

³⁷ Fazl ul-lah b. Ruzbehân, *Tarih-i âlem ârâ-yi Emîni, Fatih Ktb.*, nr. 4431, 92a - 95b, İngilizce tercümesi Minorsky, *Persia in A. D. 1478 - 1490, An abridged translation of Faḍlullâh b. Rûzbihân Khunji's Târîkh-i 'Âlam - Ârâ-yi Âminî* London, 1957, s. 42-43; Devletşah, *Tezkire*, s. 536 - 538.

³⁸ - Pîr - Ali Beg'in Hüseyin Baykara tarafından öldürülmesi üzerine oğlu Can-Ali Beg *Bedahşan*'da yerleşmiş ve Babür'e intisab etmiştir. Can-Ali Beg'in oğlu Seyf-Ali Beg *Gazne* valisi iken ölmüştür. İşte Bayram-Han bu sonuncunun oğludur (hayatı hakkında bk. *İslâm Ansiklopedisi*, cüz 16, s. 422 - 423). Ali Şeker Beg ile oğul ve torunlarından çoğunun Ali ismini taşımaları dikkate şayan olup, bu keyfiyet onların şî'i inançlı olduklarını ifade etse gerektir.

³⁹ سلطان قلی از ترکان بهارلو است از قوم میر علی شکر و بعضی از منسوبان آن دودمان دعوی می کنند که سلطان قلی از احفاد میرزا جهانشاه مقتول است اما روایت اول به صحیح اقرب است و بر هر تقدیر مولد و منشاء او همدان است (Muhammed Kasım, *Tarih-i firîşte, Kanpur*, 1301, II, s. 167); E. I., II, s. 1236 Kutb-şahîler maddesi.

⁴⁰ Şah-İsmail'in emîrleri arasında Emîr Mehmed-i Baharlu vardı ki, Şah-İsmail'in *Belh* valisi Div Sultan-ı Rumlu'nun *Çaldıran* savaşına gitmesinden dolayı ona niyabetle *Belh*'te kalmış (Şeref-Han, II, s. 159) ve sonra buranın valisi olmuştur (H. Rumlu, s. 162). Tahmasb devrinde bu oymağın başında Han Veli Beg görülmüyor (H. Rumlu, s. 466). Şah-İsmail, 906 yılında Ak-Koyunlu hükümdarı Elvend'in üzerine yürüdüğü sırada başında bulunduğu kabîle ile birlikte Elvend'in yanına gelen

ç) *Duharlu* :

Bu oymak eskiden beri *Erzurum-Bayburd* havalisinde yaşıyordu. Ehbû-Bekr-i Tihranî'nin bir kaydından⁴¹, bu oymağın reislerinden Yusuf Beg'in *Trabzon* imparatoru ile yaptığı bir savaşta şehit düştüğünü ve Ak-Koyunlu emîri Tur Ali Beg'in *Trabzon* ülkesine yürüyerek Yusuf Beg'in intikamını aldığını öğreniyoruz. Bu hâdise XIV. yüzyılın birinci yarısının sonlarında vukubulmuş olsa gerektir.

Kara-Yusuf ve İskender Beg zamanlarında *Duharlu* oymağının başında Pîr Ahmed Beg vardı. Kara-Koyunlu siyasî faaliyetiinde mühim bir rol oynayan bu oymak, bilhassa *Bayburd*'a tasarruf etmiş ve sonra Ak-Koyunlu hizmetinde bulunmuştur. Bekir Beg ve Mehmed Beg *Duharlu*, Ak-Koyunlu hükümdarı Sultan Halil devri beglerinden olup, *Diyârbekir*'de Halil'e isyan ederek *Tebriz*'e yürüyen şehzâde Yakub'a katılmışlardır⁴². Ak-Koyunlular'dan sonra *Duharlu* oymağı yine *Erzurum* yöresinde kalmış ve beglerine Osmanlı devleti tarafından timarlar tevcih edilmiştir. Osmanlı eserlerinde bu teşekkülün adı *Tokarlu* suretinde yazılmaktadır⁴³.

d) *Karamanlu* :

Bu oymağın adını Kara-Yusuf ile çağdaş olan *Gence* ve *Berda'* hâkimi Emîr Karaman'dan aldığı anlaşılıyor. Emîr Karaman Kara-Yusuf'un son yıllarında onun beglerbegisi idi. Bâzı eserlerde ona sadece Kara denilmektedir. Emîr Karaman, Kara-Yusuf'un

Hasan Beg Şekeroğlu adlı birisinden bahsedilmektedir (H. Rumlu, s. 57 - 58). Bir de aynı adda *Mukimî* mahlâsı ile şiirler yazan ve Ali Şeker Beg'in torunu olduğu söylenen bir şahıs vardır ki (Lutf-Ali Beg, *Âteşgede, Bombay*, s. 24; M. Ali Terbiyet, *Danışmendân-i Âzerbaycan, Tahran*, 1314 h. ş., s. 114 - 115) bu ikisinin aynı şahıs olması imkânsızdır. Çünkü, verilen bilgiye göre, bu ikincisi Ekber-Şah zamanında 997 (1588) de *Hindistan*'a giderek, karabeti sebebiyle, Bayram-Han oğlu Abdurrahim'e intisab etmiştir.

Baharlu oymağı bugün, *Kazvin*'in batı taraflarına düşen *Hamse* vilâyetinde yaşamaktadır. Müteaddid obalara ayrılmış olan bu *Baharlu* oymağının nüfusu sekiz bindir (Mes'ud Keyhân, *Coğrafya-i mufassal-i İran, Tahran*, 1311 h. ş., II, s. 86).

⁴¹ I, s. 12 - 13.

⁴² Fazl ul-lah b. Ruzbehân, *Târih-i âlem ârâ-yi Emîni*, 71b, 72a, *İngilizce tercüme* Minorsky. s. 32,33.

⁴³ *Tayyib Gökbilgin, Osmanlı devleti hizmetindeki Ak-Koyunlu ümerası, Türkiye Mecmuası*, IX, s. 40. Bu kabîlenin adı farsça eserlerde, gösterildiği gibi, *Duharlu* (دوهارلو), Osmanlı eserlerinde ise *Tokarlu* (طوقارلو) dur.

ölümünden sonra çok yaşamamış ve başında bulunduğu oymak ile sahibi olduğu yerleri oğulları idare etmiştir.

Son Kara-Koyunlu hükümdarı Hasan Ali, Uzun Hasan Beg tarafından bozguna uğratıldıktan sonra bu oymağın yanına kaçmıştı.

Karamanlu oymağı, ihtimal Ak-Koyunlular'dan itibar görmediği için Şeyh Cüneyd ve oğullarının taraftarları arasına katılmış ve Safevî devletinin kurulmasında rol oynamıştır. Şah İsmail'in beglerinden Bayram Beg başta üzere Safevî devrinde bu teşekkülünden birçok emirler çıkmıştır ⁴⁴.

Bugün *Kuzey-Azerbaycan*'da bilhassa *Gence* ve *Berda'* bölgesindeki *Karaman* ve *Karamanlu* yer adları, bu oymağa ait hâtıralardır ⁴⁵.

e) *Alpavut (Alpağut)* :

Taşdığı ad, "tek başına düşmana saldıran" mânasına gelen ⁴⁶ bu oymak, *Kara-Koyunlu* ulusunun en mühim teşekküllerinden birisidir. Kara-Yusuf zamanında *Hemedan* bölgesinin bu oymağın beglerinin elinde olduğunu görüyoruz. İskender zamanında *Alpavutlar*'ın başında Yakub Beg vardı ki, sonra Cihan-Şah tarafına geçmiş ve oğulları da yine onun zamanında mühim memuriyetlerde bulunmuşlardır. Bunlardan birisi Cihan-Şah'ın *Bağdad* valisi Tavacı Pir Mehmed Beg'dir ki, 873 (1469 başlarında) yılı ortalarında vefat etmiştir ⁴⁷.

⁴⁴ *Karamanlu* oymağı, Safevîler zamanında eski yurtlarında idi. Şah Tahmasb devrinde bunların başında İbrahim Halife ve Bayram Beg'in oğlu Hüsam Beg vardı (H. Rumlu, s. 434 - 440). *Karamanlu* oymağının, Şah Abbas zamanında yedi *kızılbaş* teşekkülünden birisi olan *Ustacalu* boyuna bağlandığı görülüyor. Bu devirde *Karamanlu* oymağının başka begleri, Emet Han ve Zülfikar Han idiler (İskender Beg Türkmen, *Tarih-i âlem ârâ-yi Abbâsî*, Tahran, 1335 h. ş., indeks; Şeref-Han, II, s. 438). Zülfikar Han, Şah Safi zamanında da yaşamış ve mevkiini muhafaza etmiştir (İskender Beg ve Muhammed Yusuf, *Zeyl-i Târih-i âlem ârâ-yi Abbâsî*, Tahran, 1317 h. ş., s. 189, 192, 261). Aynı hükümdar zamanında bu oymaktan *Ahıstabâd (Ahıska)* hâkimi Halil Sultan da vardı (aynı eser, s. 171 - 172).

⁴⁵ XV - XVI. yüzyıllarda *Anadolu*'nun muhtelif yerlerinde *Karamanlu* adlı teşekküller vardı. Bunların en mühimi *Hâmid* sancağında yaşıyordu. Büyük bir oymak olan bu *Karamanlu* teşekkülünün, XV. asrın sonlarında bir kısmı henüz köylerde yerleşmiş ve bir kısmı da eski yaşayışını devam ettirmekte idi.

⁴⁶ Kâşgarlı, tro., I. s. 144, III, 422.

⁴⁷ Bu emir hakkında, bk. *Diyârbekriyye*, II, indeks; Abbas el-Azzâvî, *Tarih-ul-Irak, Bağdad*, 1939, III, s. 190.

Alpavut oymağı Kara-Koyunlular'dan sonra Ak-Koyunlu ulusuna dahil olmuştur. Pîr Mehmed Beg Alpavut, Uzun Hasan Beg ve oğlu Sultan Halil'in büyük emirlerinden birisi idi ⁴⁸. Hacı Beg adlı diğer bir *Alpavut* begi de *Fars* valisi Elvend Mirza'nın maiyyetinde bulunmuştur ⁴⁹.

Safevîler zamanında *Alpavut* teşekkülünün *Sa'd-Çukuru* ve *Şirvan* dolaylarında yaşadığını görüyoruz ⁵⁰. *Alpavutlar*, *Karamanlılar* gibi, *Âzerbaycan*'da, bilhassa, *Berdâ'* çevresinde yerleşmişlerdir ⁵¹.

f) *Çekirli (Câkîrli)* :

Bu kabîlenin adı *farsça* eserlerde *Câkîrli* ⁵², *türkçe* eserlerde *Cekirli*, *Çekirli* ⁵³ suretinde yazılmaktadır. Adını Celâyirli devri emirlerinden Emîr Câkîr (چاکیر) den ⁵⁴ aldığı anlaşılıyor. Emîr Câkîr Timur'un

⁴⁸ Rahmeti Arat, *Fatih Sultan Mehmed'in yarlığı*, *Türkiyat Mecmuası*, VI, s. 301; Sa'd ud-din, I, s. 541. Sultan Yakub, Ak-Koyunlu tahtına geçmez ağabeyisi Halil'in yakın emirlerinden olan Mehmed Beg'i öldürtmüştür (*Tarih-i âlem ârâ-yi Emîni*, 86a).

⁴⁹ Aynı eser, 92 a.

⁵⁰ Tahmasb zamanında bu oymağın başında İbrahim Halife (sonra Beg) vardı ki, bir çok seferlerde bulunmuştur (H. Rumlu, s. 362, 437, 441). Şah Abbas devrinde *Alpagut*'ların başı Mansur Beg olup *Şirvan*'da bir sancağa tasarruf ediyordu (İskender Beg, s. 762). XVIII. yüzyılın birinci yarısında onlar yine *Şirvan*'da bulunuyorlardı. Hâkîminin mezkûr asrın ilk çeyreğinde sekiz bin seksen dört tuman ve dört bin yedi yüz yirmi yedi dinar gelirine mukabil, iki yüz otuz mülâzîmî yani askeri vardı (*Tezkiret ul-mulûk*, s. 113, trc. 102).

⁵¹ III. Ahmed zamanında bir ara fethedilmiş olan *Âzerbaycan ve Şirvan*'da vergi nüfus tahriri yapılmış ve bu hususa ait defterler, bu fethin bir hâtırası olarak zamanımıza kadar gelmiştir. Bunlardan *Gence* vilâyetine ait defterde dört tane *Alpagut* adlı köy görülmektedir (*Başvekâlet arşivi*, nr. 903, 97b, 154a, 161a - 161b).

⁵² *Diyârbekriyye*, II, s. 469, 582; عمر چاکرلو (*Âlem ârâ-yi Emîni*, 74b); در آن اثنا امیر نظام الدین چاکرلو (H. Rumlu, 10a, 23b); *Menakıb-i İbrahim-i Gülşeni*, (Raif Yelkenci nüshası, 46a) امیر نظام الدین چاکرلو; Hâfız-i Ebrû, 420b; Abdurrezzak-ı Semerkandi, *Maulâ'us-sa'deyn*, *Esad Ef. Ktb.*, nr. 2125, 123a.

⁵³ "Biri Ömer Beg dir kim ol *Cekirli* (چکیرلو) taifesinin ulu beglerindendir" (*Âşık Paşazâde*, s. 181); "biri Ömer Beg idi ki *Cekirli* taifesinin ulusuydu" (Neğri, *Arkeoloji müzesi Ktb.*, nr. 349, s. 404); "Uzun Hasan münhezim olucak bir nice beglerin dudtular. Biri Ömer Beg di kim, *Çekirli* (چکیرلو) taifesinin ulusuydu" (*Tevârih-i âl-i Osman*, nr. 2080, *Esad Ef. Ktb.*, 150a); چاکرلو عمر بک (*Fatih Sultan Mehmed'in yarlığı*, s. 301).

⁵⁴ Hâfız-i Ebrû, *Zeyl-i Câmi ut-tevârih-i Reşidî*, nşr. H. Beyani, *Tahrân*, 1317 h. ş., s. 239.

İran'ı fethetmesi üzerine onun tâbiyyetine giren emirlerden biri idi⁵⁵. Câkir çok geçmeden vefat etmiş ve yerine oğlu Bistam geçmiştir. Timur, torunu Ömer Mirza b. Miranşah'a *Âzerbaycan*'ı tefviz ettiği zaman Bistam, Çalık, Tizek gibi *Âzerbaycan* emirlerini onun maiyyetine vermişti⁵⁶. Aşağıda anlatılacağı üzere, Kara-Yusuf, Timur'un ölümü üzerine *Mısır*'dan *Âzerbaycan*'a gelip Ebu-Bekir Mirza'yı yendikten sonra Bistam Beg maiyyetinde kardeşleri Mansur ve Ma'sum ile oğlu Ahi Ferec olduğu halde Kara-Yusuf'un yanına gelmiş ve onun hizmetine girmiştir. Bistam Beg Kara-Koyunlu beginin Ebu-Bekir'le yaptığı ikinci savaşta ve ondan sonraki muharebelerde bulunarak Kara-Yusuf'un *Âzerbaycan*'a kat'î olarak yerleşmesinde mühim hizmetler görmüş ve buna mükâfaten de *emîr ul-ume-rahk* mevkiine nâil olmuştur.

Bistam Beg ailesi tarafından idare edilen ve babası Câkir'e nisbetle Câkirli denilen oymak eskidenberi *Erdebil* çevresinde yurt tutmuştu. Bu teşekkül Ak-Koyunlular devrinde de mevcudiyetini muhafaza etmiştir. Bu devirde *Câkirli* oymağının başında Bistam'ın torunu ve Bayezid Beg'in oğlu Ömer Beg vardı ki, *Otluk-beli* muharebesinde Osmanlı ordusuna esir düşmüş, fakat Fatih tarafından serbest bırakılmıştır. Ömer Beg, Sultan Yakub zamanında da ileri gelen emirlerden idi⁵⁷.

Şah İsmail harekete geçtiği sırada *Câkirli*ların başında Sultan Ali Beg bulunuyordu⁵⁸. Bu oymak Safevîler zamanında da varlığını devam ettirmiş, fakat bütün Kara-Koyunlu teşekkülleri gibi, ikinci veya üçüncü derecede bir mevkie sahip olmuştur⁵⁹.

İbn Arabşah'ın sözlerinden⁶⁰ *Câkirli*ların *Kürd* asıllı oldukları anlaşılıyor.

g) *Âyînlü* :

Bu kabîlenin yaşadığı yerin, bâzı işaretlere göre, *Doğu-Anadolu*'da olduğu anlaşılıyorsa da bu bölgenin neresinde bulunduğu bilinmiyor.

⁵⁵ *Muhtâş-us-sa'deyn*, nr. 2125, 123a.

⁵⁶ Şeref ud-din Ali-yi Yezdi, *Zafernâme*, Kalküta, 1888, II, s. 570.

⁵⁷ *Tarih-i âlem ârâ-yi Emîni*, 74b; *Menâkıb-i İbrahim-i Gülşeni*, R. Yelkenci nüshası, 46a.

⁵⁸ H. Rumlu, s. 27.

⁵⁹ Şah Abbas zamanında *Câkirli* oymağının başında Mehmed Sultan vardı ki (*İskender Beg*, s. 762), Şeki bölgesinin hâkimi idi.

⁶⁰ *Acâib ul-makdûr*, *Kahire*, s. 80.

Gerek *Diyârbekriyye*'de, gerek ondan naklen *Ahsen-ut-tevârik*'te oymağın adı آئين لو، آيين لو suretinde yazılmıştır⁶¹. Kara-Yusuf devrindeki büyük emîrlerden Bayezid Beg, bu oymaktan idi. Cihan-Şah zamanında ise *Âyınlu* teşekkülünün başında *emîr-i divân* Arabşah'ın bulunduğunu biliyoruz⁶². Âyınlu'lar da Kürd asıllı idiler.

ğ) *Hacılı* :

Adı ancak *Diyârbekriyye*'de geçmektedir. Ak-Koyunlu begi Kara-Yülük Osman ile mücadele etmekte olan *Erzincan* valisi Pîr Ömer'e Kara-Yusuf tarafından yardıma gönderilen emîrler arasında Emîr İlyas-ı Hacılı da vardı⁶³. Kara-Yusuf'un hemen bütün seferlerinde yanında bulunmuş olan İlyas adlı bir emîr tanıyoruz. Hafız-i Ebrû bir yerde bu Emîr İlyas'ı *Döger* boyuna mensup bir şekilde gösterir⁶⁴. Bu İlyas-ı Hacılı ile İlyas-ı Döger'in aynı şahıs ve *Hacılı* oymağının *Dögerler*'in bir kolu olması muhtemeldir. Çünkü, *Hacılı* kabilesi *Kerkük-Erbil* taraflarında yaşamakta olduğu gibi, *Dögerler*'den bir kolun da aynı bölgede yurt tutmuş olduklarını biliyoruz⁶⁵.

h) *Ağaç-eri* :

Ağaç-eriler'in XIII. yüzyılda *Maraş* bölgesindeki ormanlarda yaşadıkları malûmdur. Bu *Türkmen* topluluğundan bir kol, daha Kara-Mehmed zamanında Kara-Koyunlular ile işbirliği yapmış ve iki teşekkülün reisleri arasında sıhriyet tesis edilmiştir. Kara-Mehmed'in Tatar Hâtun adını taşıyan hemşiresi, *Ağaç-eri* reisine verilmiştir ki, bundan *Ağaç-eri* reisinin Hasan Beg adlı oğlu doğmuştu. *Ağaç-eriler*'den Hüseyin Beg ise, İskender Mirza'nın en sâdk emîrlerinden olup, onun *Ahncak* kalesinde katli üzerine oğlu Kubad'ı kalede bulunan diğer beglerle birlikte Kara-Koyunlu hükümdarı ilân etmişti. Yine *Ağaç-eriler*'den Ali Beg, Cihan-Şah'ın emîrleri arasında görülmektedir.

⁶¹ *Mata'us-sa'deyn (Es'ad Ef., 2125, 377a)*'de :

در این سال (۸۳۹) غره* محرم الحرام که مملکت آذربایجان در سلك تسخیر انتظام داشت امیر بایزید آیتلو که از اعیان امراء ترکان بود

⁶² Bu kabileye daha sonraki devirlerde tesadüf edilemiyor.

⁶³ *Diyârbekriyye*, I, s. 69; H. Rumlu, 25a.

⁶⁴ و در اواسط رجب سنة المذكور جمعی از لشکریانرا بیاشلامشی* پیر عمر و الیاس دوکر بولایت شکی که در تصرف سیدی احمد پسر سیدی علی بوده (456b).

⁶⁵ Faruk Sümer, *Dögerler'e dâir, Türkiyat Mecmuası*, X, s. 148 - 149; Hacılı kabilesi bilâhare Ak-Koyunlular arasında mühim bir mevkie sahip olmuştur.

Bugün İran'da *Kuh-gilûye*'de yaşayan ve miktarları iki bin evi bulan *Ağaç-eriler* ⁶⁶, şüphesiz bu Kara-Koyunlu *Ağaç-eriler*'inin torunlarıdır ⁶⁷.

1) *Döğer* :

Bu *Oğuz* boyunun da Kara-Koyunlu devletinin siyasî faaliyetine katılmış, olduğunu görüyoruz. Lâkin *Döğerler* doğrudan doğruya Kara-Koyunlu ulusuna dahil olmayarak *Suriye*'de ayrı bir teşekkül halinde kalmışlardır. *Döğerler*'in Kara-Koyunlu siyasî faaliyetinde oynadıkları roller, bu boya dâir olan makalemizde anlatılmıştır ⁶⁸.

i) *Bayramlı* :

Adını *Hoy* şehrine tasarruf eden Bayram Beg'den almıştır. Bayram Beg, Kara-Koyunlu hükümdarı Kara-Yusuf'un emirlerinden idi. Kendisinden sonra oğlu Şehsuvar Beg, Cihan-Şah'ın *divân-begi* olmuştur.

Bu sayılanlardan başka *Âzerbaycan, Doğu-Anadolu ve Irak-ı Arab*'daki bâzı şehir ve kalelerin hâkimleri de bilhassa Kara-Koyunlu devletinin parlak zamanlarında bu devletin emirleri arasına girmişlerdir. Bunlar, başlıca *Urmiye* hâkimi Celâlüddin Dizek, Aydın, Çalık, Tanrı-Vermiş, Ali Paşa, İsa Beg, Esed, Busat, Sultan, Kara-Koç, Dursun, Birsun v. s. idiler. Hafız-i Ebrû ⁶⁹ yukarıda adları geçen emirlerden Esed ve Busat'm Kara-Yusuf'un akrabasından olduklarını söylüyor. Bu emirlerden ekserisi de *Türkmen* menşeli idiler. Lâkin bunların başında buldukları *Türkmen* oymaklarından çoğunun adlarını bilemiyoruz. Burada şu hususu kaydetmeden geçmiyelim ki, *Kara-Koyunlu* ulusu teşekkül bakımından *Ak-Koyunlu* ulusuna nazaran daha gevşek gibi görünmektedir. *Kara-Koyunlu* ulusunu meydana getiren oymaklar arasındaki bağlar, *Ak-Koyunlu* lar'daki kadar sıkı değildir. Bu sonuncularda imparatorluğun kurulmasından önce oymakların çoğu beraberce, yani el halinde kışlak ve yaylağa giderlerdi.

⁶⁶ M. Keyhan, *Coğrafya-yi mufassal-i İran*, II, s. 88.

⁶⁷ Bu Türk topluluğu hakkında: Faruk Sümer, *Ağaç-eriler*, *Belleken*, XXVI, s. 521 - 528.

⁶⁸ *Döğerler'e dâir*, *Türkiyat Mecmuası*, X, s. 139 - 158.

⁶⁹ *و اسد و بوساط که خويشان وی اند* (H. Ebrû, 406a).

j) *Kara-Koyunlu ulusuna tâbi Kürd teşekkülleri :*

Kara-Koyunlu devletine, bahsedilen *Türk* oymaklarından başka, birçok *Kürd* aşiretleri de tâbi idiler. Bunların başlıcaları *Süleymanî*, *Zırkı* (زرقي), *Mahmudî* ve v.b. aşiretleridir. Bunlardan bazıları daha *Kara-Mehmed*'ten itibaren *Kara-Koyunlular*'ın tâbiyyetinde bulunuyorlardı. *Kara-Mehmed*, *Doğu-Anadolu*'daki dağlarda yaşayan *Kürdler*'i etrafına toplayarak onları, *Timur*'un kuvvetleriyle yaptığı muharebelerle iştirak ettirmiştir.

Kara-Koyunlular hizmetlerinde kullanmak üzere ayrıca *Kürd* aşiretlerinden elli bin evlik bir el vücuda getirmişlerdir ki, buna *Kara-Ulus* adı verilmiştir. Bu elin taşıdığı *kara* sıfatının, onun *kavmî* menşee ve siyasî vaziyetiyle alâkalı olduğunu, yani bu sıfatın tâbiyyeti ifade ettiğini kuvvetle sanmaktayız⁷⁰. Çünkü, *Kara-Ulus*'un bir tâbir olarak mahkâm zümrelere verildiği, *hakîr* ve *zelîl* mânasında kullanıldığı hakkında, başta bizzat *Kara-Ulus*'a ait malûmatın ilk ve en eski kaynağı olan *Diyârbekriyye*'de olmak üzere kuvvetli deliller vardır. Nitekim *Ziya Gökalp* bu delillerin bazılarından haberdar olmadığı halde bu *Kara-Ulus*'un bir tâbiyyet ifade ettiğini söylemişti⁷¹.

Kara-Ulus, *Kara-Koyunlular* zamanında *Irak*'ta yaşıyordu. *Ebu-Bekr-i Tihriânî*'nin sözlerine göre *Cihan-Şah*, oğlu *Bağdad* valisi *Pîr-Budak*'i tenkil etmeden önce onun emrine verilmiş olan *Kara-Ulus*'u *Azerbaycan*'a göndermişti. Lâkin *Kara-Ulus*'un teşekküllerinden hepsinin *Azerbaycan*'a gitmediği veya bilâhare bir kısmının geri döndüğü anlaşılıyor. XVI. ve XVII. yüzyıllarda *Kara-Ulus* aşiretlerinden bir kısmı *Hemedan* havalisinde⁷², bir kısmı da aynı asırlarda *Irak*, ve *Güney-Doğu-Anadolu*'da sakındı. Bugün bile *Kara-Ulus*'un henüz yerleşmemiş kalıntısına *Irak*'ta rastgelinmektedir⁷³.

⁷⁰ Bu hususta tafsilât için bk. F. Sümer, *Boz-ulus hakkında, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, VII, sayı: I, s. 29 - 35.*

⁷¹ *Türk medeniyeti tarihi, İst., 1340, s. 130 - 132.*

⁷² İskender Beg, *Tarih-i âlem ârâ-yi Abbâsî, I, s. 470 - 472.*

⁷³ Abbas el-Azzâvî, *Tarih ul-Irak, III, s. 371.*

II. SİYASÎ TARİHLERİ

1 — Kara-Koyunlular'ın meydana çıkışından bir az önce Doğu-Anadolu'nun siyasî durumu :

Doğu-Anadolu bölgesi, Hülâgü Han'dan itibaren başlıca iki askerî eyâlete ayrılmıştı. Bunlardan biri *Diyârbekir* eyâleti idi ki, merkezi *Musul* olan bu eyâlet, *Musul*, *Mardin*, *Diyârbekir* yörelerini içine alıyordu. Diğeri ise merkezi *Ahlat* olan *Van* bölgesi eyâleti idi. *Diyârbekir* eyâletindeki *Moğol* askerî tümeninin ekserisini *Uyrat* oymağı mensupları teşkil ediyordu. Kışları *Musul* civarında geçiren bu oymak *Gazan-Baydu* mücadelesini fırsat bilerek komşuları olan *Türkmenler*'e hücum etmişler ve onların pek çok sayıda *koyun*, *sığır*, *deve*, *at* ve *katırlarını* ele geçirmişlerdi. *Gazan*, hükümdar olunca *Uyratlar*'a *Türkmenler*'den aldıkları hayvanları geri vermelerini emretmişti. Fakat bu koyunların pek çoğu mahvolmuş bulunduğundan *Uyratlar* bunları iade edememişler, bu yüzden büyük sıkıntılar çekmişler ve devlet merkezinden gelen memurlarla *Türkmenler*'in pek fena muamelelerine maruz kalmışlardır. Bunun üzerine devlet memurlarını ve *Türkmenler*'i öldüren *Uyratlar*'ın mühim bir kısmı aileleriyle beraber *Suriye*'ye giderek Memlûk devletine iltica etmiştir. Bu hâdise 1296 yılında olmuştur. Bu esnada *Diyârbekir* valisi *Kuin-Tatar* (*Kara-Tatar*)lar'dan *Mulay Noyan* idi. *Mulay*, yanına *Yisutay* ile *Göktay Bahadır*'ı alarak *Suriye*'ye yönelen *Uyrat* begi *Tokay Gürgen*'in arkasından yetişmiş ise de bozguna uğrayarak *Uyratlar*'ın *Suriye*'ye gitmelerine mâni olamamıştır. Burada adı geçen *Türkmenler*'in *Kara-Koyunlular* olması muhtemeldir.

1312 yılında *Mulay Noyan*'ın ölümü üzerine *Diyârbekir* eyâleti *Sutay Noyan*'a verildi. *Sutay*, *Ebû-Said*'in cülûsuna kadar (716=1316) *Diyârbekir* valiliğinde kaldıktan sonra bu hükümdar tarafından *Ahlat* valiliğine tayin edilmiş ve kendi yeri de *İrincin Noyan*'a verilmiştir. Fakat çok geçmeden devletin iktidarını eline alan *Emîr Çoban*, *İrincin*'i azlettirerek *Sutay*'ı tekrar *Diyârbekir* vâlisi yaptırmıştır. *Sutay*, 1332 yılındaki ölümüne kadar *Diyârbekir* eyâleti valiliğinde kalmış ve kendisinden sonra *Uyrat* beylerinden ve *Ebû-Said*'in dayısı olan *Ali Pâdişah* vali olmuştur. Bununla beraber, *Sutay*'ın, *Barımbay*,

Hacı-Tuğay ve Fulad adlı üç oğlu *Diyârbekir* eyâletinin bir kısmı ile *Ahlat* bölgesine hâkim olmakta devam etmişlerdir.

Ali Pâdişah, gerek ailevi bir adâvetten dolayı, gerek diğer emîrlerin tahrikiyle Hülâgü neslinden Musa'yı *han* ilân ederek 1335 yılında Ebû-Said'in halefi olan Arpağau'n'a (Arpa Han)'a isyan etmiş ve onu yenip iktidarı eline geçirmişti. Fakat kendisinin can düşmanı olan Sutay'ın oğulları Barımbay ve Hacı-Tuğay, *Memâlik-i Rum* valisi olan Celâyir Emîr Şeyh Hasan ile birleşerek Musa Han'ı ve beglerbegisi Ali Pâdişah'ı devirdiler. Şeyh Hasan, *Âzerbaycan*, *Arran*, *Irak-ı Âcem*'e hâkim olduğu sıralarda Barımbay ve Hacı-Tuğay da Ali Pâdişah'ın *Diyârbekir*'de yerine vekil bıraktığı kardeşi Seyfuddin Hâfız'ı mağlûp ederek bu eyâleti ve *Van-Erzurum* bölgelerini ellerine geçirmişler ve buraları müstakillen idare etmeğe başlamışlardır. Sutaylılar'ın hâkimiyeti *Musul*'dan *Erzurum*'a kadar uzanıyordu. *Âzerbaycan*'ı Şeyh Hasan-i Celâyir'in elinden almış olan Emîr Çoban'ın torunu ve Demirtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan Sutaylılar'ın kuvvetini kırmak ve onları tâbiyyeti altına almak istemiş ise de muvaffak olamamıştır. Fakat çok geçmeden Sutaylılar arasında şiddetli bir iç mücadele başlamıştır. Bu mücadele Sutay'ın oğlu Hacı-Tuğay ile yeğeni Barımbay oğlu İbrahim-Şah arasında cereyan ediyordu. Hacı-Tuğay, *Musul*, *Ahlat* ve *Erzurum* taraflarını, yeğeni İbrahim-Şah da asıl *Diyârbekir* bölgesini ellerinde tutuyorlardı. Bu mücadele neticesinde İbrahim-Şah amcasını öldürmüş (744=1343) ve *Musul*'a da hâkim olmuştur. Bu *amca-yeğen* yani Hacı-Tuğay ile İbrahim-Şah arasındaki mücadele esnasında iki kardeş Türkmen oymağından *Kara-Koyunlular*'ın Hacı Tuğay ve *Ak-Koyunlular*'ın da İbrahim-Şah tarafında oldukları söylenebilir. Çünkü, çok az bir zaman sonra *Kara-Koyunlular*'ı Hacı-Tuğay'ın tasarrufunda bulunan *Musul*, *Van gölü* çevresinde ve *Erzurum* bölgesinde, *Ak-Koyunlular*'ı da İbrahim-Şah'a ait olan asıl *Diyârbekir* havalisinde görmekteyiz. Hattâ belki de bu iki kardeş *Türkmen* oymağı arasındaki "adâvet-i kadîme", bu *amca-yeğen* arasındaki kanlı düşmanlıktan gelmiş olabilir.

2 — Kara-Koyunlular'ın Anadolu'ya gelişi :

Kara-Koyunlular'ın *Anadolu*'ya gelişleri hakkında başlıca iki rivayet vardır. Bunlardan, *Ak-Koyunlular*'ın Argun Han zamanında kardeşleri *Kara-Koyunlular*'la beraber *Türkistan*'dan *Âzerbaycan*'a geldikleri ve sonra birincilerin *Diyârbekir* bölgesinde sâkin oldukları, ikinci-

lerin yani *Kara-Koyunlular*'ın da *Ersinean* ve *Sivas* bölgelerinde yurt tuttıkları şeklinde Osmanlı müverrihleri tarafından zikrolunan rivayetin ⁷⁴, hakikatla kat'iyen ilgisi yoktur. Mükrimin Halil Yınanç, pek haklı olarak, *Türkmenler'in Azerbaycan ve Doğu-Anadolu'ya Oğuz Han'ın yaptığı fetihler neticesinde geldiklerini* iddia eden bazı *İran* müelliflerinin hurâfe mahiyetindeki sözlerinin buna esas olduğunu ve Osmanlı müverrihlerinin de *İran* müverrihlerinin eserlerindeki Oğuz'u Argun şeklinde yazılmış görmelerinden veya okumalarından böyle hatalı bir fikre düştüklerini söyleyerek bu malûmatın yanlış olması ihtimalinden bahsetmiştir ⁷⁵. Filhakika Safevî şehzadesi Sam Mirza, *tezki-resinde* Uzun Hasan Beg oğlu Sultan Yakub'tan bahsederken *Ak-Koyunlular*'ın atalarının *İslâmiyetten önce İran'ın ekser vilâyetlerini* fetheden Oğuz Han zamanında *Diyârbekir* taraflarına gelerek orada yurt tuttıklarını yazmaktadır ⁷⁶. Esasen *Türkmenler'e* pek de dost gözüyle bakmayan *Moğollar*'ın onların *Türkistan'dan Azerbaycan ve Doğu-Anadolu'ya* muhaceretlerine ve oralarda kendilerinin ihtiyacı olan yaylak ve kışlaklarda oturmalarına müsaade etmeleri tereddütsüzce kabul olunamazdı.

İkinci rivayet *Tarih-i Türkmaniyye*'de anlatılmaktadır. Bu eserin müellifine göre, takriben otuz bin çadırdan müteşekkil olan *Kara-Koyunlular*, Cengiz Han'ın hücumu üzerine Türe Beg adındaki reislerinin idaresi altında *Türkistan'dan Mâverâ un-nehr'e* ve oradan da *İran* yoluyla *Doğu-Anadolu'ya* göçetmişlerdir ⁷⁷. Bu rivayetin esas itibariyle doğru olduğuna itimad edilebilir. Çünkü *Moğol* devrinden önceki zaman-

⁷⁴ Başlıca nâkilleri *Cenâbi, el-Eylem uz-zâhir (Süleymaniye, Reis ul-kütüb Mustafa Ef. Ktb., nr. 608, 470 a):*

وهم طائفة من التركان يقال آق قويونلو كان مسكنهم القديم بلاد تركستان تحولوا عنها مع اخوانهم قره قويونلو في زمان ارغون خان الملك الى بلاد آذربايجان ثم تحول هذه الطائفة التي مسمى قره قويونلو الى ضواحي ارزنكان و سيواس واستفحل بها امرهم
ve Âli, *Kunh ul-ahbâr, III*, cüz 3, s. 26; aynı müellif, *Fusûl ul-hall ve'l-ahd, Nursosmaniye Ktb., nr. 3399, s. 146* ve devamı. Cenâbi'den naklen Ahmed ul-Dimaşki, *Ahbâr ud-duvel, İbn ul-Esîr (Mısır) haşiyesinde, IV, s. 87.*

⁷⁵ İ. A. *Ak-Koyunlular mad., cüz 4, s. 251.*

⁷⁶ و آن طائفه را آق قويونلو گویند که در کتب تواریخ مسطور است که اجداد ایشان در زمان اغود (اغوز) خان که قبل از ظهور اسلام بوده و از اقصای ولایت شرق لشکر بایران کشیده و بر اکثر ولایت مستولی شده در حدود دیاربکر رحل اقامت انداخت
(*Tuhfe-i Sâmî, nşr. Vahid Destgerdi, Tahran, 1314 h. ş., s. 17 - 18.*)

⁷⁷ *Ankara Maarif Vekâleti Ktb., nr. 390, s. 21.*

larda *Kara-Koyunlular*'a ait hiç bir bilgiye sahip olmadığımız gibi, bunların tam göçebe hayat tarzını yaşamaları, bu hayatı yaşayan zümrelerdeki sert ve şiddetli davranışların onlarda da görülmesi ve çok zayıf bir ihtimal olarak at eti yemeleri⁷⁸, bizi bu rivayetteki ana fikrin hakikati ifade ettiğine meylettirmektedir.

Tezkire sahibi meşhur Devletşah, bir şâirle ilgili olarak *Kara-Koyunlu*'lardan İskender Mirza'dan bahsederken *Kara-Koyunlular*'ın eski yurdlarına temasla, onların *Türkistan*'ın en uzak bölgesinde olan *Gaz-kurd* dağlarında yaşadıklarını ve eski bir zamanda *Âzerbaycan* ve *Bidlis* taraflarına geldiklerini yazmaktadır⁷⁹. Burada zikredilen *Gaz-kurd* adı, Eb ul-Gazi'deki *Türkmen* rivayetlerinde de geçmekte ve bunun *Oğuzlar*'ın en eski yurtlarını ifade ettiği söylenmektedir ki⁸⁰, her iki malûmat bu hususta birbirini teyid etmektedir. *Gaz-kurd*, *Karaçuk* (*Kara-Tav*) dağlarının bir kısmına denilmekte idi.

Tarih-i Türkânîyye'ye göre⁸¹, *Kara-Koyunlular*, *Kara-Yusuf*'ün yedinci atası, *Oğuz Han* torunlarından *Türe Beg* idaresinde *Erzurum* ve *Diğârbeğir* bölgesine gelmişlerdir. Yine aynı esere göre burada iken

امیر قرا یوسف او اواخر سنه اربع عشره در الاطلاق ییلاق کرده اوائل سنه خمس
بدیاریبکر رفت و جهت پسر خود پیر بوداق که او را به پادشاهی بر داشته بود چنانچه
مذکور شد طوی بزرگ ترتیب نمود و هزار کوسفند و یکصد مادبان ذبح فرمود
(A. Semerkandî, nşr. Muhammed Şefî, *Lahur*, II, tab'ı, s. 240). Fakat, bu ifadeyi
ihtiyatla karşılamalıdır. *Kara-Koyunlu* beyi tertib ettiği bu ziyafette tamamen Moğol
an'anesine riayet etmiş olabilir. Çünkü, *Türkmenler'in Müslüman* olduktan ve *Yakın-Doğu*
ülkelerine geldikten sonra, at eti yemeği ve kıymız içmeyi bıraktıkları anlaşılıyor.

78 اما نسب اسکندر او پسر قرا یوسف است و او ولد قره محمد و اصل ایشان از
جبال غازقرد است من اقصای ترکستان و بعهد قدیم باذربایجان و بدلیس افتاده
(*Tezkire*, s. 390).

80 "Oğuz ilinin yurtlarının kün doğuşu *Isığ-köl* ve *Almalık* ve kiblesi *Sayram* ve *Gazgurt* (غازغورت) *tağı* ve *Karaçuk tağı* ve *temür kazığu uluğ tağı* ve *kiçik tağı* ki misning kâni bolur ve kün batısı *Sir* sıvının ayağı *کنت یانکی* ve *Kara kum*. İşbu aytilgan yerlerinin içinde ve üzerinde dört ming ve beş ming yıl oturdular (*Şecere-i Terâkime*, faksimile nşr. T. D. K., İst., 1937, 28b - 29a). Aynı eserde *Korkut Ata*'ya isnad edilen ve *Oğuzlar*'ın meşhur beglerbegisi *Salur* kabilesi reisi *Kazan Beg*'in muvaffakiyetlerini, asıl ve necib şahsiyetini, ona karşı duyulan minnet ve gükran hislerini samimi bir surette anlatan bir manzumede de bu dağın adı geçmektedir. Burada da, *Devletşah*'da olduğu gibi bu dağın adı *Gazgurt* şeklinde yazılmıştır (F. Sümer, *Bayındır, Peçenek ve Yüreğirler, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XI, sayı: 2 - 4, s. 324, 325 ve not. 12).

81 s. 22.

kendilerinin ana yurdlarından ayrılmalarına sebep olan *Tatarlar* ile savaşlar yapmışlar ve hiç bir zaman onlara boyun eğmemişlerdir.

3. Bayram Hoca (ölümü 782 = 1380)

1333 - 1334 yılları arasında *Anadolu*'yu gezen ve bu arada *Erzurum*'a da uğrayan İbn-Battuta⁸² bu büyük şehrin mühim bir kısmının iki *Türkmen* oymağının mücadelesi yüzünden harap bir hale gelmiş olduğunu yazmaktadır. Fakat şimdi akla şöyle bir soru geliyor ki, o da *Moğollar*'ın, bizzat kendilerinin de bir kaç abideyle süsledikleri, ana yol üzerindeki bu mühim merkezin, *Türkmenlerce* tahrip edilmesine nasıl müsaade ettikleridir.

Türkmenler'in siyasi bakımdan ehemmiyet kazanmaları bilhassa Ebu-Said-Bahadır Han'ın ölümü üzerine (1335) *Moğol noyanlarının* dahili bir mücadeleye girişmeleri ile başlar. Çobanlılar'ın maiyyetinde *Türkmenler* bulunduğu gibi, *Ak-Koyunlular*'ın da 1340 yılından itibaren Trabzon İmparatorluğu topraklarına akınlar yapmağa başladıkları görülüyor. İşte *Kara-Koyunlular*'ın da bu zamanlarda, Sutaylılar'ın hizmetinde olarak, gittikçe artan bir ehemmiyet kazandıkları anlaşılıyor.

Barımbay oğlu İbrahim-Şah iki yıla yakın çektiği bir felce hastalığından sonra 751 (1350) yılında vefat etti⁸³. Onun ölümü ile de Sutaylılar'ın *Doğu ve Güney-Doğu-Anadolu*'daki hakimiyetleri çok zayıfladı. Kendisinin başında bulunduğu *Barımbay oymağı Diyârbekir* bölgesinde kalamayıp *Orta-Anadolu*'ya göç etti ve oradaki olaylara karıştı. Aşağıda bahsedileceği gibi İbrahim-Şah'tan sonra emirlik mevkiine geçirilen Hacı-Tuğay'ın oğlu Pîr-Muhammed'in de öldürülmesi üzerine *Doğu ve Güney-Doğu-Anadolu*'da Sutaylılar'ın daha umumî bir ifade ile *Moğolların* hâkimiyeti sona erdi ve *Türkmenler*'inki başladı. İbrahim-Şah'ın ölümü üzerine, *Sincar emîri*, Hasan b. Hindu (حسن بن هندو) *Musul*'u ele geçirdi. Hasan b. Hindu *Kürd* idi. *Türkmenler*'den *نجمه* adlı birini yanına alıp yol kesicilik ve yağmacılık ile meşgul oluyordu. Bu arada *Rahbeliler*'e de acı günler yaşatmış ve *Mardin* bölgesinde de yağmalarda bulunmuştu. Nihayet Memlûk devleti onun üzerine kuvvet sevk etmek zorunda kaldı. Memlûk kuvvetinin yanında *Mardin* askeri de vardı. Hasan b. Hindu *Sincar*'da kuşatıldı. Fakat

⁸² *Kahire*, 1323, I, s. 225, *türkçe trc.* M. Şerif, İst., 1333 - 1335, II, s. 328.

⁸³ Safedi, (*Âyan ul asr, Ayasofya Ktb.*, nr. 2962, 13a) bu tarihi zikrediyor. *Hısn-Keyfâ Vekâyi-nâmesinde* (74 b) 748 yılı veriliyor.

onun Memlûk sultanına itaat ettiğini, kardeşi ile *محمد* yi barış yapmak için veya rehine olarak vereceğini bildirmesi üzerine Memlûkler geri döndüler. Memlûklerin dönerken birlikte götürdükleri Hasan'ın yeğeni ve *محمد* de Suriye'den kaçarak *Sincar*'a geldiler⁸⁴. Fakat *Musul*'u ele geçiren Hasan b. Hindu *Türkmen* begleri tarafından emîr tammadı. Onlar Hacı-Tuğay'ın oğlu Pîr-Muhammed'i emîr olarak kabul etmeğe mütemayil idiler. Bunu anlayan Pîr-Muhammed, *Musul* halkına haber göndererek şehrin kendisine teslim edilmesini istedi. *Musul* halkı beglerin Pîr-Muhammed'e temayül ettiklerini görerek ve babasının kendileri üzerinde bıraktığı iyi hâtranın tesiri altında da kalarak bir gece şehrin kapısını ona açtılar. Begler *Musul*'a gelip Pîr-Muhammed'i emîr tanıdıklarını bildirdiler ve and içtiler. Bunlar arasında Hasan b. Hindu da vardı⁸⁵. Pîr-Muhammed böylece *Musul*'u aldıkları ve emîr olarak tanıdıktan sonra *Mardin* hükümdarı Melik Sâlih'e, İbrahim-Şah'dan dul kalan kızıyla evlenmek istediğini bildirdi. Melik Sâlih muvafakat cevabını vererek onu *Mardin*'e dâvet etti. İsteğinin kabul edilmesinden büyük bir sevinç duyan Hacı-Tuğay'ın oğlu, maiyyetinde begleri olduğu halde *Mardin*'e geldi ve şehrin dışında kondu. Düşün burada yapılacaktı. İşte bu esnada Pîr-Muhammed maiyyetindeki beglerin ileri gelenlerinden Hüseyin Beg tarafından öldürüldü. Hüseyin Beg, Tay-Buğa adlı birinin oğlu olup, *Ağçe-Sakal* lâkabıyla anılıyordu. *Vekâyi-nâmede* Hüseyin Beg, *Türkmen emîri* olarak gösteriliyor. Hüseyin Beg'in bu hareketi herhangi bir tepki yapmadı ve emîrlüğü derhal kabul edildi. Bu husus, diğer beglerin bu işi, medhaldar olmasalar bile, tasviple karşılamış olduklarını gösterir. *Vekâyi-nâme*⁸⁶ 'de Pîr-Muhammed'in, *Mardin* hükümdarının tahriki sonucunda öldürüldüğü yazılıyorsa da, tahrikin ne gibi sebeplerden ileri geldiği söylenmiyor.

Hüseyin Beg'in, Pîr-Muhammed'i öldürerek emîrlüğü ele geçirmesi şu bakımdan mühimdir ki, bu hâdise sonucunda *Türkmenler Doğu ve Güney-Doğu-Anadolu*'nun siyasî hâkimleri olmuşlardır.

Hüseyin Beg, *Mardin*'den *Musul*'a döndükten ve emîrlüğünü orada da tasdik ettirdikten sonra, *Moğol* beglerinin geleneğine uyarak,

⁸⁴ Safedî, aynı eser; Makrizî, *Kitab us -suluk, Fatih Ktb.*, nr. 4388, 280b-281a.

⁸⁵ *Hısn-Keyfâ Vekâyi-nâmesi*, 75 a - b, Claude Cahen, *Contribution à l'histoire du Diyâr Bakr au quatorzième siècle, Journal Asiatique*, 1955, s. 76.

⁸⁶ 75b.

Muş (Zevzen) bölgesinde yaylamak için oradan ayrıldı. *Beşîri*'ye gelince *Hısn-Keyfa* hükümdarı Melik Âdil'den, *Kürd emîrleri* ve reislerinden noyanlık hakkı olan vergi ve armağanları (mukarrere ve 'avâid) istedi ise de, onlardan hiç birisi yanına gelmediği gibi, isteğini de yerine getirmede. *Vekâyi-nâme*⁸⁷ de Melik Âdil'in bu şekilde hareketine *Türkmenler*'in *Hısn-Keyfâ*'ya bağlı *Heysem* kalesi yöresini yağmalamalarının sebep olduğu söyleniyor. Hüseyin Beg'e gelince, isteklerinden hiç birinin yerine getirilmemesine rağmen, herhangi bir harekette bulunmayarak yaylağa gitti. Fakat *Hısn-Keyfâ* hükümdarı bu hareketinin cevapsız bırakılmıyacağını biliyordu. Yahut daha muhtemel olarak *Türkmenler*'in hâkimiyetine son vermek için, Hüseyin Beg ile karşılaşmak maksadiyle bütün *Kürd hâkim* ve *emîrlerinden* yardım istedi. Bunların hepsi de Melik Âdil'in etrafında toplandılar, gelenler arasında *Bidlis* hâkimi Ziyâ ud-din ile kardeşi *Muş* hâkimi Şems ud-din, *Ahlat* hâkimi Bâha ud-din, *Meyyâfârikîn (Silvan)* hâkimi Zirkî Şeyh İzz ud-din b. Şeyh Zeydo vardı. Kısaca *Türkmenler*'e karşı belli başlı *Kürd hâkim*, *emîr* ve *reisleri* birleşmişlerdi. Melik Âdil, *Türkmenler* ile yayladan dönmekte olan Hüseyin Beg'i *Batman*'ın batısındaki *Sallat (Salat)* çayı kıyısında karşıladı. Kendisi zaferden çok emin görünüyordu. Fakat üstün bir savaş tekniğine sahip olan *Türkmenler*, çok defa olduğu gibi, bu defa da *Kürdleri* yendiler (27 Safer 752?)⁸⁸. Hattâ *Hısn-Keyfâ* hükümdarı Melik Âdil de tutsak alındı. Kara-Koyunlu Bayram-Hoca, Hüseyin Beg'in en yakın *emîrlerinden* biri olarak bu savaşta bulunmuştu. Hüseyin Beg Melik Âdil'e iyi muamelede bulundu ve bâzı şartlar karşılığında onu serbest bıraktı⁸⁹.

Vekâyi-nâme'ye göre⁹⁰ 752 (1351) yılı güz mevsiminde *Musul*'un kuzeyinde *Ayn ul-Kiyâra* denilen yerde, beglerden birçoğunun *İmâdiye* taraflarına akına gittikleri esnada Hüseyin Beg Bayram-Hoca tarafından öldürüldü. Bunu müteakip Bayram-Hoca *Musul*'u ele geçirmek istediye de Hüseyin Beg'in yeğeni Ordu-Buğa daha önce davranarak şehre hâkim oldu. Bayram-Hoca'nın Hüseyin Beg'i

⁸⁷ 76a.

⁸⁸ *Vekâyi-nâme*'de muharebenin tarihi 27 Safer 750 (23 Mayıs 1349) olarak gösteriliyor ki (76a), Memlûk müverrihlerinin başka hâdiseler için verdikleri tarihler dolayısı ile bunu kabul etmeye imkân yoktur.

⁸⁹ *Vekâyi-nâme*, 77a-79a, Cahen, aynı makale s. 78.

⁹⁰ *Vekâyi-nâme*, 83 a, Cahen gösterilen yer.

öldürmesinin emîrliği ele geçirmek gayesi ile ilgili olduğu *Vekâyi-nâme'* de yazılıyor. Bununla beraber yine orada Bayram Hoca'yı tahrik etmek sureti ile *Hısn-Keyfâ* hükümdarı Melik Âdil'in de âmîl olduğu iddia ediliyor. Bu olayın *Türkmenler* arasında mühim bir buhrana sebebiyet verdiği üzerinde aynı eserde hiç bir şey söylenmemektedir. Öyle anlaşılıyor ki, *Türkmenler*'in ekserisi, her halde nüfuz ve kudret itibarıyla Hüseyin Beg'den sonra gelen ve belki de onunla yakın bir akrabalığı muhtemel bulunan Bayram-Hoca'nın emîrliğini tanımışlardır. Hüseyin Beg, ileride görüleceği üzere, Kara-Mehmed ile beylik davasına girişen ve onu bir savaşta öldüren Pîr-Hasan'ın babası Hüseyin Beg ile aynı şahıs olmalıdır. *Memlûk* müverrihlerine göre, Pîr-Hasan da Kara-Mehmed'in yakın bir akrabasıydı.

Hüseyin Beg'in öldürülmesinden sonra onun buyruğundaki beglerden birisi olan Boz-Doğan, Hısn-Keyfâ hükümdarına tâbi olan *Heysem* kalesi yöresini yağmalamıştı. 753 (1352) yılı başlarında *Muş* bölgesine yaylağa giderken Boz-Doğan Beg'in yeniden bu yöreyi yağmalaması üzerine, Hısn-Keyfâ hükümdarı *Süleymanî Kürdleri*'ni de yanına alarak Boz-Doğan'ın karşısına çıktı. Yapılan çarpışmada (753 Rebî ul-âhîr'inin sonu = 15 Haziran 1352) Boz-Doğan öldüğünden *Türkmenler* bozguna uğradılar. Boz-Doğan Beg'den sonra başında bulunduğu oymağı oğulları Ziyâ ul-Mülk ve Sa'd ul-Mülk idare etmişler ve asrın sonuna doğru bu iki kardeş *Sivas-Kayseri* hükümdarı Kadı Burhaneddin'in hizmetine girmişlerdir.

754 (1353) yılı sonlarında Hasan b. Hindu *Mardin* hükümdarı tarafından öldürülmüştür.

Hısn-Keyfâ Vekâyi-nâmesinde 768 yılına kadar Bayram-Hoca veya *Kara-Koyunlular*'dan hiç bahsedilmiyor. Esasen ikinci isim (yani *Kara-Koyunlu* adı) *Vekâyi-nâmede* bir defa dahi olsun geçmemektedir. 767 (1365-1366) yılından çok önceleri (belki de Hüseyin Beg'i öldürdükten az bir müddet sonra) *Musul*'un Bayram-Hoca'nın eline geçmiş olduğunu ve burayı onun adına kardeşi Berdi-Hoca'nın (رد خواجا) idare ettiğini biliyoruz.

757 (1356) yılında Celâyir Şeyh Hasan gayesine ulaşmadan *Bağdad*'ta öldü. Kendisi sadece *Bağdad* bölgesinin hükümdarıydı; yerine oğlu Üveys geçti. *Âzerbaycan*, *Errân* ve *Irak-ı Âcem* ise Çobanlı Melik Eşref'in idaresinde bulunuyordu. Garip tabiatlı bir insan olan Melik

⁹¹ *Vekâyi-nâme*, gösterilen yer, Cahen, s. 79.

Eşref kötü idaresi yüzünden halkın nefretini kazanmıştı. Öyle ki birçok kimseler memleketlerini terkederek başka yerlere gitmişlerdi. Melik Eşref'ten halkın gittikçe artan şikâyetleri Altun-Ordu Hükümdarı Canı-Bek Han'm kulağına kadar gitmişti. 758 (1357) yılında Canı-Bek Han, halkı Eşref'in zulmünden kurtarmak gayesiyle *Âzerbaycan*'a geldi. Melik Eşref yakalanarak öldürüldü. Az sonra Canı-Bek Han da ülkesine döndü ve oğlu Berdi Beg'i *Tebriiz*'de bıraktı. Fakat Canı-Bek'in ülkesine döner dönmez ölmesi üzerine Berdi Beg de *Tebriiz*'i terketti. *Âzerbaycan* Eşref'in emirlerinden Ahicuk'un eline düştü. Ancak *Bağdad* hükümdarı Celâyir Şeyh-Üveys 760 (1359) da *Âzerbaycan*'ı zaptederek burada yıllardan beri hüküm süren kötü idareye son verdi. 765 (1363-1364) de *Bağdad* valisi Hoca Mercan'ın isyan etmesi üzerine Sultan Üveys *Tebriiz*'den *Bağdad*'a gitti. Hoca Mercan'ın isyanını kısa bir zamanda bastıran Sultan Üveys, *Bağdad*'ta uzun bir müddet kaldı. Bu esnada *Mardin* hükümdarı Melik Mansur'un elçisi gelerek Bayram-Hoca'dan şikâyetle bulundu ve Celâyir hükümdarını Kara-Koyunlu beyinin üzerine yürümeğe teşvik etti. Gerçekten Bayram-Hoca 767 yılı kışında *Mardin*'i kuşatmış ve bir çıkış hareketi yapan Artuklu kuvvetlerini de bozguna uğratmıştı⁹². Sultan Üveys bahar gelince, harekete geçeceğini *Mardin* hükümdarına bildirdi. Gerçekten Celâyir hükümdarı sözünde durarak 767 (1366) baharında *Bağdad*'tan ayrıldı. İlk önce *Tekrit*'e varan Üveys burayı Hasan Yol Timur adlı bir emîrden barış yoluyla aldıktan sonra *Musul*'un önüne geldi. Şehirde Bayram-Hoca'nın kardeşi bulunuyordu ki bu, *Hısn-Keyfâ Vekâyi-nâmesi* ve *Memlûk* tarihlerindeki Berdi-Hoca olacaktır. Şehri fazla bir mukavemete maruz kalmadan eline geçiren Celâyir hükümdarı, Hâfız-i Ebrû'ya göre⁹³, burada Bayram-Hoca'nın kardeşini yakalamıştır. Fakat Makrizî'nin⁹⁴ söylediği gibi, Bayram-Hoca'nın kardeşinin kaçmış olması daha muhtemeldir. Bayram-Hoca'ya gelince, o bu esnada *Muş* yazısına yaylaya gitmiş bulunuyordu. Üveys *Musul*'dan *Mardin*'e geldi ve Ramazan ayını orada geçirdikten sonra *Mardin* hükümdarını da yanına alarak *Beşiri*'ye gitti. Burada

⁹² Kâtib Ferdi, *Mardin mulûk -i Artukîyye tarihi*, yay. Ali Emiri, *İstanbul*, 1331, s. 55 - 56.

⁹³ *Zeyl-i Câmî'-ut tevârih-i Reşidi*, s. 194.

⁹⁴ *Kitab us-suluk, Fatih Ktb.*, nr. 4386, yap. 89b.

Bayram-Hoca'nın, dar ve gidilmesi güç olan Muş yolunun ağzını tutmuş olmasından bir kaç gün oturmak mecburiyetinde kaldı. Sonra *Çapakçur* ve *Eshab-ı Kehf mağarası* yoluyla Muş yazısına geldi. Bu yürüyüşte iki defa *Murad* suyu geçildi. Muş yazısında Sultan Üveys Bayram-Hoca ile karşılaştı. *Hısn-Keyfâ Vekâyi-nâmesine* göre⁹⁵, yapılan savaşta iki taraftan pek çok adam öldü. En sonunda Bayram-Hoca bozguna uğrayarak kaçtı. *Kara-Koyunlu eli* görülmemiş bir şekilde yağmalandı. Bu başarıyı müteakip Sultan Üveys *Kara-Kilise (Kara-köse)* yolu ile *Tebriz'e* gitti⁹⁶.

Bu hâdise üzerine Bayram-Hoca vergi vermek suretiyle Üveys'in tâbileri arasında yer almıştır. Ancak 771 (1369) yılında *Musul* yeniden Bayram-Hoca'nın eline geçmişti⁹⁷. Fakat burası tekrar elinden çıkmış ve Bayram-Hoca 773 (1371) de *Musul'u* yeniden kuşatmıştı. Bu kuşatma esnasında *Hısn-Keyfâ* askerleri, Emir Şâhin kumandasındaki *Mardin* kuvvetleri ve birçok *Kürd emirleri* Bayram-Hoca'ya yardıma gelmişlerdi. Bu keyfiyet Bayram-Hoca'nın onlara metbuluğunu tanıtmış olduğunu gösterebilir. Bayram-Hoca'dan itibaren *Hısn-Keyfâ* hükümdarları, *Cezîre* (bugün *Cizre*), *Bidlis* hâkimleri, *Zurkî*, *Süleymanî* ve diğer bâzı *Kürd* oymakları emirleri, sonra erinceye kadar *Kara-Koyunlu hânedanına* bağlı kalmışlardır. Bunda en mühim âmil, şüphesiz, *Kara-Koyunlular'ın*, *Ak-Koyunlular'ın* aksine olarak onların ellerinde bulunan yerlere göz dikmemeleridir. *Ak-Koyunlular* ise *Kürd* hâkimlerinin şehirlerini ve kalelerini ellerine geçirmeyi gaye edinmişlerdi. Uzun Hasan Beg devrinde bu gayeye hemen hemen ulaşılmış bulunuluyordu.

Bayram-Hoca'ya karşı *Musul'u* kim müdafaa ediyordu? Bu şahıs Celâyir hükümdarı Üveys'in mi valisi idi? Bu hususta hiçbir bilgiye sahip değiliz. 774 yılı girdiği halde kuşatma devam ediyordu. Bu esnada bir Memlûk ordusu da *Ca'ber* kalesi hâkimi Döğner Sâlim Beg'i sığınmış olduğu *Hısn-Keyfâ* yakınındaki bir dağda ele geçirmeğe çalışıyordu. Sâlim ne gibi bir harekette bulundu ki bir Memlûk kuvveti onu *Hısn-Keyfâ* yöresine kadar kovaladı? Bu hususta bir bilgiye sahip değiliz. Bu Memlûk kuvveti her ne kadar Sâlim'i ele geçiremedi

⁹⁵ 101a.

⁹⁶ Hâfiz-i Ebrû, aynı eser, gösterilen yer; *Hısn-Keyfâ Vekâyi'-nâmesi*, yap. 100b - 101a.

⁹⁷ *Vekâyi'-nâme*, 102b.

ise de Bayram-Hoca'yı ürküterek onun *Musul* kuşatmasını kaldırmasına sebep oldu⁹⁸. Celâyir hükümdarı Üveys'e gelince, bu yıllarda (773-774) *Âzerbaycan*'da bulunuyor ve mühim bir mesele ile uğraşmıyordu.

776 (1374) yılında *Sincar* Memlûkler'in eline geçti ise de buraya vali tayin olunan Seyf ud-dîn Tak-Buğa, Bayram-Hoca'nın kuşatması üzerine *Sincar*'ı ona teslim etti⁹⁹. Aynı yılda (Cumadel ulâ= Ekim 1374) Celâyir hükümdarı Sultan Üveys de vefat etti. Yerine geçen Hüseyin zayıf bir şahsiyet olup iktidar emirlerden Âdil Ağa'nın (Saru Âdil) eline geçti. Hüseyin'in hükümdar olmasından az sonra Muzafferilerden Şah-Şuca, *Irak* ve *Âzerbaycan*'ı fethetmek gayesi ile harekete geçti. Şah Şuca, Celâyir ordusunu yenerak bir müddet *Tebriz*'de kaldı ise de tutunamayacağını anlayıp, 777 yılı kışında *İsfahan*'a döndü. İşte Bayram-Hoca bu olaylardan faydalanarak faaliyetini arttırmış, *Musul*'dan başka, *Batu-İran*'da *Sürmelü*, *Ala-Kilise*, *Hoy*, *Nahçıvan* ve diğer bazı yerleri eline geçirmiş ve her yıl Sultan Üveys'e vermeği taahhüt etmiş olduğu vergiyi de kesmişti. *Van-Gölü* kıyısındaki *Erciş* şehri eskiden beri *Kara-Koyunlular*'ın elinde olduğu gibi, *Erzurum*, *Avnik*, *Hasan-Kalesi* de Eratna devletinin zayıf düşmesi ve Sutaylılar'ın ortadan kalkması üzerine onların hâkimiyeti altına girmişti.

777 (1375-76) yılında *Musul*, *Pîr-Baba* adlı bir emîrin eline geçmişti. *Vekâyi-nâme*'de *Pîr-Baba*'nın ikinci def'a şehri ele geçirmiş olduğu söyleniyor. Bu *Pîr-Baba* kimdir? *Vekâyi-nâme* de bu hususta bir şey söylenmiyor. İbn-Hacer'in *İstanbul*'da görebildiğimiz bütün yazmalarında ismi okunmayan bir imlâ ile yazılan, yahut bazı yazmalarda Bayram şeklinde düzeltilmiş görünen bu emîrin, yine bu kaynakta *Türkmen* olduğu söyleniyor. Bayram-Hoca'nın ordusunda, daha önceki kuşatmada olduğu gibi, *Hısn-Keyfâ* ve *Mardin* askerleri de vardı. Kuşatma 4 ay sürdü ve bir uzlaşma ile sona erdi (778=1376). Buna göre *Sincar Musul* karşılığında *Pîr-Baba*'ya verilecekti. *Pîr-Baba* ayrıca Bayram-Hoca'nın kızı ile de evlenecekti. Uzlaşma şartları derhal yerine getirildi. *Musul*'u teslim eden Bayram-Hoca burayı, eskisi gibi, kardeşi *Berdi-Hoca*'ya verdi¹⁰⁰. Şehirde 500 muhafız askeri bırakan

⁹⁸ *Vekâyi-nâme*, 105 a-b, Cahen, aynı makale, s. 81 - 82.

⁹⁹ *Vekâyi-nâme*, 109a.

¹⁰⁰ İbn-Hacer'in bazı yazmalarında (*İnbâ'ul-gumr fi ebnâ'il umr*, *Süleymaniye*, *Yenicâmi ktb.*, nr. 814, 37b; *Fatih*, 59a; *Köprülü*, nr. 1005, 31b), Bayram-Hoca'nın

Bayram-Hoca yaylaya yöneldi¹⁰¹. Bu tarihten itibaren *Musul*, devletlerinin yıkılışına kadar Kara-Koyunlu hânedanının elinde kaldı.

Muzafferiler'den Şah-Şuca'nın *Azerbaycan* ve *Irak*'ı boşaltmasından sonra *beglerbegi* Âdil Ağa'nın başkanlığında *Ucan*'da yapılan bir kurultayda *Ala-Dağ*, *Ala-Kilise*, *Surmari* (*Sürmelü*), *Hoy* ve *Nahçıvan* taraflarına tagallüb eden ve vergisini vermeyen Bayram-Hoca'nın üzerine gidilmesine karar verildi ve 779 yılı baharında (1377) harekete geçildi. Ordunun başında bizzat Celâyir hükümdarı Sultan Hüseyin bulunuyordu. İlk önce *Van-Gölü* çevresindeki *Bend-i Mâhi* kolayca alındıktan sonra Bayram-Hoca'nın kardeşinin oğlu olan Kara-Mehmed'in bulunduğu *Erciş*'e gelindi. Kara-Mehmed itaat edeceğini bildirdi ve bunun için iki hafta mühlet istedi. Sultan Hüseyin bu isteği kabul etti. Ancak Kara-Mehmed bu mühleti vakit kazanmak için istemişti. O bir taraftan hendek kazdırmak ve diğer tedbirler ile şehri tahkim etmeye koyulduğu gibi, diğer taraftan da *Erzurum*'da bulunan Bayram-Hoca'ya durumu bildirdi. Lâkin onun hiylesi anlaşılınca kuşatma işine girildi. Az sonra Bayram-Hoca'nın gönderdiği yardım kuvveti de yenildi ve *Türkmenler*'in ileri gelenlerinden elli kişi tutsak alındı. Fakat bunlara dirlikler verilmek ve hizmete alınmak sureti ile beklenilmeyen bir muamele de bulunuldu ve durum Kara-Mehmed'e bildirildi. Bunun üzerine, Kara-Mehmed itaat ettiğini kesin olarak bildirdi ve Celâyir bayrak ve sancağını kaleye dikti; taahhüd ettiği vergiyi bizzat *Tebriz*'e getireceğini söyledi. Kara-Mehmed'in bu sözlerine inanılarak geri dönüldü. Gerçekten 20 gün sonra Kara-Mehmed *Tebriz*'e geldi. Onun bu suretle sözünde durması iyi bir tesir yaptığundan getirdiği vergi de kendisine bağışlandı¹⁰².

Bayram-Hoca ile ilgili en son bilgi onun ölüm tarihine aittir. İbn Hacer¹⁰³, 782 (1380) yılı hâdiseleri arasında *Musul* hâkimi olarak tanıdığı Bayram-Hoca'nın öldüğünü ve yerine kardeşi Berdi-Hoca'nın geçtiğini bildirmektedir.

Bayram-Hoca, yukarıda hakkında verilen bilgidен anlaşılacağı üzere, *Moğollar*'ın birbirleri ile mücadele ederek zayıf bir duruma düş-

bu kardeşinin adı مراد خوجه olarak yazılmış ise de, şimdi bence, Memlûk emirleri arasında bir çok misalleri görüldüğü gibi, bu adın Berdi Hoca olduğu muhakkaktır.

¹⁰¹ *Vekâyi-nâme* 110a, Cahen, aynı makale, s. 82; İbn-Hacer, *Yeni Câmi*, 18a, 22b.; *Nuruosmaniye ktb.*, 23a - b, 29b, *Veliyuddin Ef. Ktb.*, nr. 2340, I, 26b.

¹⁰² *Hâfız-i Ebrû*, s. 203 - 204.

¹⁰³ *Yeni - Câmi*, 37b, *Nuruosmaniye* 50a, *Veliyuddin*, I, 60a.

melerinden faydalanıb *Kara-Koyunlular*'ı siyasi sahneye çıkarmış, *Doğu ve Güney-Doğu-Anadolu*'nun uç bölgelerinde *Türkmen* hâkimiyetini kurmuştur.

Bayram-Hoca'nın iki kardeşini tanıyoruz. Bunlar da kendisi gibi, hoca kelimesi ile son bulan isimler taşıyorlar : Berdi-Hoca ve MısıR-Hoca. Bu isimlerin *Moğollar*'ın tesiri ile konulduğu aşikârdır.

4 — Nâsir ud-dîn Kara Mehmed (782-791 = 1380-1389)

İbn-Hacer, Bayram-Hoca'nın yerine kardeşi Berdi-Hoca'nın geçtiğini söylüyorsa da, Bayram-Hoca'dan sonra *Kara-Koyunlular*'ın başı Kara-Mehmed olmuştur. Hâfız-i Ebrû'ya¹⁰⁴ ve Aynî'ye, göre¹⁰⁵, Kara-Mehmed, Bayram-Hoca'nın kardeşinin oğludur. Aynî istisna edilirse, İbn ul-Furat, Makrizî, İbn-Hacer ve diğer *Memlûk* müverrihleri Kara-Mehmed'i Bayram-Hoca'nın oğlu şeklinde gösterirler. El-Giyasî ile eserlerini XVI. yüz yıl içinde yazmış olan *İran* müverrihlerinden Kazvinli Yahya, Gaffârî, Rumlu Hasan Beg, Bayram-Hoca ile Kara-Mehmed arasına Türemiş (تورمیش) adını koyarak birincisini, ikincisinin dedesi gibi zikrederler. Fakat onlar da bu Türemiş'e dâir hiç bir bilgi vermezler¹⁰⁶.

Bu mesele üzerinde kesin bir hükme varmak mümkün olmamakla beraber, biz şimdi Kara-Mehmed'in, Bayram-Hoca'nın yeğeni olduğu hakkındaki ifadenin daha doğru olduğu kanaatındayız. Bu suretle *İran*'lı müelliflerin zikrettikleri Türemiş'i de Kara-Mehmed'in babası olarak kabul edebiliriz. Berdi-Hoca, Bayram-Hoca'dan sonra da *Musul emîri* olarak kalmış ve oğlu Yar-Ali orada kendisine halef olmuştur.

¹⁰⁴ *Zubdet ut-tevârih*, 168b; *Zeyl-i Câmi-ut-tevârih -i Reşîdî*, s. 204.

¹⁰⁵ *İkd ul -Cumân*, nr. 2395, s. 379.

¹⁰⁶ *Lubb ut-tevârih*, *Tâhran*, 1314h. ş., s. 211; Gaffarî, *Cihan-ârâ*, *Tâhran*, 1343, s. 247 - 248. Bâzi müellifler metinlerde açık bir surette yazılmış olan Türemiş (تورمیش، تورمیش) inlâlarına rağmen bu ismi Durmuş (Zambaur, *Manuel de géneologie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*, *Hannovre*, 1927, s. 257) ve Turiş (Mînorsky, *Jihan - shah Qara Qoyunlu and his poetry*, *B S O A S*, 1954, XVII/2, s. 293) şekillerinde okumuşlardır. Osmanlı vergi tahrir defterleri bu türemiş kelimesinin XV. ve XVI. yüzyıllarda *Anadolu'da* şahıs adı olarak çoklukla kullanıldığını gösterdikleri gibi, bizzat yukarıda adları geçen müverrihlerin eserlerinde de Durmuş adı دورمش (Hasan Rumlu, *Baroda*: خان شاملو) s. 146) veya طورمیش şekillerinde yazılmıştır.

Kara-Mehmed, ülkesinin haiz olduğu *coğrafi* şartlar, zamandaki siyasî vaziyetin icabı olarak ve bilhassa faal şahsiyeti sayesinde, devrinde *Doğu-Anadolu, İran, el-Cezire ve Suriye*'deki hâdîselerle karışmış ve Timur'un hücumuna karşı kendisini muvaffakiyetle müdafaa etmiştir.

a) *Kara-Mehmed'in Celâyir şehzadesi Şeyh Ali'yi yenmesi* :

Zayıf bir şahsiyet olan Celâyir hükümdarı Sultan Hüseyin b. Üveys 784 (1382) yılında kardeşi Ahmed tarafından katledilmiş ve Ahmed, *Tebriz*'de Celâyir tahtına oturmuştu. Bunu *Bağdad*'ta haber alan Sultan Hüseyin ve Ahmed'in kardeşi Şehzade Şeyh Ali, kumandanı Pîr Ali Bâr Beg ile beraber asker toplayarak *Âzerbaycan*'a yürüdüler. Sultan Ahmed, bulunduğu *Tebriz*'de hazırlanarak kardeşini *Tebriz* yakınındaki *Heft-rûd*'ta karşıladı. Fakat ordusunun sol kol kumandanı Ömer-i Kıpçakî'nin birçok emirler ile gece yarısı kardeşinin tarafına geçmesi üzerine Sultan Ahmed'in yanındaki diğer emirlere de itimadı kalmayarak muharebeye başlanmadan aynı gece kaçıp *Nahçıvan* yöresinde, Pîr Ömer-i Nahçıvani'nin mezarı civarında Kara-Koyunlu begi Kara-Mehmed'e ulaştı. Sultan Ahmed'in bu sırada Kara-Mehmed'in damadı olduğu hakkında Hâfiz-i Ebrû ve diğer farsça eserlerde bir şey söylenmiyor. Eğer İbn Hacer'in sözlerinde¹⁰⁷ kronolojik bir hata yoksa Ahmed'in bu esnada Kara-Mehmed'in güveyisi olduğu kabul edilebilir.

Şehzade Şeyh Ali ve kumandanı Pîr Ali, Sultan Ahmed'in kaçmasından sonra *Tebriz*'e geldiler; fakat burada fazla eğlenmeyerek onun arkasından gittiler. Kara-Mehmed bunu işittiği zaman yanına gelmiş olan Sultan Ahmed'e : "biz senin için bu hususta çalışacak ve muharebe edeceğiz. Şu şartla ki sen nökerlerin ve askerlerle kımıldamayıp kendi yerinde durasın ve hiç hareket etmesin ki biz kararlaştırıldığı gibi onlarla savaşalım; fakat şu şartla ki düşmandan elde edilecek ganimet (olca) bize ait olacaktır ve senin askerlerinin onda gözü olmayacak ve ona tama' etmeyeceklerdir. Eğer ganimete el uzatırlarsa aramızda ihtilâf ve münazaa çıkar" demiştir. Görülüyor ki *Kara-Koyunlu Türkmenleri* XI. yüzyılda *Yakın-Doğu*'yu fetheden kardeşleri gibi ganimete büyük bir ehemmiyet vermektelerdir.

¹⁰⁷ *Veliyuddin Ef.*, nr. 2340, 83b.

Sultan Ahmed Kara-Mehmed'in söylediği bu şartları kabul etti. Bunun üzerine Kara-Koyunlu begi ordusunu topladı. Sayısı beş bine varan bu ordu her biri üç yüz kişiden müteşekkil olmak üzere muhtelif muharebe birliklerine (koşun) ve her birlik de otuz manga (destçe)' ya ayrılmıştı. Kara-Mehmed birliklerden birer manganın yalnız ok atarak bağlı buldukları birliklerin önünde yürümelerini ve düşman hücum ettiği zaman kaçmalarını talim ettirmişti. Bu esnada aynı birliğe mensup diğer on kişi bu kaçanların yardımına koşarak, onları kovalayanlara ok atmak suretiyle düşman koşunlarının tertip ve nizamı bozacak ondan sonra bütün muharebe birlikleri mukabil hücumu geçerek düşmanı mağlûp edeceklerdi.

Gerçekten Kara-Mehmed az sonra karşısında mevki alarak hücumu geçen Şehzade Şeyh Ali ordusunu, kullandığı bu muharebe usulu ile ağır bir mağlûbiyete uğratmıştı. O derece deki Şeyh Ali'nin onbeşyirmi bin kişilik (kırk bir koşun; her koşun umumiyetle 300-500 kişiden teşekkül ediyordu) ordusu tam bir bozguna uğramış; kendisi ve kumandanı Pîr Ali ile iki bine yakın asker muharebe meydanında kalmıştır. Bu muzafferiyet üzerine *Türkmenler*'in eline pek çok ganimet geçti¹⁰⁸. Tarihlerde Kara-Koyunlular ile Sultan Ahmed'in askerleri arasında bu hususta bir hâdise çıktığından bahsedilmiyorsa da Ahmed'in muharebeyi müteakıp derhal *Tebriz*'e döndüğüne bakılırsa kendisinin Kara-Koyunlu beginin yanında daha fazla kalmaktan çekindiğine hükmedilebilir. Fakat bu husus ne olursa olsun, bu zafer Kara-Koyunlu beginin kuvvet ve şöhretini arttırdığı gibi, şüphesiz, Sultan Ahmed'e de *Celâyir tahtını kat'î olarak temin etmiştir*.

b) *Döger Begi Sâlim'in Musul hacılarını soyması ve Kara-Mehmed'in onun üzerine yürümesi :*

Kara-Mehmed'i ertesi yıl (785 = 1383) *Suriye*'de görüyoruz. Çünkü *Ca'ber* hâkimi bulunan *Suriye Dögerleri*'nin begi Sâlim, Kara-

و قرا محمد بنجهزار مرد مرتب از ترکان بیرون کرد و هر سیصد مرد يك¹⁰⁸ قوشون کرد و هر قوشون را سی دستجه کرد و قرار داد که ده کس نزدیک قوشون روانه میشوند و تیر اندازی میکنند و چون قصد ایشان میکنند میگریزند و چون ده کسی دیگر ایشانرا تیری زدند تا قوشون از هم ریخته شود بعد از آن حمله میکنند و ایشانرا براکنده میگرددانند، و جنگ کردند و لشکری را بدان عظیمی برهم زدند و مجموع را براکنده و غارت کردند و پیر علی و شهزاده شیخ علی را بقتل آوردند و جهل و يك قوشون را برهم زدند و قریب دو هزار آدمی را بقتل آوردند

(H. Ebrâ, s. 224); Mîrhond, *Ravzat us-safâ*, V, s. 194 - 195.

Koyunlu beginin teb'ası olan *Musul* hacılarının yollarını keserek mallarını elinden almıştı. Kara-Mehmed yine aynı ülkedeki *Boz-Doğan boybegisi* Ziyâ ul-Mülk'ü de ittifakına alarak Sâlim'in üzerine yürüdü. Sultan Berkuk'un Haleb nâibi meşhur Yel (Yol?) - Buğa el-Nâsirî, bu hâdise ile alâkalı olarak *Ruha (Urfa)*'ya geldiği sırada Kara-Mehmed ve müttefiki Boz-Doğan oğlu Ziyâ ul-Mülk, on iki binden ziyade bir kuvvetle Sâlim'e hücum ederek onu bozguna uğrattılar. Bu muzafferiyet üzerine galipler, Sâlim Beg'in obalarını yağma etmek suretiyle pek çok ganimet ele geçirdiler. *Döger begi Kal'at ul-Müslimin'e* doğru kaçmıştı. Lâkin Kara-Mehmed etrafı yağmalayarak kendisini şiddetle takip ediyordu. Sâlim bu takipten güçlüğüle kurtularak-Memlûk devletini kızdıran bir hareketinden dolayı-kefeni boynunda olduğu halde vak'ayı uzaktan seyretmekte olan Haleb nâibi Yel - Buğa el-Nâsirî'ye dehalet etti¹⁰⁹.

c) *Mardin'in muhasarası :*

Bu hâdiseden bir yıl sonra (786 = 1384) Kara-Mehmed kızı ile evlenmek maksadiyle *Mardin* hükümdarı Mevd ud-din İsâ'ya elçiler gönderdi. Fakat Melik İsâ bunu reddetti. Bu sebepten Kara-Koyunlu begi *Musul*'dan hareketle *Mardin* üzerine yürüdü. Bunu haber alan *Mardin* hükümdarı *Hısn-Keyfâ* hâkiminden yardım alarak Kara-Mehmed'e mukavemet etmek istedi isede Feyyâz kumandasındaki ordusu Kara-Koyunlular'm bir baskını karşısında perişan oldu. Bu mağlûbiyet üzerine Melik İsâ kız kardeşini vermeğe razı olarak iki taraf arasında barış yapıldı¹¹⁰.

ç) *Kara - Mehmed'in Mısır'a elçi göndermesi ve Ak - Koyunlular'la muharebe :*

Kara-Mehmed 787 (1385) yılında *Musul* ile *Mardin* arasındaki arazinin sahibi olan amcası Mısır-Hoca'yı *Kahire*'ye göndererek Sultan Berkuk'tan iki düşmanın hücumuna uğradığı için kendisine ilticaya ve Suriye'yi geçmeye müsaade etmesini rica etmiştir¹¹¹.

Kara-Mehmed'in bu ricası¹¹² belki, bu esnada Yakın-Doğu'da görülen ve kendisini de tehdit eden Timur tehlikesiyle ilgili olabilir. Fakat öbür düşmanın kim olduğunu tahmin etmek güçtür.

¹⁰⁹ Makrizî, nr. 4385, 11a - b.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Yeni camî*, 68 a, *Veliyuddin*, 83a.

¹¹¹ Makrizî, 46b.

¹¹² İbn Hacer (*Yeni câmi*, 52b), Mısır Hoca'nın sultan'dan himaye taleb ettiğini ve onun da bunu kabul ettiğini yazar.

Bu sırada Kara-Koyunlu beyinin başka bir bölgede mücadeleye atılmış olduğunu görüyoruz. Gerçekten biraz önce Ak-Koyunlular'a yenilmiş olan *Erzincan* hükümdarı Mutahharten, Kara-Mehmed'ten yardım istemiş, o da Kara-Koyunlular ile Ak-Koyunlular arasında eskidenberi sürüp gelen düşmanlık sebebiyle Mutahharten'in teklifini kabul etmişti. Kaynakların çoğunda bu iki *Türkmen* oymağı arasındaki "adâvet-i kadîme" ye işaret edildiği halde bunun sebebinden bahsedilmez. Pek muhtemeldir ki bu eski düşmanlığın sebebi, çok defa vâki olduğu gibi, arazi ihtilâfı veya üstünlük dâvası ile alâkalıdır. Mutahharten ile birleşen Kara-Mehmed Ak-Koyunlular'ı dar bir yerde sıkıştırarak onları fena halde bozguna uğrattı¹¹³. Bu galibiyet o kadar kat'î oldu ki, ağır kayıplar veren Ak-Koyunlular, *Sivas-Kayseri* hükümdarı Kadı Burhan ud-dîn'e iltica etmeğe mecbur kaldılar¹¹⁴.

d) *Timur'un Kara-Koyunlular'a hücumu :*

789 (1387) yılında Kara-Koyunlular, bizzat kendi varlıklarını tehdit eden büyük bir tehlike ile karşılaştılar. Gerçekten 788 (1386) yılında *Batu-İran*'ı zaptetmiş olan Timur aynı senenin kışında *Karabağ*'da bulunuyor ve *Doğu-Anadolu*'nun istilâsına hazırlanıyordu. Timur bu istilâyâ hazırlanırken Kara-Mehmed'i hacc kabilelerine ve ticaret kervanlarına tecavüz etmekle itham ediyordu. Asıl sebep ise Kara-Mehmed'in Timur'a itaat etmemesi idi. Timur 789 (1387) yılı baharında *Nahçıvan*'dan kalkarak ağırlığın *Aladağ*'da kalmasını emretmiş ve bizzat kendisi de ılgarla Kara-Koyunlular'm üzerine yürümüşü. *Aydın* kalesi de denilen *Bayezid* (bugünkü *Doğu-Bayezid*) kalesine gelen ve *Aydın* ulusunun istilâ önünden kaçarken bırakmış olduğu davarları ordusuna yağma ettiren Çağatay hükümdarı, buradan Kara-Mehmed'in oğullarından *Mısır Hoca'nın* elinde bulunan *Avnik* kalesine erişti. Timur bu kalenin heybet ve metanetini görerek buranın zaptına girişmedi; *Avnik* önünden sür'atle *Erzurum*'a varıp bu şehri aynı günde aldı ve oradan *Çapakçur suyu* kenarına geldi. Timur burada ordugâh kurarak ordusundan seçtiği üç tümeni Kara-Mehmed'in üzerine gönderdi. Bu tümenlerden birisine bizzat hükümdarın büyük oğlu *Miran-Şah* kumanda ediyor, diğer bir tümenin başında *Mehmed Mîr*, üçüncü tümenin ise *Şeyh Ali*, *İkbal-Şah Yargucu* ve *Tilek Kavçin* bulunuyorlardı. Kara-Mehmed'e gelince, o *Çapakçur* yöre-

¹¹³ Aziz Esterâbâdi, *Bezm-u rezm*, nşr. Kilisli Rifat, *İstanbul*, 1928, s. 370.

¹¹⁴ Gösterilen yer.

sine kadar ric'at ettikten sonra sarp geçit ve boğazları tutarak müdafaaya hazırlanmıştı. Hâfız-i Ebrû¹¹⁵ ve Şeref ud-din Ali-i Yazdî'nin sözlerine göre¹¹⁶, Kara-Mehmed'in üzerine giden Miran-Şah bol ganimetle geri dönmüştür. Fakat Mehmed Mîr ve diğer tümenin kumandanları aynı tali'e mazhar olamamışlar, sarp dağ geçitlerinde Kara-Mehmed tarafından geri dönmeye mecbur edilmişlerdir. Bu çarpışmalar esnasında Lala Hoca ve Gıyas ud-din-i Barlas'ın oğlu Şah Melik Kara-Koyunlular tarafından öldürülmüşlerdir¹¹⁷.

Bu hâdiselerin en yakın müşahidi, *Ermeni müverrihi Medzoplu Toma*'dır. Bu müverrih bize Kara-Koyunlular'ın Çağataylar'a karşı gösterdikleri şiddetli müdafaanın bazı sahnelerini tasvir eder. Ona göre, Timur'un bütün ordusuyla üzerine gelmekte olduğunu öğrenen Kara-Mehmed, onun önünden sür'atle geri çekilerek *Çapakçur* havalisine gelmiş ve buradan birdenbire geri dönüp Çağataylar'a hücum etmiştir. Kara-Mehmed ve askerleri fevkalâde bir yiğitlik göstermek suretiyle Timur'u yenerek firara mecbur etmişler, ordusunun kumandanı olan Loghmaghan (Lala Hoca?)'i askerlerinden bir kısmı ile birlikte öldürmüşlerdir. Geri dönen Timur *Muş* sahrasına gelmiş ve oradan da *Erciş* ve *Malazgird*'e gitmiştir¹¹⁸. Yine aynı müverrih evvelce Kara-Mehmed'in maiyyetinde olup, o zaman kendisinden ayrılmış bulunan Pîr Hasan'ın Timur'un bir birliğine karşı kazandığı bir galebeyi de anlatmaktadır. Pîr Hasan, ilk önce *Muş*'un güneyindeki *Khouth* sıra dağlarının en yüksek zirvesi olan *Marath* tepesine doğru çıkmaya başlamış, sonra geri dönerek Çağataylar'a saldırmıştır. Pîr Hasan ve buyruğundakiler görülmemiş bir yiğitlikle döğüşerek Timur'un askerlerini kat'î bir mağlûbiyete uğratmışlardır. Kanlı savaş ovanın yanındaki dağdan seyretmekte olan bir *Ermeni*, *Türkmenler*'den Marûf adlı bir kahramanın yalnız başına düşmandan yüz kişiyi öldürdüğünü müverrihe anlatmıştır. Çağataylar verdikleri iki binden ziyade kayıptan dolayı büyük bir korkuya kapılarak kaçmaya başlamışlar, fakat bunlar da Pîr Hasan'ın zaferinden cesaretlenerek dağlardan aşağıya inen *Ermeni* ve *Kürdler* tarafından perişan edilmişlerdir. Arz-ı inkiyad etmiş olan *Muş emîrinin* yardımıyla muharebe mey-

¹¹⁵ Hâfız-i Ebrû, *Zubdet ut-tevârih*, 218a.

¹¹⁶ *Zafernâme*, I, 417 - 420.

¹¹⁷ *Zafernâme*, I, gösterilen yer.

¹¹⁸ *Exposé des guerres de Tamerlan et de Schah-Rokh dans l'Asie occidentale, franc. trc.* F. Nève, Bruxelles, 1860, s. 38.

danına gelen Timur, ordusunun verdiği ağır telefat karşısında büyük bir hiddete kapılmış ve *Muş* emîrine kendisini Pîr Hasan'ın bulunduğu yere götürmesini emretmiştir. Lâkin *Muş* emîri Pîr Hasan'ın arkasından gitmenin mümkün olmadığını, çünkü onun *Marath* dağına çıktığını ve ona yetişmek için çok ağır kayıplara uğranılacağını söyleyerek Timur'u bu fikrinden vazgeçirmiştir ¹¹⁹.

Mısır müelliflerine gelince, bunlar 789 (1387) yılı vak'aları arasında Kara-Mehmed'in, kendi üzerine yürümüş olan Timur'un oğlu tarafından bozguna uğratılarak sür'atle *Malatya* civarına kadar kaçtığı söyledikten sonra ¹²⁰, hemen bunun arkasından Kara-Mehmed'in Timur'un oğluna mağlûp değil, aksine galip geldiğini yazarlar ¹²¹. İbn ul-Furat ve İbn Dokmak Kara-Mehmed'in dağlardaki *Kürdler*'i etrafına toplamak suretiyle bu galebeyi sağladığını da ilâve ederler ¹²².

Muhtelif kaynakların bahsedilen bu ifadelerinden hâdisenin cereyan tarzı hakkında şöyle bir hulâsa yapmak mümkündür: Timur'un üzerine yürümekte olduğunu öğrenen Kara-Mehmed, sür'atle onun önünden çekilerek *Çapakçur* çevresine gelmiş ve burada sarp geçit ve boğazları tutarak Timur'un üzerine gönderdiği kuvvetleri perişan etmiştir. Dağlarda mevki almış olan Kara-Mehmed'i ele geçiremeyeceğini anlayan Timur, *Muş* sahrasına vâsıl olmuş ve burada yaylamakta olan oymakları gâret ettikten sonra *Ahlat* önüne gelmiştir. *Ahlat*'ı ve sonra *Âdilcevaz*'ı zapteden Timur, ağırlığın bulunduğu *Aladağ*'a yönelmiş ve burada *Abaka Sarayı çayırılığında* biraz oturduktan sonra, yeniden *Van gölü* havzasına inerek, *Van* şehrini almış ve oradan *İran*'a dönmüştür.

e) *Mintaş, Kadı Burhan ud-dîn ve Kara-Mehmed arasında Berkuk'a karşı ittifak yapılması* :

Aynı yılın sonlarında Kara-Mehmed, Sultan Berkuk'a karşı isyan etmiş olan *Türk* emirlerinden *Mintaş* ve *Kadı Burhan ud-dîn*

¹¹⁹ s. 41 - 42.

¹²⁰ İbn - ul Furat, s. 10; İbn Dokmak, *Ayasofya Kıt.*, nr. 3172, s. 182; Aynî, nr. 2395, s. 323; Makrizî, 66a.

¹²¹ İbn-ul Furat, s. 12; İbn Dokmak, s. 182; Makrizî, 66b.

¹²² و فيه وردت الاخبار ان قرا محمد لم ينكسر و انه كسر لقمان بن تمرلنك و رجع مكسوراً الى عند ابيه و سبب كسرتة ان قرا محمد جمع عليه الأكراد من الجبال فكسروه (İbn-ul Furat, s. 12); İbn Dokmak, gös. yer.

arasında bir üçlü ittifak yapıldı¹²³. Hattâ, Mintaş, Kadı Burhan uddîn'e adam göndererek sahibi bulunduğu *Malatya*'yı gelip tesellüm etmesini, kabul etmediği takdirde şehri Kara-Mehmed'e vereceğini söylemişti¹²⁴.

f) *Kara-Koyunlular'ın Tebriz'e girişi* :

Timur'un Toktamış'ın hücumundan dolayı *Mavera un-nehr'e* dönüşünü fırsat bilen Celâyir emirlerinden Şebli ve Şah Ali, *Tebriz*'e gelerek şehre hâkim olmuşlardı. Aynı senenin baharında Sultan Ahmed'in *Tebriz*'e gelmek maksadiyle *Bağdad*'tan yola çıktığı şâyiası üzerine bunlar şehirden ayrılarak *Meraga*'ya gittiler. Sonra bu şâyianın ash olmadığı anlaşıldı. Bu sırada *Tebriz*'de bulunan Devletiyâr, Kara-Mehmed'e haber göndererek onu şehrin zaptına teşvik etti. Cumadelulânın 18 inde (24 Mayıs) *Türkmenler Tebriz*'e girip adları geçen Celâyir emirlerinin nâiblerini yakalayarak şehre hâkim oldular; bunu müteakip Şebli'nin arkasına düşerek ona *Koruk-i Heşt-rud*'ta yetiştirildi; ordusunu perişan ve kendisini de öldürdüler. Şah Ali ise dilenci kıyafetine girerek kaçmaya muvaffak olmuştu. Bu malûmatın kaynağı olan Hâfız-i Ebrû, Kara-Mehmed'in Ak-Koyunlular tarafından öldürülmesi üzerine, *Türkmenler'in Tebriz*'i Çalık ve Kara-Bistam'a teslim ederek çekilip gittiklerini yazmaktadır¹²⁵. Lâkin bu müellif Kara-Mehmed'in Ak-Koyunlular tarafından katledildiğini söylemekle yanlışmıştır. Türkmenler'in *Tebriz*'den ayrılmaları olsa olsa Kara-Mehmed ile rakibi Pîr Hasan arasında başlamış olan mücadele ile alakalı olabilir. Çünkü İbn Hacer¹²⁶, aynı yıl (790) olaylarından bahsederken, Kara-Mehmed ile Kara (Pîr)-Hasan b. Hüseyin Beg arasında ihtilâf çıktığını ve bunun şiddetlendiğini kaydetmektedir. Hemen bütün *Mısırh* müellifler aynı yılın Zilhicce (Aralık) ayında Kara-Mehmed'in *Kahire*'ye elçisinin gelerek, metbuunun *Tebriz*'i aldığını ve orada Sultan adına hutbe okutup sikke kestirdiğini ve Sultan'ın da buna teşekkür ettiğini yazarlar¹²⁷.

¹²³ İbn-ul Furat, s. 20; Aynî, s. 324; İbn Hacer, *Yeni câmi*, 57b; Makrizî, 69 a; İbn Kadı Şuhbe, *Paris Bibliothèque National, Manuscrits arabs*, nr. 1599, II, 25 a.

¹²⁴ *Bezm u rezm*, s. 345.

¹²⁵ *Zubdet ut-tevârih*, 225b - 226a; *Z. Câmi'ut-tevârih-i Reşîdî*, s. 244-245.

¹²⁶ *Veliyuddin Ef.*, 100b; *Fatih*, 97a, *Yeni câmi*, 61a.

¹²⁷ İbn ul-Furat, s. 37; İbn Dokmak, s. 123; Aynî, s. 329 - 330; İbn Hacer, *Veliyuddin Ef.*, 99b; Makrizî, 82 b; İbn Kadı Şuhbe, 31 a.

g) *Kara-Mehmed'in Pîr Hasan'la savaşı ve öldürülmesi* :

791 yılı Rebiül-âhir ayında (Nisan 1389) Kara-Mehmed ile *Mardin* hükümdarı Melik uz-zâhir İsa'nın *Kahire*'ye elçileri gelerek Sultan Berkuk'tan, kendisine isyan etmiş olan *Haleb* valisi Yel-Buğa el-Nâsirî ile muharebe etmelerine müsaade vermesini rica etmişlerdir. Fakat Berkuk, bunu nazikâne bir şekilde reddetti¹²⁸. İşte tam bu esnadadır ki Kara-Mehmed'in katli hâdisesi vukubuldu. İbn-Hacer'e göre¹²⁹, Kara-Mehmed, yine aynı ayda (Nisan) Kara-Hasan adındaki diğer bir *Türkmen emîriyle* yaptığı muharebede yenilmiş ve kendisi de muharebe meydanında kalmıştır. *Ermeni müverrihi* Medzoplu Toma'nın, Ebu-Bekr-i Tihrânî gibi Pîr Hasan olarak yazdığı bu *Türkmen emirinin* Kara-Mehmed'ten başka onun oğlu Bayram'ı da öldürdüğünü söyler¹³⁰. İbn ul-Furat ve Aynî¹³¹'ye göre Kara-(Pîr) Hasan Kara-Mehmed'in kardeşinin oğludur.

Görüldüğü gibi, İbn-Hacer Pîr Hasan'ın babası olarak Hüseyin Beg adını veriyor ki, bu isim, şüphesiz Bayram-Hoca'nın öldürüp yerine geçtiği Hüseyin Beg'den başkası değildir. Pîr Hasan'ın *Kara-Mehmed ile emîrlik için mücadele etmesi* de buradan geliyor. Ve açıkça anlaşılıyor ki, yaman bir savaşçı olan Pîr Hasan, babasının mevkiini elde etmek ve *Doğu-Türkmenleri'nin* başı olmak gayesini gütmektedir. Müverrihlerin Pîr Hasan'ın Kara-Mehmed'in yeğeni olduğu sözlerinden, Hüseyin Beg ile Kara-Mehmed'in kardeş olduğu

¹²⁸ İbn ul-Furat, s. 62.

و فيها كانت الواقعة بين التركان فحارب كبيرهم قرا محمد صاحب تبريز و قرا حسن بن حسين بك فقتل قرا محمد في المعركة و انهزم اصحابه و غنم قرا حسن و من معه ما كان معهم و ذلك في ربيع الاخر و تأمر قرا حسن على التركان ثم اجتمع الكل و امروا عليهم مصر خجائن قرا محمد و استنجدوا بصاحب ماردین وغيره
(*Veliyuddin Ef.*, 108a, *Nuruosmaniye*, 88b, *Fatih*, 114 a, *III. Ahmed Ktb.*, nr. 2941).
Yeni câmi nüshasında (65a) yanlış olarak: بك يار حسين بن حسن dir. Cenâbî (475 b) belki de bu nüshayı kullanmış olmalı ki, onun eserinde de: بك يار حسين بن حسن dir.

¹³⁰ s. 40.

قرا محمد بن بيرم قجا التركاني قتله ابن اخيه في سنة احدى وتسعين سبعمائة (s. 277)
الامير قرا محمد بن اخي بيرم قجا التركاني كبير تراكين الشرق قتله ابن اخيه في هذه السنة رحمة الله عليه
(Aynî, s. 171);

neticesi çıkıyorsa da bu, herhalde zayıf bir ihtimaldir. Bayram-Hoca, Hüseyin Beg ile Kara-Mehmed'in babasının kardeş olmaları daha muhtemel görünmektedir.

ğ) *Kara-Mehmed'in şahsiyeti* :

Kara-Mehmed, yukarıda yazılanlardan anlaşılacağı üzere, *Türk* boy ve uluslarının başında gördüğümüz beglerin tipik bir örneğidir. Kara-Mehmed'in davramışları bize onun çok *cesur* ve o nisbette *faal*, *teşkilâtçı* ve çetin bir *harb adamı* olduğunu gösteriyor. Başında bulunduğu câmianın hayat tarzı, yaşadığı bölge ve hepsinden mühim olarak da kuvvetinin derecesi gözönüne alınırsa bu Kara-Koyunlu beyinin haiz olduğu meziyetlerin mahiyeti şüphe yok ki daha iyi anlaşılabilir; lâkâbı *Nâsir üd-dîn* idi¹³². Aynı¹³³ Kara-Mehmed'in *Doğu-Türkmenleri'nin* büyüğü olduğunu söyledikten sonra ölümünü rahmetle anar.

4 — CEMAL UD-DİN KARA - YUSUF (791 - 823 = 1389 - 1420).

a) *Pîr Hasanla mücadelenin devamı* :

Fakat Pîr Hasan parlak zaferine rağmen gayesine tam olarak ulaşamadı. Zira *Türkmenler*'in bir kısmı Kara-Mehmed'in oğullarından (belki de en büyükleri) Mısır-Hoca'nın etrafında toplandılar. Mısır-Hoca *Mardin* hükümdarından ve başkalarından yardım talep ederek Pîr Hasan'la mücadeleye girişti¹³⁴. Ancak Mısır-Hoca'nın yerini çok geçmeden azim ve irade sahibi olan kardeşi Kara-Yusuf aldı. Kara-Yusuf ile Pîr Hasan arasında bir çok çetin vuruşmalar oldu ve bu yüzden iki taraf da ağır zayıat verdi. Ak-Koyunlu müverrihi Ebu-Bekr-i Tihrânî, Yusuf Beg'in Pîr Hasan'ı emîrlik mevkiinden atmak için, Ak-Koyunlu begi Kara-Yülük'ten yardım istediğini, onun da oğlu İbrahim kumandasında yolladığı bir kuvvetle Pîr-Hasan'ı tutsak alarak Timur'a gönderdiğini iddia etmektedir¹³⁵. Lâkin Ebu-Bekr-i Tihrânî'nin bu son sözleri doğru olmasa gerektir. Çünkü, İbn Hacer, Kara-Mehmed, in öldürülmesi üzerine aralarına ihtilâf girerek birbirleriyle çarpışmaya başlayan *Türkmenler*'i *Döger* begi Sâlim'in barıştırdığını yazdıktan

¹³² İbn- ul-Furat, s. 62.

¹³³ Gösterilen yer.

¹³⁴ 129 nr. 1 haşiyeye bakınız.

¹³⁵ *Diyyarbekriyye*, I, s. 34 - 35.

sonra¹³⁶, 793 (1391) yılı vak'aları içinde de Kara-Hasan'ın öldüğünü ve yerine oğlu Hüseyin Beg'in geçtiğini kaydetmektedir¹³⁷.

b) *Kara-Yusuf'un Tebriz'e gelişi :*

Aynı yıl (793=1391) içinde Kara-Yusuf'un *Tebriz'e* geldiğini görüyoruz. Bu husus *Doğu-Türkmenleri* arasında patlak vermiş olan buharanın, Pîr-Hasan'ın ölmesi ile geçmese bile tavsamış olduğunu gösteriyor. Kara-Koyunlular 790 (1388) da çekilirken şehri Çalık ile Kara-Bistam'a bırakmışlardı. Fakat çok geçmeden şehirde bulunan Şeyh Âdi Muhammed Arab, Muhammed Halil Cihanşahi ile birlikte Kara-Bistam'ı öldürüp ve Çalık'ı da yakalayarak *Ahncak* hâkimi Hoca-Cevher'e durumu bildirdiler. *Tebriz'e* gelen Hoca-Cevher, Çalık'a riayet etmiş, şehirde bir müddet oturduktan sonra nâibi İmad ud-dîn'i orada bırakarak *Ahncak'a* dönmüştü. Hoca-Cevher, buradan adamlarından Altun'u davalarının çokluğu ile tanınmış olan *Arran'daki Türkmen Çobanlı* oymağını gâret etmeye göndermiş ve *Tebriz'deki nâibi İmad ud-dîn'e* de Altun'la birleşmesini bildirmiştir. Bunlar *Çobanlı Türkmenler'i* üzerine giderek çok sayıda davar ele geçirdiler¹³⁸; fakat *Ahncak'a* dönerken davalarını *Halhal emîri Mahmud'a* kaptırdılar. Mahmud-i Halhalî davalarının bir kısmını sahiplerine iade etmiş bir kısmını da kendisine ayırdıktan sonra *Tebriz'e* gelerek burada bir müddet kalmıştı. 791 (1389) yılında Emîr Şeyh Ali *Irak-ı Acem* tarafından gelip Mahmud-i Halhalî'yi yakalayarak *Sultaniye'ye* götürmüş ve Mahmud'un Satılmış, Melik Nizam ud-dîn ve Ömer-i Kazvinî adlı adamları şehirde kalmışlardı. Bu esnada Ahmed-i Türkmen ile Busad (بوساط) adındaki emîrler, birlikte hareket ederek *Tebriz* yakınındaki *Şenb-i Gâzan'da* konaklamışlardı. Şehirde bulunan Çalık'm bunlarla dostluğu olduğundan bir kaç gün şehirde oturdular. Fakat biraz sonra Mahmud-i Halhalî'nin yeniden *Tebriz* önünde görünmesi üzerine bunlar yurtlarına gittiler¹³⁹. 793 (1391) yılı başlarında Hoca-Cevher'in ölümü üzerine *Ahncak* kalesine hâkim olan Altun, Mahmud-i Halhalî'nin uzaklaşmasından istifade ile *Tebriz'e* gelmiş ise de Mahmud-i Halhalî yanında Şeyh-Hacı olduğu halde *Sultaniye'den* dönerek

¹³⁶ *Yeni câmi*, 69 a.

¹³⁷ 72 a.

¹³⁸ H. Ebrû, s. 245.

¹³⁹ Aynı eser, s. 246.

Altun'u bozguna uğratıp *Tebriz*'e hâkim olmuş ve burada altı ay oturduktan sonra bahar başlarında *Halhal*'a gitmiş ve şehirde Melik İzz ud-dîn adlı adamını bırakmıştı¹⁴⁰. İşte Sultan Ahmed'in dirayetsiz bir hükümdar olmasından *Tebriz*'in meydanı boş bulan Celâyir emirleri arasında elden ele geçmesini *Hoy* dolaylarında öğrenen Kara-Yusuf, oradan hareketle şehre geldi. *Tebriz*'de bir kaç gün kalan Kara-Koyunlu beyi, Satılmış ve Halil adlı adamlarını şehrin muhafazasında bıraktıktan sonra yazı geçirmek üzere *Aladağ*'a döndü¹⁴¹. Çok geçmeden Celâyir emirlerinden Mahmud-i Siyah-Kûhî *Tebriz*'i almak için kuşatmış ise de Kara-Yusuf'un adamları yaptıkları bir çıkış hareketiyle onu bozguna uğratıp kaçmaya mecbur etmişlerdi¹⁴². Bir müddet sonra Kara-Yusuf, Halil'i yanına çağırması, yalnız kalan Satılmış, *Ahncak* emiri Altun'un *Tebriz*'e yürüdüğünü duyunca şehri terketmiştir¹⁴³.

Kara-Yusuf'un Halil'i yanına çağırması, her halde, babasının yerine geçmiş olan Pîr Hasan oğlu Hüseyin Beg'e karşı giriştiği mücadeleye ilgili olacaktır. Filhakika 794 (1392) yılında Kara-Yusuf'un Hüseyin Beg'le vuruşub onun beglerinden birini öldürdüğü görülmüyor¹⁴⁴.

Kara-Koyunlu begi aynı senenin baharında buyruğundaki *Türkmenler*'le *Aladağ*'a geldikten sonra yeniden Mahmud-i Halhalî'nin eline geçmiş olan *Tebriz*'e yöneldi. Kara-Yusuf'un *Şenbi Gâzan*'a konduğunu işiten Mahmud-i Halhalî Kara-Koyunlu begine mukavemet edemeyeceğini anhyarak müttefiki Hacı ile *Halhal* tarafına gitti ve şehir Kara-Yusuf tarafından kolaylıkla işgal edildi. Kara-Yusuf bir kaç gün kaldıktan sonra şehirden ayrıldı. Bu sefer *Cakırlı* oymağı başı Bistam, kardeşi Mansur ve Çalık *Tebriz*'de göründüler. Lâkin az bir zaman sonra Kara-Koyunlu begi yeniden *Tebriz*'e gelerek bir ay kaldı ve ayrılırken şehirde Satılmış'ı bıraktı. Satılmış, *Tebriz*'de Yedigâr-Şah adında bir emîr tarafından muhasara edildiği esnada Timur ordusunun yaklaşmakta olduğu duyul-

¹⁴⁰ Aynı eser, s. 247.

¹⁴¹ Gösterilen yer.

¹⁴² Aynı eser, s. 248.

¹⁴³ Gösterilen yer.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Yeni câmi*, 75 a.

du; Yedigâr-Şah muhasarayı kaldırarak *Merağa* yolunu tuttuğu gibi, Satılmış da şehirden çıkıp gitti¹⁴⁵.

c) *Timur'un Doğu-Anadolu'yu istilâsı ve Avnik kalesini muhasara ederek alması* :

795 (1393) yılında *Irak-ı Arab*'a birinci yürüyüşünü yapan Timur, Sultan Ahmed-i Celâyir'in elinden *Bağdad*'ı aldıktan sonra, kuzeye doğru hareketle *Tekrit*'e varmıştı. Bu esnada *Musul* hâkimi Berdi-Hoca oğlu Yâr-Ali ve *Erbil emiri* Şeyh Ali münasip hediyelerle Timur'un huzuruna geldiler¹⁴⁶. *Irak-ı Arab*'ın zaptından sonra Çağatay hükümdarı, etraftaki hâkim ve emirlere, bu arada Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu beglerine de haber göndererek kendisine itaat etmelerini bildirdi¹⁴⁷. *Musul*'a gelerek buradan *Mardin*'e yönelen Timur, *Re's ul-ayn*'a vardığında ordusunun sağ kolunu (*bara'ungar*) o yöredeki Kara-Koyunlular üzerine sevk ederek onları gâret ettirdi¹⁴⁸. Aynı yılın sonuna kadar *Mardin* ve *Diyârbekir* bölgelerinde harekâta bulunan Timur, 796 (1394) yıl ortalarında Kara-Yusuf'un bulunduğu *Muş* sahrasına geldi. Bunun üzerine Kara-Koyunlu begi, maiyyetindeki *Türkmenler*'le oradan ayrıldı. Timur, kumandanlarından Burhan-Oğlan'ı Kara-Yusuf'un arkasından ılgarla yola çıkardı ve onu nereye kadar olursa olsun takip ederek yakalamasını emretti¹⁴⁹. Fakat bu takip kuvveti hiç bir muvaffakiyet elde edemedi eli boş olarak avdet etti. *Muş* yazısında fazla kalmayarak *Van gölü* kuzeyindeki *Aladağ*'a gelmiş olan Timur, burada bir kaç gün oturduktan sonra Kara-Yusuf'un kardeşi Mısır-Hoca'nın tasarrufunda bulunan *Avnik* kalesini almaya karar verdi. *Erzurum*'un *Güney-Doğusu*'nda bulunan bu kale, sarp ve uçurumlarla çevrili bir dağın üzerinde yapılmıştı. Timur, Mısır Hoca ve adamları tarafından şiddetle müdafaa edilen bu sarp kaleyi almak için kırk üç gün uğraşmak zorunda kaldı. Şimdi bu olayın tafsilatma geçelim.

Timur, *Aladağ*'dan hareketle *Aydın* kalesine gidip kale halkından aman mahı aldıktan sonra *Üç-Kilise* (bugünkü *Eçmiyazın*)'de ko-

¹⁴⁵ H. Ebrû, s. 249.

¹⁴⁶ Nizâm nd-dîn-i Şâmî, *Zafernâme*, nşr. F. Tauer, Praga, 1938, s. 142; Mîrhond, VI, s. 80; İbn Hacer, *Yeni câmi*, nr. 814.

¹⁴⁷ Ş. Yezdî, I, s. 658.

¹⁴⁸ N. Şâmî, s. 147; A. Esterâbâdî, *Bezm u rezm*, s. 452; Mîrhond, VI, 82.

¹⁴⁹ H. Ebrû, 467 b; Ş. Yezdî, I, s. 687.

nakladı. Burada iken *Erzincan* hükümdarı Mutahharten gelerek tazimlerini arz ve kendisine kıymetli hediyeler takdim etti. Timur Mutahharten gibi metbuluğunu kabul etmemiş ve huzuruna gelmemiş olan *Avnik* hâkimi Mısır-Hoca'nın üzerine yürümek kararını verdi. İlk önce Emir-zade Muhammed Sultan kumandasındaki bir kuvveti *Avnik* üzerine gönderdi. Kendisi de *Eleşkird* yolundan sür'atle ilerleyip torunundan evvel bu kaleye erişti. Çağatay ordusu *Avnik*'i derhal muhasara altına alarak ilk hücumda *dış-kaleyi* düşürdü ise de Mısır-Hoca ve adamları tarafından şiddetle müdafaa edilmekte olan *iç-hisar* önünde günlerce beklemek ve savaş etmek mecburiyetinde kaldı. Muhasara devam ettiği esnada Mısır, oğlu ve nâibini kıymetli hediyelerle Timur'a göndererek itaatını bildirdi. Timur da ona kemer ve hil'at yollayıp, suçunu bağışlayacağını, bu sebeble hiç bir kaygıya kapılmayarak huzuruna gelmesi cevabını verdi. Lâkin, bunun bir hiyle olmasından korkmakta olan Kara-Koyunlu mirzası, altı yaşındaki oğlu, Satılmış adındaki yakın akrabasından birisi ve annesi vasıtasıyla bu müracaatını iki, üç defa tekrarladığı halde, bir türlü Timur'un huzuruna gelmedi. *İç-hisar* mancınıklar tarafından atılan taşlarla şiddetle döğülüyordu. Bu yüzden burada bulunan binalardan bir çokları yıkıldı. Muhasaranın sonlarında *iç-hisar*'ın karşısında ağaç, çamur ve taşlarla melcur (ملجور) denilen bir sur yapıldı ki, bu sur hisarın fethini kolaylaştırıracaktı. Bu suretle muhasara daha fazla şiddetlendi. Bununla beraber Mısır Hoca ve askerleri büyük bir yiğitlikle savaşmakta devam ediyorlardı. Fakat Timur ordusundan bazı müfrezeler surlara ayak basmaya başladılar. Adamlarının bu vaziyet karşısında büyük bir ümitsizliğe düştüklerini gören Mısır, kefeni boynunda ve kılıcı elinde olduğu halde hisardan inerek Emir-zade Muhammed Sultan'a sığındı ve ondan canını bağışlaması hususunda büyük babası nezdinde şefaatte bulunmasını rica etti (2 Şevval Cumartesi, sene 796 = 31 Temmuz 1394). Timur, ona aman vermiş ve bir kaç gün sonra bu Kara-Koyunlu şehzadesini *Mardin* meliki İsa ile birlikte *Sultaniye*'ye ve oradan da *Semerhand*'a yollamıştır¹⁵⁰. Mısır-Hoca'dan kaynaklarda bir daha bahsedilmemesine bakılırsa, Timur'un onu salvermediğine hükmedilebilir. Timur, *Avnik*'i Emir Atlamış'a verdi ve oradan *Gürcistan*'a gitti.

¹⁵⁰ N. Şâmi, s. 154 - 156; Ş. Yezdi, I. s. 691 - 702; İbn Arab Şah, s. 50.

ç) *Kara-Yusuf'un Atlamış'ı esir alması :*

Timur'un *Gürcistan* ve oradan da Toktamış üzerine yürüdüğü esnada Kara-Yusuf atalarının yurduna dönerek *Erciş*'i geri aldı. Bunu haber alan ve Timur tarafından kendisini metbu tanımak şartıyla, *Van ve çevresinin* hâkimliği uhdesinde bırakılmış olan *Kürd emiri İzz ud-dîn-Şir* bir kısım *Çağataylar*'la beraber Kara-Koyunlu beginin üzerine yürümüşse de küçük bir çarpışmadan sonra barış yapılmıştır¹⁵¹. Bu sırada İzz ud-dîn-Şir ve onunla beraber olan *Çağataylar*'a dört yüz atlı ile yardıma gelmiş olan *Avnik emiri Atlamış*, kalesine avdet ederken *Erciş* ovasında bir gece Kara-Yusuf ile kardeşi *Yâr Ali*'nin baskınına uğrayarak esir düştü¹⁵². Askerlerinin bir kısmı öldürülen, bir kısmı da esir alınan Atlamış, Timur'un yakın adamlarından ve çok sevdiklerinden bir emir idi. Kara-Yusuf bu *Çağatay emirini* Berkuk'a göndermiş ve onun tarafından hapse atılmıştır. İbn ul-Furat¹⁵³ ve İbn Kadı Şuhbe¹⁵⁴, 797 yılı Zilhiccesinde (1395 Eylül-Ekim) Kara-Yusuf'tan haberci (kâsid) gelerek Kara-Yusuf'un beş bin kişi kadar bir kuvvetle Timur askerinden yirmi bine yakın bir orduyu ağır bir surette bozguna uğrattığını bildirdiğini söylerler. İbn Hacer¹⁵⁵ ve Makrizî¹⁵⁶'nin de haber verdikleri Kara-Yusuf'un bu galebesi, şüphesiz onun Atlamış'ın tutsak alınmasıyle neticelenen *Doğu-Anadolu*'daki *Çağatay* kuvvetlerine karşı elde ettiği muvaffakiyetlerden başkası değildir. Nitekim aynı müellifler, bu hâdiseden bir kaç ay sonra, ertesi yılın ikinci ayında (798 Safer=1395 Kasım), Kara-Yusuf'un elçisinin, yanında Timur-leng'in valilerinden Atlamış olduğu halde *Kahire*'ye geldiğini kaydederler¹⁵⁷. Timurlu müelliflere gelince, bunlardan yalnız Şeref ud-dîn-i Yezdî, Atlamış'ın Kara-Yusuf tarafından esir edildiğini söyler¹⁵⁸. İbn Hacer 798 (1396) yılı hâdiseleri arasında Kara-Yusuf'un Cumadelâhire (Mart) ayında *Musul*'u alarak kardeşi *Yâr-Ali*'ye

¹⁵¹ Medzoplu Toma, s. 61 - 62.

¹⁵² Aynı eser, Gös. yer.

¹⁵³ s. 416.

¹⁵⁴ Nr. 1599, 109a.

¹⁵⁵ *Yeni câmi*, 84 a.

¹⁵⁶ 292 a.

¹⁵⁷ İbn ul-Furat, s. 430; İbn Hacer, *Yeni câmi*, 86b; Makrizî, 297b.

¹⁵⁸ *Zafernâme*, II, s. 275 - 276.

verdiğini kaydetmektedir ¹⁵⁹. Şehir daha önce Kara-Koyunlu Berdî Hoca oğlu Yâr Ali'nin elinde olup, bu beg Timur'a itaat etmişti. Aym müverrih 799 (1397) yılı vak'aları içinde Timur'un oğlunun *el-Cezîre* ve *Musul* havalisine bir akın yaptığını ve Kara-Yusuf'un *Şam* (*Suriye*) cihetine kaçtığını yazdıktan sonra ¹⁶⁰, ertesi yıl Timur askerinin geri dönmesi üzerine Kara-Koyunlu beginin de *Suriye*'den avdetle *Musul*'u işgal ettiğini söyler ¹⁶¹. İbn Hacer'in kastedtiği Timur'un oğlu, şüphesiz, Miranşah'dan başkası değildir. Miranşah babası tarafından *Âzerbaycan* ve *Batı-İran*'da zaptedilmiş olan yerlerin idaresine memur edilmişti.

d) *Kara-Yusuf'un Sultan Ahmed'le birlikte Yıldırım Bayezid'e sığınması* :

Timur, bu hâdiseler sırasında *Semerkind*'den hareket ederek, *Hindistan* seferini yapmış ve bunu tam bir başarı ile sonuçlandırarak payitahtına dönmüştü; kısa bir zaman burada dinlendikten sonra 802 (1399-1400) yılında *Âzerbaycan*'a geldi. Bunu duyan Kara-Yusuf *Van gölü* çevresindeki atalarından kalma yurdunu tahliye ederek *Musul*'a çekildi. Timur'un yeniden *Batı-İran*'da görünmesi, *Bağdad* hükümdarı Celâyir Sultan Ahmed'i de büyük bir telâş ve kaygı içinde bırakmıştı. Gerçekten Timur, *Karabağ*'da iken Emîr-zade Rüstem kumandasındaki bir kuvveti *Bağdad*'ın zaptına memur etmişti. *Fars*'tan hareket eden Rüstem, *Luristan*'da Sultan Ahmed'e tabî kaleleri birer birer almaya başladı. Bu sırada Timur tehlikesinden şaşkın bir duruma düşmüş olan Sultan Ahmed, hiyanet ettiklerinden veya edeceklerinden şüphelendiği kendi yakınlarından bir çoklarını öldürtmüş, fakat bu hareketiyle *Bağdad*'da aleyhine fena bir hâva yaratmıştı. Bu yüzden kendisini emniyet içinde görmeyen Celâyir hükümdarı, maiyyetinde pek az kimse olduğu halde gizlice şehirden ayrılarak *Musul*'da bulunan Kara-Yusuf'un yanına geldi. Kara-Koyunlu begi, Sultan Ahmed'in gelişini memnunlukla karşılayarak ona karşı her türlü konukseverliği gösterdi. Bir müddet Kara-Yusuf'un konuğu olan Sultan Ahmed, Rüstem'in geri döndüğünü işitince Kara-Yusuf'a, va'dlerde bulunarak, birlikte *Bağdad*'a gitmeyi teklif etti. Ahmed, yanında Kara-Yusuf olduğu halde *Bağdad*'a geldi ve hiç bir güçlüğü uğrama-

¹⁵⁹ *Yeni câmi*, 87a.

¹⁶⁰ 89 a.

¹⁶¹ 94 a.

dan vaziyete hâkim oldu. Celâyir hükümdarı, Kara-Yusuf'a ve şehrin kenarında ordugâh kurmuş olan *Türkmenler*'e türlü armağanlar vererek onları sevindirdi¹⁶².

Bu esnada Sultan Ahmed ve Kara-Yusuf Timur'un *Bingöl* yaylağında olduğunu ve oradan *Sivas*'a yürüyeceğini haber aldılar. Bu haber her ikisini de telâşa düşürdü. Çünkü, Timur, gerek *Anadolu*'yu zaptetmek, gerek *Suriye* hududuna inmek suretiyle onları arkalarından çevirmiş ve kurtuluş yollarını kapatmış olacaktı. Bu mülâhazaya binaen her ikisi de Memlûk sultanına iltica etmeğe karar verdiler. *Arab* müverrihleri ve bu arada İbn Hacer¹⁶³, Aynî ve Makrizî¹⁶⁴, Sultan Ahmed ile Kara-Yusuf'un *Bağdad*'a gelişlerinde şehir halkının onları karşılayarak bozguna uğrattıklarından ve her ikisinin de bozgun halinde *Haleb*'e doğru kaçtıklarından bahsederler ki, bunu kabul etmeye imkân yoktur. İbn-Hacer'in de aynı yerde diğer bir rivayet olarak kaydettiği gibi, Ahmed-i Celâyir, yukarıda anlatıldığı üzere, Kara-Yusuf'un yardımı ile kolayca *Bağdad*'a hâkim olmuştu. 802 yılının sonlarına doğru (1400 ortaları), Celâyir Ahmed ve Kara-Koyunlu begi *Bağdad*'dan ayrıldılar. *Hît* kasabasında köprü kurarak buyruklarındaki yedi bine yakın askerle *Fırat*'ı geçen Sultan Ahmed ve Kara-Yusuf, 1399 da babası Berkuk'a halef olan Memlûk sultanı Ferec'e elçiler göndererek kendilerini ülkesine kabul etmesini rica ettiler. Sultan Ahmed'in maiyyetinde şehzâde Nur-ul-Ayn ve Şehzâde Mu'tasım ile emirlerinden Ali Paşa, Siyavuş, Şâhin, Melik Ferruh, Mahbub ve Ak-Buğa Şökürcü bulunuyorlardı. Kara-Yusuf'un yanında ise, kardeşi Yâr-Ali Beg ile Pîr Hasan-i Sa'd, Busat, İlyas, Pîr-Ömer, Karaman, Kasım, Karaçuk ve Sultan adlı emirler vardı¹⁶⁵. *Haleb* dolaylarına geldikleri vakit bu şehrin nâibi olan Demirtaş yollarını kesib daha ileriye gitmelerine mâni olmak istedi. Gurbetzedelerin elçileri henüz *Kahire*'den dönmemişlerdi. Demirtaş, onların mektupla *Suriye*'ye girmek için ricada bulunmalarına rağmen *Hama* nâibi Dokmak'ı da yanına alarak karşılarına çıktı. 802 yılı 24 Şevval Cuma günü (19 Haziran 1400) *Haleb* önünde cereyan eden savaşta Demirtaş ağır bir bozguna uğradı. *Haleb* atabeyi Canbeg el-Yahyavi öldürüldü

¹⁶² Ş. Yezdi, I, s. 233 - 234.

¹⁶³ *Yeni câmi*, 106b.

¹⁶⁴ Aynî, s. 101; Makrizî, nr. 4387, 59a; İbn Tağrıbirdi, *en-Nucüm uz-zâhire*, VI, s. 44 - 45.

¹⁶⁵ H. Ebrû, 309 a - b; A. Semerkandî, 181 a; *Tarih-i Turkmaniyye*.

ve *Hama* nâibi Dokmak ve *Bîre* (*Birecük*) nâibi Nâsir ud-din de tut-sak düştüler¹⁶⁶. Dokmak yüz bin dirhem vermek suretiyle kurtuldu. Muharebeden sonra Sultan Ahmed ve Kara-Yusuf, Emîr Sodun vasıtasıyla Ferec'e mektup göndererek bu müessif hâdiseye *Haleb* nâibinin sebep olduğunu ve kendilerinin ancak canlarını kurtarmak için savaştıklarını bildirdiler. *Haleb* nâibinin her iki gurbetzedeye karşı takındığı tavır ve giriştiği hareketin Ferec'ten aldığı bir işaret veya emir ile ilgili olduğu muhakkaktır.

Cidden arzu etmedikleri bu hâdiseye yüzünden Memlûk devletine sığınmak ümidini kesen Ahmed-i Celâyir ve Kara-Yusuf, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'in yanına gitmeye karar verdiler. Esasen *Kahire*'den onların üzerine yürümesi için *Şam nâibine* emir de verilmişti¹⁶⁷. Sultan Ahmed ve Kara-Yusuf'un yolda, bilemediğimiz bir sebepten dolayı' aralarında anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine Kara-Yusuf ondan ayrılarak ülkesine döndü, Celâyir hükümdarı ise yoluna devam etti. Fakat, onların hareketlerini günü gününe haber alan Timur, yollarını kesmek üzere bir kuvvet göndermişti. Bu kuvvet, Sultan Ahmed'e bir baskın yaptı. Ahmed, bütün ağırlıklarını kaybettikten, en büyük kızkardeşi Sultan Dilşâd ile karı ve kızlarını esir verdikten sonra güçlüğüle Yıldırım Bayezid'in yanına gelebildi¹⁶⁸. Timur'un *Suriye*'ye indiğini gören Kara-Yusuf da çok geçmeden maiyyetiyle birlikte Osmanlı ülkesine ayak basıp *Türk* hükümdarına mülâki oldu. Yıldırım Bayezid, Sultan Ahmed'e olduğu gibi, Kara-Koyunlu begine de riayet gösterip ona *Aksaray* bölgesini dirlik verdi¹⁶⁹. Kara-Yusuf, Osmanlı müverrihlerine göre¹⁷⁰, *Türkiye*'de sekiz veya dokuz ay misafir kalmıştır. Timur *Suriye seferiyle* meşgul bulunduğu sırada Bayezid de yanına Sultan Ahmed ve Kara-Yusuf'u alarak kendisiyle Timur'un aralarının açılmasında başlıca müsebbib addettiği *Erzincan hâkimi* Mutahharten'in üzerine yürüdü. Yapılan vuruş-

¹⁶⁶ Makrizî, 59a; Aynî s. 101; İbn Hacer, 106b - 107a; İbn Tağrıbirdî, VI, s. 44-45, (hâdisenin tafsilâtı bu eserde dir); H. Ebrû, 309 a-b; A. Semerkandî, 181a.

¹⁶⁷ Markizî, *gösterilen yer*; İbn Tağrıbirdî, VI, s. 45.

¹⁶⁸ Ş. Yezdî, II, s. 269 - 270.

¹⁶⁹ H. Ebrû, 309b; A. Semerkandî, 181a.

¹⁷⁰ Şukrullah, (*türkçe trc.*, s. 33) ve Neşrî (s. 334)'ye göre sekiz ay, *Âşık Paşa-zâde*'ye nazaran (s. 249) dokuz ay kalmıştır.

mada Mutahharten'in nâibi Mukbil, Kara-Yusuf'un adamları tarafından tutsak alındı ve Mutahharten de bozguna uğratıldı. Bunun üzerine şehir halkı Bayezid'den aman talep ettiler¹⁷¹. Yıldırım Bayezid, yine Osmanlı müverrihlerine nazaran, *Erzincan*'ı Kara-Yusuf'a vermiş, fakat Kara-Koyunlu beyi şehir halkı ile anlaşamayarak on altı günlük hâkimlik yaptıktan sonra kendi isteğiyle bundan çekilmiştir. Bayezid gerek onun, gerekse Ahmed-i Celâyir'in ve *Erzincan* halkının ricaları üzerine şehri, metbûluğunu kabul etmek şartıyla, Mutahharten'e geri vermiştir¹⁷².

Türk hükümdarının Kara-Koyunlu begini ülkesinde konuk etmesi, bilindiği gibi, Timur'un ona karşı açmak istediği seferin başlıca bahanesini teşkil etmiştir. Timur 804 yılı (1401-1402) kışında *Karabağ*'da huzuruna kabul ettiği Osmanlı elçilerine daima Müslümanlara tecavüz eden ve hacc kabilelerini soyan bir şakî olarak vasıfladığı Kara-Yusuf'un, Bayezid tarafından öldürülmesini, yahut zincire vurularak kendisine yollanmasını, bunlar yapılmadığı takdirde Osmanlı ülkesinden çıkarılmasını istediğini bildirmelerini söylemiş ve bunu gönderdiği mektubunda da tekrarlamıştı¹⁷³. Osmanlı hükümdarı, bilindiği gibi, bu teklifi reddetmiş ve Timur'a, kendisine sığınmış bir misafiri kovmanın amansızlık ve imansızlık olduğu cevabını vermiştir¹⁷⁴.

e) *Kara-Yusuf'un Bayezid'in yanından ayrılarak Irak-ı Arab'a gelmesi — Sultan Ahmed'e oğlu Tahir'in te'dibinde yardım etmesi — Sultan Ahmed ile bozuşarak onu kaçmak zorunda bırakması ve Bağdad'a hâkim olması — Timur'lu şehzâdelerine yenilerek Memlûk devletine sığınması :*

Şeref ud-dîn-i Yezdi¹⁷⁵, Abdurrezzak-ı Semerkandî¹⁷⁶ ve Mîrhond'a¹⁷⁷ nazaran, Kara-Yusuf 805 (1402) yılının ilk ayında, Timur'un askerleri *Sivas*'tan *Kayseri* dolaylarına geldikleri sırada *Bursa*'dan ayrılmış ve *Hille* taraflarına gitmiştir. Onun bir kaç ay önce

¹⁷¹ Ş. Yezdi, s. 372 - 373.

¹⁷² Gösterilen yerler; Ş. Yezdi, s. 373; M. H. Yinanç, *Bayezid* md., I. A., cüz 15, s. 382.

¹⁷³ Ş. Yezdi, s. 391, 393.

¹⁷⁴ M. H. Yinanç, *aynı makale*, s. 383.

¹⁷⁵ s. 453.

¹⁷⁶ 216 a.

¹⁷⁷ s. 133.

Yıldırım'ın yanından ayrılmış olması da mümkündür. Ahmed-i Celâ-yir daha önce *Anadolu*'yu terketmiş ve ülkesine gitmişti.

Anadolu'dan ayrılan Kara-Yusuf, *Irak-ı Arab*'a gelmiş sâdik *Türkmenler*'inin başında, *Bağdad*'ın kuzeyinde, *Fırat* kıyısındaki *Hîl* kasabasının altında karargâhını kurmuştu. Bu sırada Sultan Ahmed, *Bağdad*'dan oğlu *Hille hâkimi Tâhir*'in yanına gelerek onun emirlerinden olan Ağa-Firûz'u yakaladı. Bu hâdise üzerine babasının kendisine karşı fena bir hareketinden şüphelenen Tâhir, Sultan Ahmed'in Mehmed Beg, Emîr Ali Kalender, Mikâil ve Ferruhsah gibi emirleriyle birleşerek geceleyin ırmağın öbür yakasına geçerek babasına karşı cephe aldı. Bunu gören Celâyir hükümdarı köprüyü yıkıp onların karşısında mevki aldı ve diğer taraftan da adam gönderip Kara-Yusuf'dan yardıma gelmesini istedi. Kara-Koyunlu begi sür'atle yetişerek Sultan Ahmed ile buluştu. İki eski arkadaş ırmağı geçip muharebeye hazırlanmış olan Sultan Tâhir ve yanındaki emirlere hücum ettiler. Karşı taraf bu hücumu dayanamıyarak bozguna uğradı, kaçmaya çalışan Tâhir de suda boğuldu. Bu galebeden sonra Sultan Ahmed *Bağdad*'a gitti. Kara-Yusuf da *Hille*'de kaldı. Bütün bu hücumun kaynağı olan Şeref ud-dîn-i Yezdî, Ahmed-i Celâyir'in Kara-Yusuf'tan çekindiği için *Bağdad*'a gittiğini yazıyorsa da¹⁷⁸, bu çekinmenin sebebini söylemiyor. Az sonra Kara-Yusuf'un, belki de Sultan Ahmed'in va'dlerini ifa etmemiş olmasından dolayı, *Hille*'den *Bağdad*'a yürüyüp şehri ele geçirdiği görülüyor. Celâyir hükümdarı korkusundan bir yere gizlenmişti. Kara-Hasan adındaki bir kimse onu görerek geceleyin şehirden çıkarmış ve biraz önce adı geçen müverrihin iddiasına göre¹⁷⁹, dört fersaha yakın bir mesafeye kadar sırtında taşıdıktan sonra yerini rastgeldiği bir şahsın öküzüne terketmiş ve böylece her ikisi Uyrat Ömer'in bulunduğu *Tekrit*'e gelmişlerdir. Uyrat Ömer, mihnetzede Ahmed-i Celâyir'i saygı ile karşılayıp onun her türlü ihtiyacını sağladı. Sultan Ahmed'in etrafa dağılmış olan Şeyh Mahmud, Devlet-yâr ve Âdil gibi emirleri ile yakın adamlarından bazıları burada kendisine ulaştılar. Celâyir hükümdarı *Tekrit*'de daha fazla eğlenmeyerek, maiyyetindekilerle birlikte *Suriye* istikametinde yola çıkıp ikinci def'a olarak Memlûk devletine iltica etti. Kara-Yusuf'a

¹⁷⁸ s. 518 - 519; A. Semerkandî, 216 a.

¹⁷⁹ s. 519.

gelince o, 805 (1403) yılının son aylarında arkadaşı Sultan Ahmed'in elinden aldığı *Bağdad*'da oturuyordu.

Fakat bu, çok devam etmedi. *Irak*'taki hâdiseleri *Anadolu* seferinden avdeti esnasında öğrenen Timur, *Bingöl* yaylağında iken, torunu Miranşah oğlu Ebu-Bekir Mirza'ya *Diyârbekir*'den *Basra* ve *Vâsıt*'a kadar uzanan bölgeyi tefviz ederek onu, Kara-Yusuf'un üzerine gönderdi. Ebu-Bekir, maiyyetinde Pâyende Sultan-ı Barlas, Pîr-Hüseyin-i Barlas, Sevincik, Sultan Sancar, Hacı Seyf ud-din, Devlet Hoca-i İnak ve diğer bazı emirler olmak üzere *Irak*'a doğru hareket etti. *Luristan*'da bulunan Emîrzâde Rüstem de Ebu-Bekir'e katılmak buyruğunu almıştı. Rüstem, *Hemedan emîri* Aras Buğa, *Nihavend valisi* Tuman Süçi ve *Dînever hâkimi* Şah Rüstem'i maiyyetine alarak Ebu-Bekir'le birleşmek üzere yola çıktı. Görüldüğü gibi, Türkmen begi üzerine gönderilen kuvvetin çokluğu, Timur'un Kara-Yusuf'u hiç de küçümsemediğini, onu tehlikeli bir düşman saydığını göstermektedir. Her iki şehzâde *Hille* dolaylarında birleştiler. Kara-Yusuf *Hille* aşağısında, *Sib köyü* karşısındaki *Nehr ul-Ganem* kıyısında, üzerine gelen bu kadar çok kuvvetten ürkmeyerek onları bekliyordu. Ebû-Bekir ve Rüstem, *Fırat*'ı geçerek Kara-Yusuf'a hücum ettiler. Cereyan eden savaş *Çağataylar*'ın galebesiyle neticelendi ve Kara-Yusuf *Suriye*'ye doğru kaçtı. Savaşta daima kendi yanında bulunmuş olan kardeşi Yâr-Ali attan düşerek *Çağataylar* tarafından esir ahndıktan sonra öldürülmüş, oğulları İskender ve İspend'in anneleri olan karısı da esir düşmüştü¹⁸⁰. Bu savaşın 806 yılı Muharrem ayının sonlarında veya Safer'in başlarında (1403 yılı Temmuz-Ağustos) yapıldığı anlaşılıyor. İbn Hacer¹⁸¹ ve Makrizî¹⁸², Kara-Yusuf'un Timur'un gönderdiği birinci orduyu yenip, ancak yüz bin sayısındaki ikinci orduya yenilmiş olduğunu söylerler.

Savaş alanından kaçan Kara-Koyunlu begi, *Rahbe*'ye sığınmak istediye de bu, mümkün olmadı; çünkü, Emîr Nu'ayr b. Hayyâr'a tâbi *Arablar*'ın hücumuna uğramıştı. Oradan *Şam*'a doğru yollanan Kara-Yusuf'un karşısına bu sefer bizzat Emîr Nu'ayr çıktı

¹⁸⁰ N. Şâmi, s. 290; H. Ebrû, 353b; Ş. Yezdi, II, s. 552 - 554; A. Semerkandi, 220 b.

¹⁸¹ 129 b.

¹⁸² nr. 4387, 147b-148a; ondan naklen İbn Tağrıbirdi, *en-Nucûm uz-zâhire*, VI, s. 109.

ve Kara-Koyunlu begi onun saldırısından güçlükle kurtularak Rebi-ül-evvel (Eylül) ayının ortalarına doğru Şam'a gelebildi. Şam nâibi Şeyh el-Mahmudî, Kara-Koyunlu begine riayet etti ve vaziyeti Kahire'ye bildirerek onun hakkında şefaatte bulundu. Şefaati kabul edilen Dımaşk nâibi, Yusuf Beg'i *Dar us-saâde*'de misafir etti ve ona rikâbında yer verdi¹⁸³. Bir müddet sonra Ahmed-i Celâyir de *Dımaşk*'a geldi. Talih iki eski dostu burada da buluşturmıştu.

f) *Kara-Yusuf'un Sultan Ahmed'le birlikte Dımaşk kalesinde hapsedilmesi :*

Lâkin çok geçmeden, Şam nâibi Kahire'den mültecilerin tevkif ve hapsedilmeleri emrini almıştı. Bunun üzerine Kara-Yusuf *Dımaşk* kalesinin *Burc ul-hammam* ve Ahmed-i Celâyir de *Burc us-silsile* kısmında hapsedildiler. Şaban (Şubat) ayında Kahire'den gelen yeni bir fermanda onların öldürülmeleri istendi. Fakat Şeyh Mahmudî bu emri infaz etmedi¹⁸⁴.

Memlûk sultanı Ferec'in onların haps ve hattâ öldürülmeleri hakkındaki buyruğu Timur'un baskısı üzerine olmuştu. Timur *Karabağ*'dan *Mısır*'a gönderdiği bir elçiyle hacc kabilelerini soyan ve Müslüman memleketlerini yağma eden bir şakî olarak vasıfladığı Kara-Yusuf'un alenen idam edilmesini ve Ahmed-i Celâyir'in de kendisine gönderilmesini istemişti¹⁸⁵. Timur anlaşıldığına göre, kendisine bir türlü baş eğmemiş olan bu iki küçük hasmını Memlûk sultanına öldürtmek suretiyle ilerde onlardan gelebilecek zararlı hareketleri önlemeği düşünmüştü. Bereket versin Şeyh el-Mahmudî-ne gibi bir sebeble alâkalı olursa olsun¹⁸⁶ -öldürme emrini infaz etmemekle Memlûk devletinin siyasî haysiyet ve şerefini korumuştur. Bu esnada Timur *İran*'da bulunuyor, göçe-kona *Semerkan*'a doğru gidiyordu. *Erdebil* ve *Meyâne*'yi geçtikten sonra *Serçem*'de konaklamıştı. Burada kendisini uğurlamaya gelen *Avnik* kalesi kumandam Emîr Doladay'a, bir daha görüşmenin mümkün olacağıın bilinmediğini söyledikten sonra bu

¹⁸³ Aynî, nr. 2396, s. 198; İbn Hacer, *Yeni câmi*, 129 b. İbn Tağrıbirdi (VI, s. 109) bundan Safer ayı hadiseleri arasında bahsediyor.

¹⁸⁴ İbn Hacer, gös. yer.

¹⁸⁵ N. Şâmi, *Zafernâme*, s. 293.

¹⁸⁶ Şeyh'in bunu *sultan* olmak gayesi ile -Kara-Yusuf ve Sultan Ahmed'ten faydalanmak için- yapmış olması pek muhtemeldir.

tarafının ahvalinden asla gafil olmamasını, tâcikleşmiş olduğundan ötürü Ahmed-i Celâyir'den endişe edilmemesini, fakat Kara-Yûsuf-i Türkman'dan iyi haber alınmasını tenbih etmişti¹⁸⁷. Timur gerçekten bu sözleri söylemiş midir, yoksa daha sonraki olaylara bakılarak kendisine bu sözler isnad mı edilmiştir? İkincisi pek muhtemel olmakla beraber, şüphesiz, bu hususta kesin bir şey söylenemez.

g) *Kara-Yusuf'un hapis hayatı —Hapisten çıkarılması— Yurduna dönüşü :*

Kara-Yusuf ile Sultan Ahmed, tam bir yıl hapiste kaldılar. Görüşmeden men edilmedikleri için zamanı birlikte geçiriyorlardı. Artık tamamiyle barışmışlardı. Bu esnada Kara-Yusuf'un bir oğlu dünyaya gelmiş ve bu hâdise ikisi arasındaki dostluğu kuvvetlendirmişti. Pîr-Budak adı verilen bu çocuğu, Sultan Ahmed manevî oğul edindi. Mahpuslar kurtuldukları takdirde birbirleriyle daima dost kalacaklarına and içmişler, *Irak-ı Arab* Sultan Ahmed'e ve *Âzerbaycan* da Kara-Yusuf'a ait olmak üzere aralarında anlaşmışlardı. Kara-Koyunlu beginin, Timur'un parmağındaki yüzüklerden birisini çıkarıp Kara-Yusuf'un parmağına taktığı suretinde gördüğü rüya, dostu tarafından Timur'un ülkelerinden bazılarının kendisine ait olacağı şeklinde yorumlandı¹⁸⁸. Hapis hayatları böylece devam ederken, her ikisi de 807 yılı Receb ayında (1405 yılı Ocak) Şam nâibi Şeyh tarafından tahliye edilerek onun ikram ve ihsanlarına nail oldular. Şam nâibi onlardan her birisine yüz bin dirhem ve üç yüz at vermişti¹⁸⁹. Sultan Ahmed'in bir kaç bende ve hizmetkârından başka yanında kimsesi yoktu. Halbuki Kara-Yusuf'un akrabasından ve beglerinden bazıları ile bin kadar sâdik ve vefakâr *Türkmen*'i de Şam çevresinde yaşayab beglerinin kurtulmasını bekliyorlardı. Kara-Yusuf bunlardan beş yüz kişi seçerek maiyyetini teşkil etti. Şam vâlisi *Şeyh el-Mahmudî*

اتفاق ملاقات دیگر معلوم نیست می باید که از احوال این جانب اصلاً غافل
نشوید احمد جلایر تاجیک مزاج افتاده و ازو اندیشه نیست اما از قرا یوسف ترکمان نیک
با خبر باشید (Ş. Yezdî, II, s. 574).

¹⁸⁸ Mirhond, VI, s. 194; Hondmîr, *Habîb us-siyer*, Bombay, 1284, s. 101.

¹⁸⁹ İbn Hacer, *Yeni câmi*, 134a; Makrizî, 179b; ondan naklen İbn Tağrı-birdî, VI, s. 116.

Kara-Yusuf ve *Sultan Ahmed*'i Mısır sultanının buyruğu ile değil, kendi isteği üzerine çıkarmıştı.

Çünkü, Şeyh, Sultan Ferec'i tahtından indirmek için, Haleb valisi Çekim ile birlikte *Mısır* üzerine yürümeye hazırlanmıştı. Şeyh bu yürüyüşte onların da bulunmalarını istiyordu. Fakat Sultan Ahmed bu yürüyüşe katılmadı. Şeyh ve Çekim, Sultan Ferec ile *Bilbıs*'in yukarısında *Saidiyye* denilen yerde karşılaştılar (13 Zilhicce 807). Kara-Yusuf'un tavsiyesine uyulub aynı gece Ferec'in ordusuna baskın yapılarak bozguna uğrattıldı. Fakat *Kahire* yakınında yapılan ikinci bir savaşta, bazı emirlerin hiyaneti sebebiyle, Şeyh'in ordusu yenildi. Şeyh, Çekim, Kara-Yusuf, çoğunu Kara-Koyunlu beğinin adamlarının teşkil ettiği az bir asker ile geri döndüler. Şeyh, yanında Kara-Yusuf olduğu halde 28 Zilhiccede (26 Haziran 1405) *Dımaşk*'a girdi¹⁹⁰; fakat burada fazla kalmayıp bu esnada faaliyetini arttırmış olan korkunç yağmacı Nuayr'ın üzerine gittiler (Muharrem); hattâ ona yetişdilerse de aralarında anlaşmazlık çıktı ve birbirlerinden ayrıldılar. Şeyh *Dımaşk*'a, Çekim *Tarablus*'a gitti. Kara-Yusuf'da yurduna dönmek için yola çıktı (Muharrem veya Safer)¹⁹¹. Yanında bin kadar *Türkmen* de vardı; ilk önce *Ca'ber*'deki *Döğer* boyu reisi Gökçe Musa'nın yanına uğradıktan sonra *Mardin*'e geldi ve burada Melik İsa'nın misafiri oldu. *İran* müverrihleri, Kara-Koyunlu beğinin *Dımaşk*'dan *Mardin*'e gelinceye değin Memlûk kale ve hudut muhafızları ile 180 defa ceng ettiğini ve hepsinde de galip geldiğini yazarlar¹⁹² ki, bu rakam şüphesiz pek mübalâğalıdır. *Mardin* hükümdarından büyük bir konukseverlik gören Kara-Yusuf'un burada bir oğlu daha dünyaya gelmiş ve ona Cihan-Şah adı verilmiştir. Yusuf Beğ, Ebû-Bekr-i Tihranî'ye göre, kışı *Musul*'da geçirmiş, bahar gelince *Nusaybin*'e gelerek orada *Mardin* meliki, *Ceztre* hâkimi ile *Süleymani* ve *Zırki Kürd aşiretleri* kendisine katıldıktan sonra *Mardin* ile *Hısn Keyfâ* arasında *Taki* denilen yerde Ak-Koyunlu begi Kara-Yülük-Osman ile karşılaşmış ve neticesiz kalan bir savaştan sonra

¹⁹⁰ Aynî, s. 216 - 218, 224 - 225; Makrizî, 187b - 188b, 189b; İbn-Hacer, 134a.

¹⁹¹ Makrizî, 196b; İbn Hacer, *Veliyuddin Ef.*, 93b; Sehâvî, ed-*Du'l-lâmi*', VI, s. 216.

¹⁹² Mîrhond, VI, s. 195; Hondmîr, s. 101; Yahya-yi Kazvinî, s. 212; Gaffarî, s. 248 ve diğer *İranlı* müellifler.

iki taraf arasında barış yapılmıştır. Kara-Yusuf bundan sonra atalarından kalma yurduna yönelerek *Bidlis*'e gelmiştir. Şehrin hâkimi Şeref oğlu Emîr Şems ud-dîn, Kara-Koyunlu begini çok sıcak karşılamış ve ona değerli armağanlar sunduktan başka ordusunun bütün ihtiyacını da sağlamıştır. Kara-Yusuf *Bidlis emîrinden* bu yardımı aldıktan sonra evvelce Timur'a başeğib kendisine hasmâne bir tavır almış bulunan Van hâkimi İzz ud-dîn Şîr üzerine yürüyerek onu bozguna uğrattı ve kendisine tâbi olmaya mecbur etti¹⁹³. Bu hâdisenin Kara-Yusuf'un Kara-Yülük ile yaptığı çarpışmadan önce olması, yani Kara-Koyunlu beginin *Mardin*'den doğruca yurduna dönmüş bulunması da mümkün ve belki daha muhtemeldir.

Van hâkimi İzz ud-dîn Kara-Koyunlu beginin tâbiyeti altına girmiş olmakla beraber kendisini mukadderata teslim etmiyerek Kara-Koyunlu beğinden kurtulmanın çaresini aramaktan da geri durmadı. Bu maksadla *Âzerbaycan* ve *Irak-ı Acem*'e hâkim bulunan Ebû-Bekir'e gizlice yolladığı haberde Kara-Yusuf'un gün geçtikçe kuvvetlendiği, şimdi hakkından gelinmezse ileride bunun çok müşkül olacağını söyliyerek Çağatay şehzâdesini Kara-Koyunlu beyinin üzerine yürümeye tahrik etti. Gerçekten Kara-Yusuf'un avdet ettiğini duyan ve işiten *Türkmen* begleri birer birer gelerek onun bayrağı altında toplanıyorlardı. Yusuf Beg bunların başında *Avnik* üzerine yürüyerek burayı Doladay'dan almak suretiyle *Doğu - Anadolu*'daki ülkesine tamamiyle sahip oldu. Bu esnada (1406) Timur'un katından vatanına dönmekte olan *İspanyol* elçisi Clavijo, Kara-Yusuf'un on bin atlıının başında *Hoy* civarını yağma ve tahrib ettiğini ve *Erzincan* tarafına giderek bu şehri kuşattığını söylüyor¹⁹⁴. Lâkin onun bu esnada *Erzincan*'ı kuşattığına dâir bizim kaynaklarda bir kayıd yoktur. Kara-Yusuf'un şimdi elde ettiği başarıyı muhafaza edebilmesi ve Sultan Ahmed'le *Dimaşk*'ta, mahpusken kararlaştırdıkları üzere, *Azerbaycan*'a hâkim olabilmesi için Timur'un torunu Miranşah oğlu Ebû-Bekir ile savaşması gerekiyordu. Gerçekten bu savaş çok geçmeden vukubuldu ki, şimdi onu anlatacağız.

¹⁹³ Medzoplu Toma, s. 92 - 93; Mîrhond, VI, s. 195.

¹⁹⁴ *Türkçe tercümesi* Ömer Rıza Doğrul, *Kadis'ten Semerkand'a seyahat, İstanbul*, II, s. 115.

ğ) *Timur'un ölümünden sonra Azerbaycan'ın durumu :*

Timur, 806 yılı 4 Ramazan Çarşamba günü (Biçin yılı = 16 Mart 1404) *Karabağ* kışlağında kalkarak *Semerhand'a* yöneldi. *Aras* ırmağını geçen Çağatay hükümdarı *Nehr-i Barlas* köylerinden *Ni'met-âbâd* civarında toy tertib ederek Hülâgü Han ülkeleri ve ulusunun hükümdarlığını torunu Miranşah oğlu Ömer Mirza'ya verdi. Timur'un bu hususta torununa verdiği *al damgalı yarlığa* göre, bütün *Azerbaycan, Irak-ı Acem, Arran, Ermeniye* ve hattâ *İstanbul'a* kadar bütün *Diyâr-ı Rum* ve *Mısır'a* kadar *Şam (Suriye)* ülkeleri Mirza Ömer'in hükmünde olacak *Fars, Irak-ı Arabî* ellerinde tutan mirzalar ile Şirvanşah Şeyh İbrahim, Mardin hâkimi, Kürdistan hâkimi Melik İzz ud-dîn Şîr, Gürcü kiralı Köstendil (Konstantin), Serav-Erdebil emiri Bistam, Urmiye hâkimi Dizək ve Merağa emiri Türkmen Çalık da onun tâbiyyetinde bulunacaklardı¹⁹⁵. Bu suretle Miranşah'ın büyük oğlu *Irak-ı Arab* ve *Di-yarbekir'e* tasarruf eden Mirza Ebû-Bekir de küçük kardeşi Ömer'in tâbileri arasına sokulmuştu. Babaları Miranşah, attan düşme neticesinde akli muvazenesini yitirmiş olduğundan Timur onu, torunlarının vesâyeti ve nezâreti altına bırakmıştı.

Mirza Ömer, dedesi *Semerhand'a* döner dönmez bütün işleri kendi fikir ve arzusuna göre tedvire girişmiş ve babasıyla ağabeyisine tahakküm etmeye başlamıştı. Bu esnada Timur'un vefatı da vukubuldu. Miranşah ve Ebû-Bekir ilk zamanlarda seslerini çıkarmayarak onun hâkimiyetini kabul etmiş gibi göründüler. Mirza Ömer'e gelince, fırsat bulur bulmaz ağabeyisi Ebû-Bekir'in iktidarı elinden alacağını düşündüğünden veya kaygısızca hâkimiyet sürmek istediğinden 807 yılında (1404-1405) *Sultaniye'de* tâzimlerini sunmaya gelmiş olan Ebû-Bekir'i yakalayıp onu bu şehrin kalesinde hapsedti. Bunu haber alan babası Miranşah korkarak *Horasan'a* kaçtı. Fakat Ebû-Bekir çok geçmeden kale muhafızlarıyla anlaşıp hapisten kurtuldu. Bundan sonra iki kardeş arasında açık bir mücadele başladı. Ebû-Bekir *Horasan'da* babası ile buluştuktan sonra kuvvet toplayarak birlikte *Irak-ıAcem'e* döndüler. Mirza Ömer'in Şirvan hâkimi Şeyh İbrahim ile muharebeye gitmesinden faydalanan Ebû-Bekir, *Sultaniye'yi* zaptederek burada babasını tahta oturttu ve oradan *Tebriz'e*

¹⁹⁵ H. Ebrû, *Zeyl-i kitab-i Zafernâme-i Nizâm ud-dîn-i Şâmi, Tahran*, s. 10-14; Ş. Yazdı, II, 569 - 570.

yürüyüb hiç bir müşkilâta uğramaksızın şehre hâkim oldu. Emrindeki kırk yedi koşunluk (her koşun beş yüz kişi) mühim bir kuvvetin dirayetsizliği yüzünden dağılması ile Ebû-Bekir'e karşı tek başına kalmış olan Mirza Ömer, amcazadeleri *Fars*, *İsfahan* ve *Yezd* hâkimleriyle birlikte *İsfahan* tarafından harekete geçip Ebû-Bekir'in *Soğuk-Bulak*'da bulunan ağırlığını yağmadı. Bunu haber alan Ebû-Bekir, *Tebriz*'den *İsfahan* üzerine yürüyüp müttefikleri *Carbadakan*'da yendikten sonra *İsfahan*'ı kuşattı. Bu esnada *Tebriz*'de de mühim hâdiseler oluyordu.

Ebû-Bekir'in *Tebriz*'den 808 yılı Şaban ayında (1406 Ocak - Şubat) ayrılışından takriben iki ay sonra Serav emiri Bistam oğlu Câkir, *Tebriz*'e girmiş ve müttefiki olan Şirvanşah Şeyh İbrahim de şehir dışında konmuştu. Fakat şehrin ileri gelenleri bu iki müttefikin aralarını açtılar. Bundan dolayı Bistam Beg memleketine döndü. Onu takiben Şeyh İbrahim aynı yılın Zilhicce ayında (Mayıs - Haziran) *Tebriz*'e girerek burada bir kaç gün kaldıktan sonra *Ucan*'a gitti; orada iken Sultan Ahmed'in *Irak*'tan *Âzerbaycan*'a gelmekte olduğunu işitince: "arsa-i memleket sahipsiz olduğundan halk herkesin tamamından zahmet çekiyordu. Geldik ve muhafaza ettik; şimdi memleketin efendisi teşrif ediyor; biz de kendi evimize gidelim"¹⁹⁸, diyerek *Ucan*'dan *Şirvan*'a yollandı. Filhakika Sultan Ahmed de çok geçmeden 809 yılı Muharrem'inin ortasında (1406 Temmuz başı) *Tebriz*'e girdi ve şehir halkı tarafından büyük bir özlemle karşılandı.

h) *Sultan Ahmed'in Suriye'den dönüşü :*

Celâyir Sultan Ahmed, Şeyh'in, Çekim ve Kara-Yusuf ile Mısır üzerine yürümesini fırsat bilerek bir gece gizlice *Dımaşk*'tan kaçmıştı (16 Zilhicce 807). Onun buyruğunda, gerektiği zaman savaşabilecek, Kara-Yusuf'un *Türkmenleri* gibi, bir kuvveti yoktu. Sultan Ahmed'in yanında sadece aile efradından bazıları, bir kaç inak ve nökeri ile uşakları vardı. İlk önce *Hille*'ye giden Sultan Ahmed, burada kendisinin gelişi üzerine Mirza Ömer'in adamlarından Devlet-Hoca-i İnak'ın *Bağdad*'dan kaçtığını işitince şehre girip Celâyir tahtına oturdu (5 Muharrem Perşembe 808 = 3 Haziran 1405). *Erbil* hâkimi Uyrat Şeyh Ali ve Şehrizor hâkimi Türkmen Mehmed Saru, onun başlıca emirlerinden oldular. Ahmed her ne ka-

¹⁹⁸ H. Ebrû, 402a - 404b; A. Semerkandi, nşr. Muhammed Şefî, *Lahur*, 1360, II, s. 20 - 25, 32 - 49, 90 - 93.

dar *Irak-ı Arab* kendisinde ve *Âzerbaycan*'da Kara-Yusuf'ta kalmak üzere, evvelce işaret edildiği gibi, *Dımaşk*'da hapiste iken anlaşmış olmakla beraber yine bu ülkesinden vazgeçemiyor ve oradaki hâdiseleri dikkatle takip ediyordu. Biraz önce anlatıldığı gibi 808 (1406) yılının ikinci yarısında Ebû-Bekir *İsfahan*'ın zaptı ile meşgul iken, *Tebriz* ilk önce Emir Bistam, sonra da Şirvanşah Şeyh İbrahim tarafından işgal edilmişti. Bu karışıklıktan istifade ile *Âzerbaycan*'ı ele geçireceğini uman Celâyir hükümdarı, başına *Kürdler*'den, *Uyratlar*'dan ve *Türkmenler*'den bir kuvvet toplayarak aynı yılın sonuncu ayında *Bağdad*'dan hareket etti ve evvelce yazıldığı gibi, ertesi yılın başında *Tebriz*'e girdi. *Tebriz* halkı şehri donatarak onu büyük bir merasimle istikbal ettiler. Onlar Ahmed-i Celâyir'in mihnet ve acularla dolu bir gurbet hayatı çektiğinden dolayı eski kötü alışkanlıklarından vazgeçtiğini sanıyorlardı. Lâkin Sultan Ahmed *Tebriz*'e girer girmez eski *sefihâne* ve *rezilâne* hayatına tekrar başlayıp halkı hayal kırıklığına uğrattı. Çok geçmeden Ebû-Bekir'in kendi hâkimiyetini kabul etmek şartıyla *İsfahanlılar* ile barış yaparak *Tebriz*'e dönmekte olduğu öğrenildi. Ahmed-i Celâyir bundan hayli endişe duymakla beraber etrafındaki oldukça kalabalık bir kuvvetle *Ucan*'a teveccüh etti. Fakat burada emirleri ile yaptığı bir danışma meclisinde *Bağdad*'a dönülmesine karar verildi. Bunun üzerine Ahmed *Irak*'a yollanmış ve başına toplanmış olan *Âzerbaycan* askeri de dağılmıştır.

1) *Kara-Yusuf ile Ebû-Bekir arasındaki birinci savaş :*

Ebû-Bekir yanında babası Miranşah olduğu halde 809 yılı Rebiyül evvelî'nin 8 inde (1406, 23-Ağustos) *Tebriz*'e geldi ise de bu esnada çıkmış olan vebadan dolayı şehre girmeyerek *Şenb-i Gâzan*'da konakladı. Fakat Ebû-Bekir, *Şenb-i Gâzan*'da fazla kalmayarak Kara-Yusuf'la savaşmak üzere *Nahçıvan* tarafına gitti ve burada *Van* emîri Melik İz ud-dîn Şîr ile istişare ettikten sonra Kara-Yusuf ile muharebeye karar verildi. Bu esnada Kara-Yusuf da *Türkmen* beglerinden mühim bir kısmı ile Ebû-Bekir'in karşısında bulunuyordu. Kara-Koyunlu be i yanındaki bazı emîrlerin Ebû-Bekir'e karşı savaşmayı arzu edip etmediklerini anlamak için : “bize atalarımızın yolunda gitmek düşer ; yazın *Aladağ*'a gidelim ve kışın da *Diyarbekir* ve *Fırat* kıyısına inelim. Bizim için *Çağataylar*'a muhalefet etmek iyi birşey değildir” demişti. Onlar Kara-Yusuf'un bu sözlerine karşı : “eğer Sahib Kırân'ın *Âzerbaycan*'da bırakmış olduğu emîrlere

olsaydı savaş etmek istemezdik, fakat Ebû-Bekir Mirza bunları öldürerek yerlerini bir takım câhil ve rezil kimselere vermiştir. Bunlardan ise korkulacak bir cihet yoktur” cevabını verdiler¹⁹⁷. Yusuf Beg bu sözlerden pek memnun kaldı. *Nahçıvan*’ın batısında iki ordu karşı karşıya geldiler (1 Cumadel-ulâ 809 = 14 Ekim Perşembe 1406). *Türkmenler* ile *Çağataylar* arasında *Aras çayı* akıyordu. Kara-Yusuf sağ kola *Sa’du* oymağı başı Pîr Hüseyin’i ve sol kola da *Urmiye* hâkimi Dizek’i kumandan tayin etmiş, Esed, Busad, İlyas, Ca’ber hakimi Döğher Musa Beg, Pîr-Ömer, Pîru Beg, Kara-Koç ve Sultan’a da her iki kolda yer vererek kendisi Ali Paşa ve Kara ile merkezde mevki almıştı¹⁹⁸. Savaşın birinci günü iki tarafın birbirini yoklaması ve birbirine ok atması ile geçti. İkinci günü Ebû-Bekir *Aras*’ı geçerek Kara-Koyunlu ordusuna saldırdı ise de geri atıldı. Bunun üzerine Kara-Yusuf tek başına *Çağatay* saflarına girerek kendi üzerine atılanların saldırışını savdıktan sonra yerine döndü. Bundan sonra savaş kızıştı. Bu arada Kara-Yusuf: “bizim şahsî düşmanlığımız yüzünden bu kadar çok adam telef oluyor; yiğitlik ve bahadırılık ikimizin karşı karşıya gelerek vuruşmamızı gerektirir” diyerek Ebû-Beki r’i mubarezeye davet etti ise de¹⁹⁹, Timur’un torunu yerinden kımıldamadı. Fakat az sonra *Çağatay* ordusu bozguna uğrayarak kaçmaya başladı ve bir kısmı *Aras* ırmağında boğuldu. Askerlerinden çoğunun kaçtığını ve bir kısmının da *Türkmenler*’e tutsak düştüğünü gören Ebû-Bekir de bir kaç kişiyle birlikte aynı şeyi yaptı (2 Cumadel-ulâ 809 = 15 Ekim 1406). *Çağatay* şehzadesi ilk önce *Merend*’e, oradan da *Tebriş*’e gelib askerlerine şehri görülmemiş bir şekilde yağma ettirdi. Fakat şehir âyanından Şeyh Kassab’ın geceleyin sahrada yaktığı ateşler Ebû-Bekir’de *Türkmenler*’in kendisini kovaladıkları zehabını uyandırarak tan atarken *Tebriş*’den ayrılmasına sebep oldu. *Sultaniye*’ye gelen *Çağatay* şehzadesi kaleyi berkitti²⁰⁰.

Kara-Yusuf’a gelince, kendisini *Hille* civarında üstün kuvvetlerle perişan eden Ebû-Bekir’e karşı kazandığı bu ilk zafer, onun hayatının ikinci devresindeki en mühim başarılarından birincisi olup şöhret ve

¹⁹⁷ Mîrhond, gös. yer; H. Rumlu, 9b.

¹⁹⁸ H. Ebrû, 406a - 407a.

¹⁹⁹ Mîrhond, VI, s. 196.

²⁰⁰ H. Ebrû, 407b - 408a; A. Semerkandî, s. 94 - 95; Mîrhond, gös. yer.

kuvvetini artırdı. Kara-Koyunlu ordusunun eline zengin bir ganimet geçmiş ve hattâ bu yüzden düşmanını takip edememiştir. Kara-Yusuf muharebe meydanından hareketle *Nahçıvan*'a geldi. Burada iken *Tebriz*'in ileri gelen eşrafından meşhur Hoca Seyyidi Muhammed-i Gececi huzuruna geldi ve şehrin Ebû-Bekir tarafından uğradığı yağma ve tahribleri anlatarak onu *Tebriz*'i işgale teşvik etti. Bunun üzerine Kara-Yusuf, Şeyh'e şehir halkı için aman yazısı verdi, şehri muhafaza etmek üzere de *daruga* gönderdi. Bunu müteakip Yusuf Beg *Nahçıvan*'dan *Merend*'e gelerek burada kışladı. Bu esnada (Cumad elâhîre 809=Kasım 1406) Bistam Beg Kara-Koyunlu emirinin katına geldi. Bundan pek memnun kalan Yusuf Beg ona *emîr ül-ümera*'lik mansıbını verdi ve hizmetinde bulunan diğer emirlerin her birini aşırı cömertliği ile mükâfatlandırdı²⁰¹.

Kışı *Merend*'de geçiren Yusuf Beg bahar olunca *Tebriz*'e geldi; buradan yanında bazı *Türkmen* beğleri olduğu halde Ebû-Bekir'in bulunduğu *Sultaniye* üzerine yürüdü. Bunu haber alan Ebû-Bekir, Derviş Kuşcu adlı adamını iki yüz askerle şehirde bırakarak *Rey* yakındaki *Demâvend* dağına çekildi. *Sultaniye*'ye giren *Kara-Koyunlular* şehri yağma ettikten sonra halkı *Tebriz Merağa ve Erdebil*'e göçürdüler. Bunu müteakip Muzafferli hânedanından Zeyn ul-Âbidin b. Şah Şuca oğlu Sultan Mu'tasım'ın, *Türkmen* beğinden yardım görmek ümidiyle onun yanına geldiği görüldü. Kara-Yusuf Muzafferli begzâdesine riayet göstererek onu *Hemedan ve Luristan* taraflarına gönderdi; kendisi de *Tebriz*'e döndü. Kara-Yusuf'un avdetini öğrenen Ebû-Bekir, *Sultaniye*'ye geldi, oradan *Erdebil* ve *Merağa* taraflarına uğrayıp bu yerleri yağma etti ve sonra *Cemcal*'a varıp orada kışladı. Bahar geldiği esnada buyruklarındaki beş bin kişilik bir kuvvetle Cavenî Kurbanî'den Nevruz ve Abdurrahman adlı emirlerin *Semerkan*d tarafından *Harizm ve Mâzendran* yoluyla *Rey* yöresine geldiklerini işiten Ebû-Bekir, adam göndererek onları yanına okudu. Bunun üzerine adı geçen emirler *Derguzin*'de Ebû-Bekir'e ulaştılar. Bundan sonra yapılan bir damşma meclisinde *Âzerbaycan*'a gidilerek oranın *Türkmenler*'den kurtarılmasına karar verildi.

i) *Serd-rûd savaşı - Âzerbaycan'ın kesin olarak Kara-Yusuf'un hâkimiyeti altına girmesi :*

Bunu tam zamanında haber alan Kara-Yusuf, 810 yılı Zilkadesinin 16 sında (13 Nisan 1408) *Şenb-i Gâzan*'a geldi. Burada Bistam

²⁰¹ Mîrhond, VI. gös. yer; H. Rumlu, gös. yer.

Beg, kardeşleri Mansur ve Ma'sum ve oğlu Ahî-Ferec ile Sa'dlu Emîr Hüseyin ve kardeşi Pîr Mehmed ve diğer emîrler kendisine katıldılar. Kara-Yusuf ordugâhının etrafını hendekle çevirtti. Kara-Koyunlu begi hizmetinde bulunan *Irak* emîrlere kendisinin *Türkmen* elinden olup yazın *Aladağ*'da, kışın da *Diyârbekir* ve *Fırat* kıyısında yaşadığı için saltanatda gözü olmadığını, Ebû-Bekir'in onlarda nimet hakkının bulunması ile onun yanına gitmelerine gücenmeyeceğini söyledi. Bunlar bir ağızdan ona karşı bağlılık ve sadakatlarını ifade eden cevahlar vererek ²⁰² Kara-Koyunlu begini kendilerinden emin bıraktılar. Bunun üzerine Kara-Yusuf sayısı yirmi bin athı bulan ordusu ile *Şenb-i Gâzan* yakınındaki *Serd-rûd* mevkiinde Ebû-Bekir ile karşılaştı (24 Zilkade Cumartesi 810 = 21 Nisan 1408). *Türkmen* ordusunun sağ koluna Emîr Bistam kumanda ediyor, yanında kardeşleri Mansur ve Ma'sum ile oğlu Ahî-Ferec bulunuyordu. Sol kolun başında ise Sa'dlu Hüseyin Beg vardı. Kara-Yusuf merkezde idi ²⁰³. Geçen yıl kazandıkları zaferden dolayı maneviyatları kuvvetli olan Kara-Koyunlular her taraftan hücumla kalkarak *Çağatay* ordusunun saflarında karkışıklık meydana getirdiler. Kara-Yusuf cesaret ve şecaatiyle *Çağatay* askerleri arasında da o denli üne sahib idi ki, bizzat *Timurlu* tarihlerinde vuruşmaya girişmesi üzerine :

“Dilâver Kara-Yûsufi nâmdâr
Der âmed be heycâ çû İsfendiyâr
Nişete ber esbî çû kûh-i revân
Ber âverde ez cism-i sad kes revân” ²⁰⁴.

kıt'ası söylenmiştir. Bistam Beg, Pîr Ömer, Bayram Beg ve Celâl ud-dîn Halîfe muharebe meydanına atılarak önlere çıkanları yenib kaçmaya mecbur ettiler. Ordusunun bozulmakta olduğunu

²⁰² *Mîrhond*, VI, s. 168-169; *H. Rumlu*, 11a.

²⁰³ و از طرف امیر یوسف بر میمنه او پنج ہرشن ہیر بوداق و شہ بوداق و شاہ محمد و اسکندر و اسفند و بعد از ایشان ہیر حسین سعد و بوساط و اسد و امین و حسن و جلال الدین دیزک و یادکار شاہ و عیسی بیگ و محمد دواتی و ذکر یا و حمید و مزید و طرسون و بایزید و برسون و بختیار و حبش و غیرہ و بر میسرہ ایشان سلطان احمد و غازان ہیران امیر مصر و امیر بسطام و امیر منصور و معصوم و موسی دوکر و قاسم و الیاس و ہیر عمر.. (H. Ebrû, 422 a).

²⁰⁴ H. Ebrû, gös. yer; A. Semerkandî (s. 110) de yalnız bir beyti vardır ve ikinci mısra: “beheycâ derâmed çû İsfendiyâr” suretindedir.

gören Ebû-Bekir, durumu düzeltmek için karşı taarruza geçerek emirlerden Celâl ud-dîn Dizek'i kovalamaya başladı. Lâkin Ebû-Bekir, Dizek'in kuvvetlerini dağıttıktan sonra dönüşünde ordusunun yenilmiş ve babası Miranşah'ın da öldürülmüş olduğunu gördü. Gerçekten o, Dizek'i takib ettiği esnada umumî taarruza geçen *Türkmen* ordusu Çağataylar'ı kat'î bir bozguna uğratmıştı. Yerlerini bırakan Ebû-Bekir'in askerleri toptan kaçmaya başladılar. Bu esnada Emîr Döğer Musa Beg'in bir kölesi, Ebû-Bekir'in babası Miranşah'ı bir kılıç vuruşu ile öldürerek başını bedeninden ayırmıştı. Köle, öldürdüğü kimsenin Miranşah olduğunu bilmiyordu. Onu sırf elbiselerine göz diktiği için öldürmüştü. Ebû-Bekir bu manzarayı gördükten sonra kaçmaktan başka yapılacak bir şey kalmadığını anladı ve atını *Sultaniye*'ye doğru sürdü. Kara-Koyunlu ordusu kazandığı bu zafer üzerine pek çok ganimete sahib oldu. O derecede ki, *Türkmenler*'in eline bin parça samur geçmiş ve *Türkmenler* bunları yok pahasına ellerinden çıkarmışlardır²⁰⁵. Öldürülen Miranşah'ın zevce ve cariyeleleri de esir edilmişlerdi. Kara-Yusuf bu kadınlara gayet iyi muamele ederek onları kendi haremde konukladı. Kara-Yusuf ayrıca Miranşah'ın öldürülmesinden duyduğu teessür için de : "eğer sağ olarak bana getirilseydi ona her türlü riayeti gösterirdim" demiştir. Miranşah *Sakab*'da gömülmüş, sonra onun adamlarından Şems ud-dîn Gûri gizlice kemiklerini *Mâvera un-nehr*'e götürerek *Keş*'de defnetmiştir. Ebû-Bekir'e gelince, o *Irak*'da dahi tutunamayacağını anlayarak *Kirman*'a kaçmıştı. Bu esnada *Kirman* Emîr İdegü (ایدگور) Barlas'ın oğlu Sultan Uveys'in elinde bulunuyordu. Bu emîr Ebû-Bekir'i istikbal ederek ona hürmet ve ikram göstermiş ise de Ebû-Bekir'in *Kirman*'a göz dikmesi yüzünden az sonra araları açılmış ve Çağatay şehzadesi buradan da kaçarak *Siistan*'a gitmiştir.

Kara-Yusuf'un Ebû-Bekir'e karşı kazandığı bu ikinci zafer, mühim bir tarihî hâdisedir. Bu suretle Timur'un kurmuş olduğu imparatorluğun ehemmiyetli bir parçası ilk defa olarak kesin bir şekilde elden çıkmış ve bunun üzerinde Kara-Koyunlu devleti kurulmuştur. Bu devlet, aşağıda görüleceği üzere, babasının imparatorluğunu ihya etmek isteyen Şah-Ruh'a karşı dayanarak, *Azerbaycan*'ı elinde tutmuş ve bu suretle bu arzunun tam olarak tahakkukuna mâni olmuştur. Şah-Ruh aynı zamanda Kara-Koyunlular'ı ortadan kaldıramadığından dolayı

²⁰⁵ Mirhond, VI, s. 197; H. Rumlu, 11b.

Yakın-Şark'ın iki mühim siyasi kuvveti olan Mısır ve Osmanlı devletlerine doğrudan doğruya müessir bir baskıda bulunamamış ve Osmanlı devleti babasının dirilttiği *Anadolu* begliklerinden bazılarını rahatça ortadan kaldırmıştır.

Zaferden sonra Kara-Yusuf başta Bistam Beg olmak üzere bütün emîrleri armağanlar ve iltifatlar ile gark ederek onların vilâyetlerine dönmelerine izin verdi ve kendisi de yazı geçirmek üzere çok sevdiği *Aladağ*'a gitti. Kara-Yusuf *Tebriz*'den ayrılmazdan önce Bistam Beg'i *Irak-ı Acem*'in fethine memur etmişti. Bistam Beg *Erdebil*'den 810 (1408) yılı sonlarında *Sultaniye*'yi ele geçirmek maksadıyla hareket etti. Bistam Beg daha önce elçi göndererek kale kumandanına serbestçe çekilip gitmesini teklif etti ise de kale kumandanı bunu kabul etmiyerek müdafaaya hazırlandı. Bunun üzerine Emîr Bistam 811 yılı Muharrem'inin ortalarından Safer'in ortalarına kadar (1408 Mayıs-Haziran) takriben bir ay kaleyi muhasara altında tuttuktan sonra zaptetti ve buranın idaresini kardeşi Ma'sum'a verdi ²⁰⁶.

Bistam'ın bu başarısından çok sevinen Kara-Yusuf in'am ve ikramlarda bulunarak onu *Irak-ı Acem* valiliğine tayin etti. Yine bu yılda Kara-Yusuf, beglerinden Buka'yı *İran*'ın *Kürdistan* vilâyetinin güney kesiminde bulunduğu anlaşılan *Gâverûd* ²⁰⁷ kal'esinin zaptına göndermişti. Bu kale, hâkimi Bab a Hacı tarafından zaptolunmaz bir şekilde tahkim edilmişti. *Türkmenler* kuşatma usullerini gereği gibi bilmediklerinden hendek kenarından kaleye ok atmaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Bu esnada ansızın bir ok gelerek Buka'yı yaralayıp sonra ölümüne sebep oldu. Bunu haber alan Kara-Yusuf bizzat kaleyi almak için gelmiş ise de onun son derecede berkitilmiş olduğunu görerek kuşamayı kaldırmıştır ²⁰⁸.

Ertesi yılın başında zaptolunmaz *Aluncak* kalesi de Kara-Koyunlular'ın eline geçti. Sultan Ahmed *Tebriz*'e son gelişi esnasında Kadı İmâd ud-dîn'i bu kalenin tamirine memur etmişti. İmâd uddîn kısa

²⁰⁶ H. Ebrû, 423a - b; A. Semerkandî, s. 117.

²⁰⁷ كاورود suretinde yazılan bu kalenin nerede bulunduğu dair kaynaklarda bir işarete rastgelinebilir. Bugünkü *İran Kürdistanı*'nın güney kısmına *Gâverûd* adı verilmektedir ki (Mes'ud Keyhân, *Coğrafya-i mufassal-i İran, II*, s. 446, 447), aradığımız kalenin burada olduğunda şüphe yoktur. *Ardelân* vilâyetinin güneyine, *Hemedan*'ın batısına ve *Kirmanşah*'ın kuzeyine düşen bu bölge *Kürdistan eyâleti* nin en verimli yöresidir.

²⁰⁸ Mîrhond, VI, s. 198; H. Rumlu, 11b.

bir zamanda *Alıncak*'ı eski haline getirmiş, Sultan Ahmed *Bağdad*'a döndükten sonra da buranın müstakil hâkimi kalmıştı. Kara-Yusuf kalenin zaptının güçlüğünü bildiğinden İmad ud-dîn'e buyuruldu göndererek ona kale ve çevresindeki bazı yerlerin idaresini vermişti. Bunun üzerine oldukça dirayetli bir insan olan Kadı, emîrlik arzusuna kapıldı. Bu hususta kardeşleriyle yaptığı bir konuşmada "bu yörede yaşamakta olan *Türk* ve *Türkmenler*'i yanına toplayacağımı, çünkü *Tâcıklar*'in yapamadıkları bir çok işleri onların başardıklarını söyleyerek" Hacı Korucu, Cemâl ud-dîn, Şehriyâr, Paylak? (كلا) gibi *Türk* ve *Türkmen* emîrlerini maiyyetleriyle beraber çağırıp kalenin bir tarafını muhafazasını onlara vermiş ve ayrıca kendilerine maaş da tahsis etmişti. Bir müddet böyle geçtikten sonra *Türkler*, Kadı'nın en yakın adamlarının hep *Tâcik* olduğunu ve kendilerine mühim vazifelerin verilmediğini görüb Kadı'yı ortadan kaldırmağa karar verdiler. İmad ud-dîn bunu haber almış olmasına rağmen *Türkler* onu, kardeşlerini ve adamlarını öldürerek kaleye hâkim oldular. Bundan sonra ellerine geçirdikleri *Alıncak*'ı *Kerkük*'de bulunan Kara-Yusuf'un oğlu İskender Mirza'ya teslim etmeye karar vererek Şehriyâr'ı ona gönderdiler. İskender yetişerek kaleyi teslim aldı. Hacı Korucu'yu kendi korucusu, Şehriyâr'ı *divân begi* tayin eden İskender, diğerlerine de maiyyeti arasında yer vermiştir. İskender kalenin fethi haberini babası Kara-Yusuf'a bildirdi, o da oğlunun bu kale üzerindeki hâkimiyetini tasdik etti²⁰⁹.

j) *Sultan Ahmed'in oğlu Alâ ud-devle'nin Kara-Yusuf'un yanına gelmesi :*

Bağdad ve bölgesine hâkim olan Sultan Ahmed, 810 yılında (1407-8) hendek kazdırarak ve burç ve bedenleri tamir ettirerek *Bağdad*'ı tahkim etmekle meşgul oldu. Timur tarafından tutsak alınarak *Semerhand*'a götürülmüş olan oğlu Alâ ud-devle Timur'un ölümü üzerine serbest bırakılmış ve aynı yılın sonlarında *Bağdad*'a gelmişti. Sultan Ahmed, Alâ ud-devle'nin gelişinden son derece sevinerek onun gelişi münasebetiyle toylar tertib etti ve oğluna *Hille*'yi verdi. Kendisi de *Bağdad*'da eskisi gibi sefihâne hayatını devam ettiriyordu. Şaban (Ocak 1408) ayının sonunda Alâ ud-devle'nin bir oğlunun dünyaya gelmesi üzerine Ahmed, *Hille*'ye giderek torununun adını Şeyh-Hüseyn koydu ve bununla ilgili olarak büyük bir toy tertib

²⁰⁹ Mîrhond, VI, s. 198 - 199.

etti. Bunu müteakip *Bağdad*'a dönen Celâyir hükümdarı bahar gelince oğlunu yanına çağırıp birlikte hoş vakitler geçirdiler²¹⁰. Ertesi yıl *Fars* hâkimi Timurlu Mirza Pîr Muhammed'in *Horasan*'dan gelen kardeşi İskender'in saldırışını savmak maksadiyle *Huzistan*'dan ayrılmasını fırsat bilen Ahmed, bu ülkeye yürüyerek oradaki belli başlı kaleleri zaptetmeye de muvaffak oldu. Kendisi bu işle meşgul olduğu sırada *Bağdad*'da bulunan oğlu Alâ ud-devle'nin *Tebriz*'e, Kara-Yusuf'un yanına gittiğini işittiği gibi, annesi câriyelerinden biri olan Uveys adında bir gencin de *Bağdad*'da kendisinin oğlu olduğu iddiasıyla ortaya atıldığını duydu. Bunun üzerine Ahmed, sür'atle *Bağdad*'a dönmüş ve yirmi bin dinar vererek Uveys'i susturmuş ise de, Alâ ud-devle'nin gidişi kendisini bir hayli kaygılandırmıştır. Fîlhakika, Alâ ud-devle babasının kendisi hakkındaki sevgisine itimad edemiyor ve ondan çekiniyordu. Bu yüzden *Bağdad*'dan ayrılarak *Hille* ve *Erbil* yoluyla *Azerbaycan*'a gelmiş ve Kara-Yusuf'a sığınmıştı. Kara-Koyunlu begi ilk önce Alâ ud-devle'ye iyi bir kabul göstermiş ise de, bilâhare babasından izinsiz geldiğini öğrenerek eski dostunu kırmamak için onu hudut dışı ettirmiştir. Lâkin *Hoy* civarında Melik İz ud-dîn'in *Kürdler*'i Alâ ud-devle'yi yakalayarak onu efendilerine götürdüler. Melik İz ud-dîn, Alâ ud-devle'yi yanında alıkoymaya niyetlenmiş ise de Kara-Yusuf'un ihtarı üzerine Celâyir şehzadesine yol vermiştir. Alâ ud-devle de *Erdebil*'e giderek Şeyh Şeref ud-dîn Ali-yi Safevî'ye ilticayı düşünmüş ve bu maksadla *Tebriz* çevresine geldiği zaman orada önüne çıkan bazı kişiler kendisini ve adamlarını yakalayarak Kara-Yusuf'a teslim etmişlerdir. Kara-Yusuf bu sefer onu *Âdil Cevaz* kalesine gönderip göz hapsinde tutmuştur²¹¹.

k) *Kara-Yülük Osman ile savaş — Mardin'in ilhaki ve Artuklu devletinin ortadan kalkması :*

812 (1409) yılı baharında Kara-Yusuf, yanında Muhammed-i Devatî, Celâl ud-dîn Halife oğlu Emîr Seyyidî Ahmed ve Uzun Şems ud-dîn gibi bazı emîrler olduğu halde *Muş* sahrasına geldi. Bu esnada *Mardin* hükümdarı Artuklu Melik Salih'ten adam gelerek Ak-Koyunlu begi Kara-Yülük Osman'ın *Mardin* üzerine yürüdüğünü, eğer sür'atle yetişilmezse kalenin onun eline geçeceğini bildirdi.

²¹⁰ A. Semerkandî, s. 117 - 118.

²¹¹ H. Ebrû, 439b - 440a; A. Semerkandî, s. 138 - 139.

Bunu haber alan Kara-Yusuf çok sarp ve çorak yöreleri bir yel gibi geçerek ve *Bilis* hâkimi Şems ud-dîn ile Emîr Sehend ve diğer bazı *Kürdistan* emirlerini de maiyyetine alarak *Amid* dolaylarına geldi ve burada kalabalık bir kuvvetle önüne çıkan Kara-Yülük'ü bozguna uğratabı kaçmaya mecbur etti. Bundan sonra *Mardin*'e gelen Yusuf Beg Melik Salih'e kendi kızlarından birini nikâhlayarak ona *Musul*'u verdi ve *Mardin*'e beğlerinden Ali'yi vâli tayin etti²¹². Lâkin Melik Salih kısa bir zaman sonra *Musul*'da vefat etti. Ebû-Bekr-i Tihranî ve ondan naklen Hasan-i Rumlu²¹³ son Artuklu hükümdarı Melik Salih'in Kara-Yusuf'un adamları tarafından ağılanmak suretiyle öldüğünü yazarlar. Üç asırdan fazla bir mâzisi olan Artuklu hânedanı işte bu suretle ortadan kalktı.

1) *Kara-Yusuf'un Emîr Bistam'ı Sultan Mu'tasım ile birlikte İsfahan'ın fethine göndermesi - Sultan Ahmed'in Sultaniye'yi almak teşebbüsü :*

Mardin işini halleden Kara-Koyunlu begi yazı geçirmek üzere *Aladağ*'a döndü. Bu esnada *Irak-ı Acem*'de mühim hâdiseler cereyan ediyordu. Timur tarafından Muzafferli hânedanından Zeyn ul-Âbidin hapsedilmek üzere *Semerkind*'a gönderilmiş ve oğlu Sultan Mu'tasım da *Suriye* taraflarına kaçmıştı. Timur'un ölümünden sonra, o da birçokları gibi, siyasî sahnede görünmüş ve yardımını temin etmek ümidiyle Kara Yusuf'un yanına gelmişti. Kara-Yusuf onu, ikram ve in'amda bulunarak, *Tebriz*'de misafir etti. 812 (1409) yılında *Fars* hâkimi Ömer Şeyh oğlu Pîr Muhammed'in kendi adamları tarafından öldürülmesi üzerine *Kirman*'da bulunan kardeşi İskender, *Şiraz*'a geleerek onun tahtına oturmuş ve *İsfahan*'ı da ele geçirmek için harekete geçmişti. İşte, bu karışık ve henüz istikrar bulmamış vaziyetten faydalanmak maksadiyle Sultan Mu'tasım ile *Irak-ı Acem* valisi Bistam Beg Kara-Yusuf tarafından *İsfahan* üzerine gönderildiler. Bu şehirde bulunan Pîr Muhammed oğlu Ömer Şeyh ve yanındaki emirler onları karşıladılarsa da savaşmayarak *Yezd* tarafına gittiler. Bu esnada *İsfahan*'a yaklaşmış olan Mirza İskender *Yezd* tarafına gidenlerin arkasından kuvvet gönderdiği gibi, kendisi de ordusunun bir kısmı ile Sultan Mu'tasım ve Bistam Beg'in üzerine yürüdü. *Âteşgâh* civarında cereyan eden muharebede Mu'tasım yenildi, *Azerbaycan* ve *Irak*

²¹² H. Ebrû, 456a - b; A. Semerkandî, s. 161 - 162.

²¹³ *Diyârbekriyye*, I, s. 68; H. Rumlu, 15a - b.

beglerinden bir çokları Çağataylar'a tutsak düştü. Mu'tasım kaçarak şehrin kapılarından birinin önüne gelebildi ise de atını su dolu hendekten atlatmak isterken cüsseli olduğundan yere düştü ve arkasından at koşturan bir Çağatay eri kendisini şehid etti²¹⁴. Sultan Mu'tasım ile Bistam Beg *İsfahanda* buldukları sırada Ahmed-i Celâyir de *Sultaniye*'yi ele geçirmek gayesi ile harekete geçmişti.

Geçen yıl *Huzistan* bölgesini zaptederek *Bağdad*'a dönmüş olan Sultan Ahmed hastalanmış ve hekimler yaylaya çıkmasını tavsiye etmişlerdi. Bu tavsiye üzerine Ahmed, Uveys ul-Karani'nin türbesine kadar gitti. Gerçekten hava tebdili Celâyir hükümdarına iyi gelerek sıhhati düzeldi. Bu esnada yanında bulunan emirler Bistam'ın *İsfahan*'a gitmesinden ve *Sultaniye*'de bir çocuk olan oğlu Bayezid'i bırakmasından şehrin kolayca ele geçeceğini söyleyip onu *Sultaniye* üzerine yürümeye teşvik ettiler. Daima tesir altında kalan Sultan Ahmed bu maksadla *Hemedan*'a geldiği zaman *Câkirlu* beğinin bozgun halde *İsfahan*'dan döndüğünü işittiği gibi, Bistam Beg de onun yürüyüşünden haberdar olup *Sultaniye*'de kardeşi Ma'sum'u bıraktı ve kendisi de *Erdebil*'e gitti. Sultan Ahmed yürüyüşüne devam ederek *Sultaniye* koruğuna vardı ve orada ordugâh kurdu; burada iken başta *Kazvin*'e tegallüb etmiş olan Seyyid Abdurrezzak olmak üzere etraftaki bazı hâkim ve emirler huzuruna gelerek ikram ve in'ama nâil oldular. Celâyir hükümdarı gönderdiği adamlarla Ma'sum'a iyi va'dlerde bulunub kalenin teslimini istedi isede, ondan red cevabı aldı. Ahmed, bu red cevabına rağmen Ma'sum'un kendi isteğiyle katına geleceğini bekler iken evvelce bahsi geçen Uveys'in yeniden kendisinin oğlu olduğu iddiasıyla başına bir hayli adam topladığı haberini aldı. Bu haberden derin bir kaygıya düşen Ahmed, ordugâhını kaldırarak sür'atle *Bağdad*'a döndü; bunun üzerine Uveys'in etrafında bulunanlar darmadağın oldu ve Ahmed sergüzeştçi ruhlu gayri meşru' oğlunu yakaladı²¹⁵.

m) *Sultan Ahmed*'le *husûmetin başlaması - Erzincan'ın fethi - Ahmed'in yenilip öldürülmesi* :

Yukarıda da kaydedildiği gibi, bu yılın yaz mevsimini *Aladağ*'da geçiren Kara-Yusuf Beg, güz başlarında *Tebriz*'e dönmüş ve Receb (Kasım) ayının ortalarında Pîr - Ömer ve İlyas-i Döğ'er'in kumandası al-

²¹⁴ A. Semerkandî, s. 164 - 165.

²¹⁵ *Aynı eser*, s. 170 - 171.

tında *Şeki* hâkimi Seyyidî Ahmed'in üzerine bir ordu göndermişti. Hâfız-i Ebrû'ya göre²¹⁶, Kara-Koyunlu kumandanları vuruşmaya hazırlanmış olan *Şeki* hâkimine saldırmak cesaretini gösteremiyerek *Şirvan*'ın bazı yerlerini tâlân ettikten sonra *Tebriz*'e dönmüşlerdir. Şaban ayının 10 unda (18 Aralık) Sultan Ahmed'in *Tebriz*'e elçisi gelecek hükümdarının yaylak olmak üzere *Hemedan* yazısının kendisine bırakılmasını istediğini bildirmişse de Kara-Yusuf bunu reddedip Ahmed-i Celâyir'in elçisini geri göndermiştir²¹⁷. Aynı ayın sonlarında *Van* hâkimi Melik İzz ud-dîn Şîr, münasip armağanlar ile *Tebriz*'e, türkmen beginin katına gelerek tazimlerini sundu. Bu sırada Kara-Yusuf *Şirvan* tarafına yeniden bir kuvvet göndermek istiyordu. Oldukça dirayetli bir insan olan Melik İzz ud-dîn Şîr—her halde siyasî vaziyetin müsait olmaması fikri ile— buna mani olmuş ve Kara-Yusuf ile *Şirvanşah* Şeyh İbrahim'in aralarını bularak onları barıştırmıştır.

Kış *Tebriz*'de geçiren Kara-Koyunlu begi bahar başlarında, Zilkade'nin 10 unda (16 Mart 1410), *Kazvin* yöresinin Kiyamerdi Tâlikânî ve Mezid Begne tarafından yağma edildiği haberini aldı. Lâkin çok geçmeden Bistam Beg'in yetişerek bunları bozguna uğratıp kaçmaya mecbur ettiği haberi geldi²¹⁸. Yine bu ay içindedir ki Şah-Ruh, Miranşah oğlu Sultan Halil'i *Irak* ve *Azerbaycan*'ın fethi için yola çıkarmıştı. Şah-Ruh 7 Zilkade (13 Mart) de *Herat*'tan yola çıkan Mirza Halil'e kendisinin de arkadan geleceğini söylemişti. Babasının ölümünden sonra bu yıla kadar *Horasan*, *Mâvera ün-nehr* ve kısmen *Afganistan*'da hâkimiyetini te'sis etmekle vakit geçirmiş olan Şah-Ruh'un Timur imparatorluğunu ihya etmek hususunda batıya doğru yaptığı ilk fiilî teşebbüs budur.

813 (1410) yılı başlarında Kara-Yusuf yazı geçirmek üzere yine *Aladağ*'a gitti. *Aladağ*'dan *Avnik*'e gelen Kara-Koyunlu begi burada birçok kimselerin *Erzincan* hâkimi Mutahharten'in torunu Şeyh Hasan'dan şikâyet etmeleri üzerine bu şehre yürüyerek onu muhasara altına aldı. Şeyh Hasan kırk beş gün Kara-Yusuf'un kuşatmasına dayandıktan sonra teslim oldu. Kara-Yusuf Şeyh Hasan'a *Erzurum* bölgesindeki kalelerden birini vererek *Erzincan*'a sâdık ve fedakâr

²¹⁶ H. Ebrû, 450; A. Semerkandî, s. 172 - 173.

²¹⁷ H. Ebrû, 457a; A. Semerkandî, s. 173.

²¹⁸ *Gös. yerler.*

adamlarından Pîr-Ömer'i vâli tayin etti. Bu fetih 813 (1410) yılının ilk aylarında olmuştu ²¹⁹.

Sultan Ahmed, Kara-Yusuf'un *Hemedan* yazısını kendisine bırakmamasına kızmıştı; onun *Erzincan* muhasarasiyle meşgul olmasını fırsat bilerek 813 yılı Muharrem'inin 12 sinde (17 Mayıs 1410) *Bağdad*'tan *Tebriz* üzerine yürüdü; *Hemedan* dolaylarındaki *Kürdler*'i kendi tarafına çektikten sonra yoluna devam etti. Babası tarafından kendi yerine vekil bırakılmış olan Kara-Yusuf'un en büyük oğlu Şah-Mehmed, *Ucan* yaylağında iken Sultan Ahmed'in gelişinden haberdar olarak buyruğunda pek az kuvvet bulunduğundan ötürü, *Hoy*'a doğru çekildiğinden *Bağdad* hükümdarı 26 Rebiül-evvel'de (29 Temmuz) *Tebriz*'e girdi. *Tebriz* halkı onu büyük bir sevinç içinde karşıladı. *Bağdad* sultanı, Şah-Mehmed'in arkasından kuvvet göndermeyi de ihmal etmemişti. Bu kuvvet *Selmas*'da Kara-Koyunlu şehzâdesine yetişerek onu, bozgun halinde, kaçmaya mecbur etti. Sultan Ahmed'in *Âzerbaycan*'ı istilâ ettiğini ve *Tebriz*'e girdiğini *Erzincan*'ın fethini bitirdiği sırada öğrenen Kara-Yusuf, Sultan Ahmed ile muharebe edip etmemek hususunda yanındaki emirlerden düşüncelerini sordu. Kara-Koyunlu begi emirlerin söz birliği ile kararı kendisine bırakmalarından son derece memnun kalarak hepsini ayrı ayrı kucaklayıp onlara va'dlerde bulunduktan sonra *Âzerbaycan*'a hareket etti ²²⁰. *Aladağ* yöresindeki *Neuşehir*'de ordusuna geçit resmi yaptıran Yusuf Beg, *Tebriz* dolaylarına geldi. Sultan Ahmed şehirde idi; bunu haber alınca Kara-Koyunlu begi ile savaşmak için *Tebriz*'den çıkarak *Şenb-i Gâzan*'da konakladı. Burada etrafına toplanmış olan oymakların sayısı yirmi bin evi bulmuştu. Kara-Yusuf da bu sırada *Tebriz*'e iki fersah (takriben 12,5 kilometre) mesafede olan *Esed* köyüne erişmiş ve ordusunu muharebe nizamına sokmuştu. Sağ kolda yine begleri Pîr Hüseyin Beg kumandasında *Sa'dlu* boyu yer almıştı. Pîr Hüseyin Beg'in yanında kardeşi Emîr Pîr Mehmed ile *Türkmen* beglerinden ve yine Kara-Yusuf'un akrabasından *Esed*, *Busat* ve *Döğer* boyu başı Musa, Muhammed-i Devâtî, Kara-Yusuf'un yeğeni *Gazan* Sultan, *Bayram* Beg, *Tanrıbirmiş* vardı. Sol kolda ise Muhammed-i Cengî, *Yadigâr-Şah*, *Seyyid* Ahmed, *Dizek*, *Emîr Nizâm ud-dîn Bistam* Beg, *Ali Paşa*, *Hüseyin*, *Emîr*

²¹⁹ H. Ebrû, 457a; A. Semerkandî, *gös. yer.*

²²⁰ *Hondmîr*, VI, s. 204; H. Rumlu, 16 a.

Kara, Bidlis emîri Şems ud-dîn, Hamîd ve Müsafir bulunuyorlardı. Kara-Yusuf, oğulları Pîr-Budak, İskender, İspend mirzalar, *Van-Hakkâri* hâkimi Melik İz ud-dîn Şîr ve onun oğlu Muhammed ile göğüste yani ordunun merkez kolunda yer almıştı²²¹.

Birlikte acı günler yaşamış olan iki eski dost son defa olarak bu suretle düşmanca karşı karşıya gelmişlerdi. Bunda, hiç şüphesiz, kabahat tamamıyla Ahmed-i Celâyir'e aitti. Filhakika o davranışlarında istikrar olmayan, gaddarlığa meyyal ve sefih ruhlu bir insandı. Bu vasıfları ile tam bir mütereddi olarak görünen Ahmed, son hareketiyle Kara-Yusuf'a karşı olan ahdine vefa göstermemiş olduğu gibi, *Irak-ı Arab* ve *Huzistan*'daki hükümlerinin da dostu Kara-Yusuf'un muvaffakiyetlerinden ileri geldiğini düşünmemişti. Buna karşılık o Kara-Koyunlu beginin günden güne artmakta olan başarılarını çekmiyor ve onun ileride kendisi için önlenemez bir tehlike yaratacağından şüphe etmiyordu. Bu hareketinde en fazla bu hususun âmîl olduğu muhakkaktır.

Savaş, yukarıda işaret edilen, *Esed* köyü yanında 813 yılı Rebiulâhir ayının 28. Cuma günü (30 Ağustos 1410) vukubuldu ve *Türkmen* ordusunun tam bir zaferiyle neticelendi. Sultan Ahmed'in askerlerinden bir kısmı esir düştü ve bir kısmı da kaçma yolunu tuttu. Kendisine gelince, savaş esnasında bir *Türkmen* bir kılıç vuruşu ile onu atından yıkmış, silâh ve elbiselerini alarak gitmişti. Çınl çıplak bir hale gelmiş olan bedbaht hükümdar, bu vaziyetinden istifade ederek kendisini bir *bağda* gizlemeye muvaffak oldu. Lâkin bahtsızlığı burada da kendini gösterdi. *Bağdaki* ağaçlardan biri üzerinde bulunan bir ihtiyar onu görmüştü. *Tebriz*'de ayakkabıcılık yapan ve Bahâ ud-dîn-i Cullah adını taşıyan bu ihtiyar Ahmed'in yanına geldi. Ahmed ona kendisini tanıttı ve kimseye bir şey söylememesini tenbih ettikten sonra : "bu şehirde benim çok adamlarım var; geceleyin onların yanına git ve istediğin kadar mal ve eşya iste" dedi ve *Bağdad*'a vardığında da *Bakûba*'yı ona vereceğini va'd etti. İhtiyar ayakkabıcı bunu sevinçle kabul etti ise de kendisi gibi yaşlı olan karısı : "*Bakûba* çok uzak bir yerdir, bize bu taraftan fayda yoktur; iyisi mi Kara-Yusuf'a giderek sultanın yerini bildir ve ondan bu hizmete mukabil mükâfatını al" sözlerini söyleyerek kocasını bu fikrinden vazgeçirdi. Ayakkabıcı vakit geçirmeye-

²²¹ H. Ebrû, 468a - b.

rek Kara-Yusuf'un yanına gitti ve Sultan Ahmed'in kendi bağında olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Kara-Koyunlu hükümdarı, yanında bulunan erkân ve emirlerinden Şeyh Dursun, Şeyh Hacı, Tanrıbirmiş, Satılmış ve Mahmud-ı İnak'ı gönderdi. Bunlar da Ahmed Celâyir'i saklandığı yerden bulup çıkardılar. Sultan çırl çıplaktı. Sırtına eski bir kaftan, başına eski bir takye geçirib arık bir ata bindirerek onu Kara-Yusuf'un katına getirdiler. Kara-Koyunlu hükümdarı eski arkadaşını güler yüz ile karşıladı ve ona baş tarafta yer gösterdi; fakat söze başlayıp ona sitemlerde bulunmaktan ve "senin sözlerin ile hareketlerin birbirini tutmamıştır. Defalarca bana muhalefet etmeyeceğine dair Kur'an üzerine yemin etmiştin" demekten de kendini alamadı. Sonra oradan kaldırılarak ayakkabıların bulunduğu yerde oturtuldu. Bu sırada Kara-Yusuf'un oğlu Pîr-Budak içeri girdi ki, evvelce söylendiği gibi, *Dimaşk*'da hapiste iken doğan bu çocuğu Sultan Ahmed manevî oğul edinmişti. Orada bulunan emirler, esir hükümdara: "senin ülken Pîr-Budak Han'a verilmiştir" dedikten sonra, ondan *Azerbaycan*'ı Pîr-Budak'a ve *Irak-ı Arab*'i da Kara-Yusuf'un diğer oğlu Gıyas ud-dîn Şah Mehmed'e tefviz ettiğine dâir bir yarlığ yazmasını istediler. Sultan Ahmed, bizzat eline kalemi alarak altun suyu ile onların arzularını yerine getirdi. *Irak-ı Arab*'i Şah-Mehmed'e verdiği dâir olan yarlığın meâli şöyle idi: "*Bağdad*'da bulunan oğullarım, Oğur Muhammed (أغر محمد) ve Ebûl-Kasım, *Tekrit* kalesi kumandanları bilesiniz ki, hükümet merkezi olan *Bağdad*'ı ve *Irak-ı Arab* ülkesini oğlum Gıyas ud-dîn Şah-Mehmed'e verdim. Onun teveccühünü haber alınca gerektir ki derhal merasimle karşılayıp kalelerin anahtarlarını ve hazineleri ona teslim ederek muhalefet yolunu açmayasınız²²²". Ahmed'in elinden bu yarlığ alındıktan sonra kendisi Satılmış'ın evinde hapsedildi. Kara-Yusuf savaşta tutsak alınan *Uyrat* begleriyle *Urban* reislerini Şah-Mehmed'e katarak onu *Irak-ı Arab*'a gönderdi.

Kara-Koyunlu begi, Sultan Ahmed'in, yukarıda birer birer anlatılmış olan, aleyhindeki hareketlerine rağmen eski arkadaşının canına kıymak istemiyor, öldürülmesi hakkında telkinlerde bulunan erkân ve ümerasına: "hayatını başılayacağıma and içtim" diyordu. Celâyir hükümdarının öldürülmesi üzerinde bilhassa Bistam Beg ile *Irak*

²²² Mirhond, *gös. yer*; Hondmîr, III, s. 106-107; H. Rumlu, 16a-17b.

emîrleri ısrar ediyorlardı. Hayret edilecek cihet şuradadır ki, bu ısrar edenlerin çoğu Celâyir devletinin eski emîrlerinden idiler. En sonunda Kara-Yusuf emîrlerin arzusunu kabul etti; daha doğrusu kabul etmek mecburiyetini duydu. Bunun üzerine Ahmed-i Celâyir, evvelce kardeşini öldürmüş olan Hoca-Cafer'e teslim edildi. O da kısas olarak Sultan Ahmed'i öldürdü. Cesedi, herkesin öldüğüne inarak fitne çıkarmaması için, üç gün *Tebriz*'de teşhir edildikten sonra vasiyeti mucibince, *Dımaşkıyye* imâretinde annesi ve kendisinin öldürdüğü kardeşi Sultan Hüseyin'in yanına gömüldü. Bunu amcasına refakat ederek esir alınmış olan Şah Veled b. Şehzâde Şeyh Ali ile Sultan Ahmed'in *Âdilceviz* kalesinde mahpus bulunan oğlu Alâ ud-devle'nin öldürülmeleri takib etti²²³. Sultan Ahmed, tahsilli bir hükümdar olup üç dilde (*türkçe, farsça ve arabça*) şiir söylüyor ve musikiden anlıyordu. Hattâ musikinin bu hükümdar devrinde oldukça mühim bir gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür. Fakat döne, hattâ gadr edici bir insandı. Bütün hayatı sefahat ile geçmiş ve kendisini bir takım çirkin alışkanlıklardan kurtaramamıştı.

n) *Şirvanşah Şeyh İbrahim'in oğlu Keyûmers'in tutsak alınması—İsfahan hâkimi Ömer Şeyh oğlu Mirza Rüstem'in Kara-Yusuf'un yanına gelmesi :*

Sultan Ahmed *Tebriz*'e yürüdüğü esnada Şirvan hâkimi Şeyh İbrahim'den de yardım istemişti. Şeyh İbrahim de oğlu Keyûmers kumandasında bir ordu gönderdi. Bu ordu *Aras*'i geçerek Sultan Ahmed'in bozguna uğradığı gün muharebe meydanına yaklaşmış, fakat mağlûbiyet haberini işitince olduğu yerde kalmıştı. Kara-Yusuf bu orduyu da bozguna uğratab kumandanı Keyûmers'i tutsak alarak hapsedilmek üzere *Erciş* kalesine gönderdi. Şeyh İbrahim oğlunu kurtarmak için fidye teklif etti ise de Kara-Koyunlu begi bunu reddetti²²⁴.

Kara-Yusuf *Tebrizliler*'in Sultan Ahmed tarafım tutmalarından öfkelenerek bu şehri askerlerine gâret ettirmek kararını vermişti.

²²³ H. Ebrû, 469 a; A. Semerkandî, s. 197 - 198; Mîrhond, VI, s. 204 - 205; Hondmîr ve Hasan Rumlu, *gös. yerler*. İbn Arab-Şah da (s. 80), Sultan Ahmed'in öldürülmesinde Bistam'ın ısrarlarının âmîl olduğunu teyid ediyor, *Aynî* (nr. 2396, s. 328), Kara-Yusuf'un öldürmeyi sevmediğini söyledikten sonra, Sultan Ahmed'i öldürmek zorunda kaldığını (اضطر) ve boğulmak sureti ile öldürülmesini emrettiğini yazar.

²²⁴ H. Ebrû; A. Semerkandî, *gös. yerler*.

Lâkin sonradan bu kararından vazgeçerek onları afvetti. Bunu müteakıf *Doğu-Anadolu*'daki ata yurduna gelen Kara-Yusuf burada bir müddet oturduktan sonra *Tebriz*'e döndü²²⁵.

Geçen yılın sonlarında *Irak* ve *Âzerbaycan*'ı kurtarmak üzere Şah-Ruh tarafından on bin atlı ile gönderilmiş olan Halil-Sultan, *Rey*'e kadar gelmiş fakat daha ileriye gidememişti. Çünkü, bu esnada *Fars* hâkimi İskender, kardeşi Rüstem'i bozguna uğratarak onu *İsfahan*'da muhasara altına almıştı. Rüstem, Halil Sultan'dan yardım istemiş o da *İsfahan* önüne gelmişti. Burada İskender ve Halil Sultan ile *İsfahanlılar* arasında her gün çarpışmalar olmuş ve bundan da en fazla *İsfahanlılar* zarar görmüşlerdir. Müşkül bir vaziyette olduğunu anlayan Rüstem Mirza şehirden çıkarak Kara-Yusuf'un yanına gitmiş, az sonra *Şûl* ve *Kürd* askerlerinin izinsiz olarak kendisinden ayrılmaları üzerine İskender *Şiraz*'a dönmüş Halil Sultan'a gelince o da kıtlık yüzünden *İsfahan*'da daha fazla kalamayarak *Rey*'e çekilmiş ve vaziyeti Şah-Ruh'a bildirmiştir.

Mirza Rüstem aynı yılın (813 = 1410) 24 Cumad el-âhire'sinde (23 Ekim) *Tebriz*'e gelerek Kara-Yusuf tarafından istikbal edildi. Çağatay şehzadesine büyük bir misafirserverlik gösteren Kara-Koyunlu begi, onun şerefine birbiri arkasından ziyafetler verdi. Bir kaç gün sonra, birlikte *Merağa*'ya geldiler; *Gilân* dolaylarına vardıklarında *Irak Türkmenleri*'nin büyük beğlerinden *Şehrızor* hâkimi Mehmed Saru, Kara-Yusuf'un katına gelib tabüyyetini bildirdi ve onun iltifatına nail oldu. Recep ayının sonlarında (Kasım) Kara-Yusuf Mirza Rüstem'e kıymetli hil'atler ve atlar verdikten ve maiyyetine adamlar katarak onu *İsfahan*'a yolcu ettikten sonra *Tebriz*'e döndü²²⁶. Aynı yıl içinde *Irak-i Arab*'ın fethine gitmiş olan Şah Mehmed, *Erbil*'de konaklayıp burada *Bağdad*'ın fethi için hazırlanmaya başlamıştı.

o) Kara-Yusuf'un oğlu *Pir-Budak-ı sultan ilân etmesi ve Şah Mehmed'in Bağdad'ı zaptı* :

814 (1411) yılında Kara-Yusuf, bütün *Âzerbaycan* ileri gelenleri ile *Türkmen* beğlerini *Tebriz*'de katına okuyub, onların bulunduğu bir mecliste oğullarından *Pir-Budak'ı sultan ilân etti*. Yukarıda bir

²²⁵ Gös. yerler.

²²⁶ Gös. yerler.

kaç defa söylendiği gibi, Sultan Ahmed, *Dımaşk*'da hapiste iken Kara-Yusuf'un dünyaya gelen bu oğlunu manevî evlâd edinmişti. Kara-Koyunlu begi de ancak Cengiz soyuna veya onunla hısımlığı olan bir aileye mensub bulunanların *han* veya *sultan* olabilecekleri suretindeki dahil bulunduğu siyasî çevrede kuvvetle mevcut olan hukukî telâkkiye uymak mecburiyetinde kalarak bizzat kendisini değil, Sultan Ahmed'in manevî evlâdı olan ve binaenaleyh varisi ve halefi saydığı oğlu Pîr-Budak'ı *sultan* ilân etmişti. Bu münasebetle Kara-Yusuf yapılan merasimde Pîr-Budak'ı altundan bir *tahta* oturtmuş, başına *tac* giydirmiş ve beline altın kemer kuşatmıştı. Kendisini de oğlunun vekili telâkki eden Kara-Koyunlu emîri, ona diğer emirler ile birlikte tazimde bulunmuştur. Bunu müteakip bir kaç gün devam eden büyük toylar verilmiş ve dâvetli bulunan ümera, âyan ve eşrafa kıymetli hil'atlar giydirilmiş ve kemerler kuşatılmıştır. Bunlar da Pîr-Budak'a, mukabele olarak, armağanlar takdim etmişlerdir. Pâdişahlık merasiminden sonra *ferman* ve *menşurların* başına *Moğol* usûlünce :

“Sultan Pîr-Budak Han yarlığım Ebû'n-Nasr Yusuf Bahadır Nuyan sözümdür” ibaresi yazılmıştır²²⁷. Mîrhond ve ondan naklen Hondmîr'e göre²²⁸, Kara-Yusuf, Ebû-Bekir'i ikinci defa yendikten sonra (810 = 1407) Pîr-Budak'ı *pâdişahlık* tahtına oturtmuş ve hattâ elçi gönderib Sultan Ahmed'i bundan haberdar etmiştir. Celâyir hükümdarı bu hareketi iyi karşılayarak Pîr-Budak için *çetr* ve diğer *pâdişahlık* alâmetleri yollamıştır. Fakat Mîrhond'un bu sözleri katiyen doğru değildir. Pîr-Budak, Celâyir Ahmed'in ölümünden sonra han ilân edilmiştir.

Kara-Yusuf, Pîr-Budak'ın saltanat alâmetlerinden olmak üzere, ülkesinin muhtelif yerlerinde, üzerlerinde oğlu ve kendisinin adları yazılı *bakır* ve *gümüş sikkeler* kestirmiştir ki, bunların en eskileri, beklenildiği gibi, 814 tarihlidir²²⁹.

Bu yılın en mühim hâdiselerinden biri de *Bağdad*'ın Şah-Mehmed tarafından fethi olmuştur. Sultan Ahmed, *Tebriz* üzerine yürü-

و در احکام و امثله که ازین روز باطراف و جوانب می فرستاد چنین می نوشته که
سلطان بپر بوداق خان یرلیغین ابو نصر (النصر) یوسف بهادر نویان سوزومیز
(H. Ebrû, 480b - 481a); A. Semerkandî, s. 215.

²²⁸ VI, s. 197 - 198; Hondmîr, III, s. 105.

²²⁹ Bâzı misaller için bk. Ahmed Tevhid, *Meskûhât-i kadîme-i İslâmiyye kataloğu*, IV, *İstanbul*, 1321, s. 450 - 455.

düğü zaman *Bağdad*'ın korunmasına Emîr Bahşayış'i bırakmıştı. Fakat Sultan Ahmed'in ölümünü müteakıp Sultan Hüseyin b. Uveys'in kızı olan meşhur Döndü (Dölendi) Hâtun²³⁰, Emîr Bahşayış'i öldürtmüş ve şehrin idaresini eline almıştı. Bu esnada Şah-Mehmed *Erbil*'den *Bağdad* üzerine yürüyerek şehri kuşattı. Lâkin *Bağdad* halkı Sultan Ahmed'in öldüğüne bir türlü inanmıyor, onun bir gün çıkıp geleceğini sanıyordu; bu sebeble Şah-Mehmed'in kuşatmasına karşı el birliğiyle çetin bir müdafaa gösterdi. Bir müddet sonra Ahmed'in hakikaten hayatta olmadığı haberinin şehirde yayılmaya başlaması üzerine Döndü Hâtun, sultanın saklanmış olduğu ve yakında saklandığı yerden çıkıp geleceği söylentisini yaydığı gibi, bu münasebetle şehrin donatılmasını da emretti. Bu esnada Şah Mehmed de kuşatmanın uzamasından canı sıkılarak *Bakuba*'ya çekilmişti. Şehir üç gün donatıldıktan sonra Döndü Hâtun kocası Şah-Veled b. Şehzade Şeyh Ali'den doğan Mahmud, Uveys ve Mehmed adlı üç oğlu, kızları ve yakın adamlarıyla birlikte bir gece gemiye binerek gizlice *Vâsu*'a kaçtı. Bunu anlayan *Bağdad*'ın ileri gelenleri *Bakuba*'da bulunan Şah-Mehmed'in yanına gidip onu şehre dâvet ettiler. Şah-Mehmed de *Bakuba*'dan kalkarak onlarla birlikte 814 yılı 5 Muharrem günü (29-Nisan-1411) öğleden önce *Bağdad*'a girdi. Şehir *Türkmenler* tarafından yalnız bir gün yağma edildi (her halde hânedan mensupları ile yakınlarının evleri). Bununla beraber Sultan Ahmed'in hayatta olduğu ve geleceği hakkındaki yalan sözler hâlâ halk arasında devam etmiş ve bu yüzden şehirde kargaşahklar çıkmıştır. Bu gibi yalan sözler yaydıklarından Şeyh Ahmed-i Suhreverdî ve oğlu da öldürülenler arasında idiler. Şah-Mehmed *Erbil*'i küçük yaşta olan oğlu Şah Ali'ye verdi. Burası Şah-Ali'nin atabeyi Hasan Aka tarafından idare edildi²³¹.

ö) *Kara-Yusuf'un, oğlu Pir-Budak için Muş yazısında toy tertip etmesi — Kara-Yülük ile yeniden savaş— Emîr Bistam ile aralarının açılması — Şirvanşah Şeyh İbrahim ve müttefiklerinin yenilişi :*

814 yılının sonlarını *Aladağ*'da geçirmiş olan Kara-Yusuf, 815 (1412) yılı başlarında *Muş* sahrasına gelip geçen yıl pâdişahlığını

²³⁰ Bu meşhur Celâyir prensesi hakkında bk. A. Azzâvî, *Tarih ul-Irak*, II, s. 312 - 313 ve *fihrist*, III, s. 42, 44, 55, 63, 82.

²³¹ *Tarih ul-Giyâsi*, s. 231 - 233; A. Azzâvî, *aynı eser*, III, s. 29 - 30.

ilân ettiği oğlu Pîr-Budak için büyük bir *toy* verdi. Toyda *Azerbaycan* emîrleri ve *Türkmen* begleri bulundular. Onlara Kara-Yusuf tarafından kıymetli atlar ve altın işlemeli kürkler hediye edildi ve bütün askerlere de ihsanlarda bulunuldu. Toyda bin koyun, yüz kısrak kesilmişti ki, bizim için burada dikkate şâyân olan husus, at etinin yenilmiş olmasıdır. *İslâmiyeti* kabul ederek *Yakın-Doğu*'ya gelen ve başta *Anadolu* olmak üzere bu bölgenin muhtelif ülkelerinde yurt tutan *Türkmenler*'in, eskisi gibi at eti yediklerine ve kırmızı içtiklerine dâir bilgi yoktur. Bundan anlaşılıyor ki, *Yakın Doğu*'ya gelen *Türkmenler*, mensup buldukları Hanefî mezhebinin at eti yenmesini mekruh saymasından bu alışkanlıklarından vazgeçmişlerdir. Bu sebeble Kara-Yusuf'un verdiği toyda kısrak kestirmesi, tesirini kuvvetle devam ettirmekte olan *Moğol* geleneği ile ilgili olsa gerektir. Hâfız-i Ebrû, bu toy münasebetiyle zamanın başbuğlarından hiç birinin Kara-Yusuf'un askeri kadar mükemmel olmadığını kaydetmektedir²³².

Muş yazısındaki toydan sonra Kara-Koyunlu begi *Bidlis*'e gitti ve orada Emîr Şems ud-dîn tarafından karşılandı. Buradan *Mardin* bölgesindeki *Sâ'ur* kalesinin önüne gelerek askerlerinin bir kısmını bu kalenin muhasarasına bırakan Yusuf Beg, *Mardin*'e gitmiş, hazinesini şehrin hisarına koyduktan ve oranın muhafızlığını da Kara-Bahadır'a verdikten sonra, *Âmid* üzerine yürümüşür; ilk önce *Âmid* ve *Çermik* ekinliklerini hasara uğratmış ve bunun üzerine *Çermik* halkı kendisinden aman talep etmiştir. Kara-Yusuf bin at verdikleri takdirde bunu kabul edeceğini bildirmiş, fakat *Çermikliler*'in taallul göstermelerinden dolayı kaleyi almış ve müdafilerin bir kısmını öldürmüştür. Buradan *Ergani* üzerine yürüyen Kara-Koyunlu begi önüne çıkan Kara-Yülük Osman'ı bozguna uğratıp onu hisara kapanmaya mecbur etmiş ve şehri yağmaladıktan sonra *Muş* yolu ile pâyitahtı *Tebriz*'e dönmüştür²³³. Memlûk devri müverrihlerine gelince, onlar bu olayı,

امیر یوسف در اواخر سنهٔ اربع عشرهٔ در الاطاق بیلاق کرد و در اوائل سنهٔ خمس²³²
 بدیاریگر رفت و جهت پسر خود پیر بندق که اورا پادشاهی برداشته بود چنانچه مذکور
 شد طوی بزرگ ترتیب نمود و هزار کوسفند و یکصد مادیان ذبح فرمود و امراء و اعیان
 آذربایجان و کلانتران ترکان را اسبان نامدار و پوستینهای زر نیکار داد و عامهٔ سپاه را رعایت
 کرد، و صورت واقعه آن است که از سرداران روزگار که نام ایشان بر اوراق لیل و نهار
 نکاشته اند کسی لشکری آراسته تر از امیر قرا یوسف نداشته

(H. Ebrû, 492a - b; ondan naklen A. Semerkandî, s. 241).

²³³ H. Ebrû, 492a-b, 493a-b; A. Semerkandî, s. 242 - 243.

Hâfız-i Ebrû'nun aksine olarak 814 yılı içinde gösterirler ki, daha doğru olsa gerektir. Bunlardan Makrîzî'ye göre Kara-Yusuf'un *Âmid* önünde görünmesi üzerine Kara-Yülük kaçmış, Kara-Yusuf'un askerleri kaleleri çevirmişler ve iki taraf arasında 32 gün süren çarpışmalarda pek çok kimseler ölmüştür. Bu esnada Temurleng'in oğlunun *Tebriz*'e konduğunu haber alan Kara-Yusuf ağırlığını bırakarak ülkesine yollanmış, Kara-Yülük de onu biraz takip ettikten sonra, *Erzincan* tarafına gitmiştir (Cumâde'lâhire). Aynı müellif, Şaban ayı olayları arasında Kara-Yülük'ün Kara-Koyunlular'a aid olan *Sincar*'ı yağmaladığını ve *Musul* kabilelerini soyduğunu, *Kürdler*'e saldırarak emirlerinden bazılarını tutsak aldığını, bunları salıvermesi karşılığında ona 100.000 dirhem, 1000 koyun, 10 at verildiğini kaydettikten sonra, Kara-Yusuf'un barış teklifine Ak-Koyunlu beginin yanaşmadığını yazar. Yine Makrîzî'ye göre, aynı ayda kışlamak için *Karabağ*'a gitmiş olan Kara-Yusuf'un askerleri arasında *kolera (fenâ)* hastalığı çıkmıştır²³⁴.

Kara-Yusuf aynı yılda bir müddettenberi emirlerini dinlemeyerek müstakillen hareket etmeye başlayan *Irak-ı Acem* valisi Bistam Beg'in te'dibi için *Erdebil*'e göndermiş olduğu askerinin başarı gösteremediğini öğrenince bizzat *Irak-ı Acem*'e yürüyerek Cumad elâhire ortalarında (Eylül) *Sultaniye* önüne geldi; kendisine itaat etmeleri yolunda Bistam ve kardeşlerine haberler yolladı ise de onlar buna kulak asmadılar. Bunun üzerine Kara-Yusuf askerlerine şehri tahrib etmeleri emrini verdi. Kara-Koyunlu begi ile Bistam Beg'in aralarının ne gibi bir sebepten dolayı açılmış olduğuna dâir kayalarda bir izahata rastgelinemiyor. Bununla beraber bunun, Bistam Beg'in *Sultaniye* şehri ve bölgesini Kara Yusuf'a bırakmak istememesinden ileri geldiği muhakkaktır.

Bu esnada Şirvânşah Şeyh-İbrahim, Şeki valisi Arlat Seyyidi Ahmed ve Gürcü kralı Köstendil (Konstantin) Kara-Yusuf'a karşı ittifak ederek birlikte harekete geçtiler. Bunu öğrenen Kara-Koyunlu begi Receb'in 20 sinde (26 Ekim) *Tebriz*'e döndü ve orada kuvvetlerini topladıktan sonra 12 Şaban'da (17 Kasım) ılgarla *Karabağ*'a geldi. Buradan Şeyh İbrahim'e elçiler gönderen Yusuf Bey, ona barış teklif etti ise de bu teklif Şirvânşah ve müttefiklerinin cür'etini arttırmaktan başka bir netice vermedi. Buna son

²³⁴ 362a, 370b, 371a; Aynı, s. 337.

derece öfkelenen Kara-Yusuf, Ramazan ayının ortalarında (19 Aralık 1412) Kür ırmağını geçerek müttefik kuvvetlere hücum etti ve şiddetli bir savaştan sonra, onlara karşı en parlak zaferlerinden birini kazandı. Savaşın sonucunda Şirvanşah Şeyh-İbrahim, kardeşi Şeyh-Behlûl, Şirvan kadısı Mevlâna Zahir ud-din, Gürcü kralı Köstendil ile müttefik ordunun mühim bir kısmı tutsak alınmıştı. Şirvanşah ile kardeşi ve kadının hayatlarına dokunulmadı ise de Gürcü kralı, kardeşleri ve yüz otuz kadar aznavuruna aman verilmeyerek hepsi öldürüldü. Zaferden sonra Şamahi taraflarını askerlerine yağma ettiren Yusuf Beg, bol doyumluk elde etmiş ordusu ile ülkesine döndü ve Şevval'ın sonunda Perşembe günü (1 Şubat 1413) Tebriz'e girdi²³⁵. Şirvan sarayındaki bütün altın ve gümüş evaninin teslimi istenmiş, Şeyh-Behlûl'un iki yüz tuman Irak altını ve kadının da yüz tuman olmak üzere fidyeleri tesbit olunmuştur. Behlûl ile kadının fidyeleri gelerek 27 Zilhicce'de (30 Mart) Tebriz'den ayrıldılar. Şirvanşah Şeyh İbrahim'e gelince, bir ay daha Tebriz'de kaldıktan sonra 816 yılı Muharrem'inde (1413 Nisan) memleketine gitti²³⁶.

p) Kara-Yusuf'un Bistam Begi te'dib için Sultaniye'ye gitmesi—
Fars ve İsfahan hâkimi Mirza İskender'in Azerbaycan'a yürümesi
üzerine onu karşılamaya çıkması — Yolda hastalanarak geri dönmesi—
Baba Hacı Gâverûdî'nin itaat etmesi :

Kara-Koyunlu hükümdarı 816 yılı Muharrem ayının 29 unda (1 Mayıs 1413) Tebriz bölgesindeki Sehend yaylasına gitmek üzere hükümet merkezinden ayrıldı. Bu sırada Bistam Beg'in yeğeni olan Mansur oğlu Muhammed yakalanıp Tebriz'de hapsedildi. Fakat Yusuf Beg az sonra Muhammed'i hapisten çıkartarak Erdebil ve Halhal bölgesini ona dirlik verdi. Bu esnada Azerbaycan'da büyük bir kıtlık baş göstermiş, hububatın fiyatı korkunç denilebilecek bir dereceye ulaşmıştı. Kara-Yusuf yaz mevsiminde Sultaniye'de bulunan Bistam Beg'in üzerine yürüyerek askerlerine bu şehirde ve Kazvin'de tahribat yaptırdı. Bu sırada Kara-Koyunlu begi, biraz önce Erdebil ve Halhal'ı ikta ettiği Bistam Beg'in yeğeni Muhammed'in, amcasının yolundan gidip itaatsızlığa başladığını işittiği gibi, Fars hâkimi Mirza İskender'in de Hemedan çevresine geldiğini öğrendi.

²³⁵ H. Ebrû, 493a-b; A. Semerkandî, s. 242-243.

²³⁶ H. Ebrû, 498b; A. Semerkandî, s. 255.

Ömer Şeyh oğlu Mirza İskender, *Fars* ve *Irak-ı Acem*'in bir kısmını idaresi altına aldıktan ve *İsfahan*'ı da saltanat merkezi yaptıktan sonra *Âzerbaycan*'ı zaptetmeyi kafasına koymuş ve *Luristan* yolu ile bu ülkeye yürüyerek *Nihavend*'e gelmişti. Kara-Yusuf'a gelince, İskender'in yürüyüşünü haber alır almaz onu karşılamak üzere harekete geçti. İki ordu birbirine yaklaştığı sırada Kara-Yusuf ve askerlerinin çoğunda bir hastalık baş gösterdi ve bu yüzden Kara-Koyunlu begi geri dönmeye mecbur kaldı. Bunu işiten Mirza İskender: "Mirza Kara-Yusuf benden korktuğundan kaçtı; acz elini za'f ve hastalık eteğine astı"²³⁷ diyerek gururlandı ise de o da daha ileri gidemiyerek *İsfahan*'a döndü. Kendisi ve ordusunun bir kısmı hastalanmış bulunan Yusuf Beg, Tebriz'e giderken yolda *Gâverûd* kalesine uğradı. Emîr Baba Hacı, müstahkem kalesine güvenerek uzun bir zamandanberi Kara-Koyunlu begine itaat etmemişti. Bu def'a hediyelerle Kara-Yusuf'un huzuruna gelip tazimlerini bildirdi. Bundan pek memnun kalan Yusuf Beg, bütün *Gâverûd* havalisini ona verdikten sonra ordusunu terhis etti ve Cumad el-âhîre ayının 10. Çarşamba günü (7 Eylül 1413) *Tebriz*'e vardı²³⁸.

Aynı yılda *Bağdad* hâkimi Şah-Mehmed, *Şehrîzor* emîri Mehmed Sâru Türkmen'in üzerine yürümüş, cereyan eden vuruşmayı kazanarak onu ve oğlunu esir almıştı. Şah-Mehmed, Saru'yu *Hît* kalesinde ve oğlunu da *Bağdad*'da hapsedmiştir²³⁹.

ı) *Şah-Ruh'un Âzerbaycan'a yürümek teşebbüsü ve bu teşebbüsün Fars ve İsfahan hâkimi Mirza İskender'in muhalefeti yüzünden gerçekleşmemesi* :

Bundan önce bahsedildiği üzere *Irak*'ın bir kısmıyla *Âzerbaycan*'ı Kara-Yusuf'un elinden kurtarmak ve bu suretle babasının imparatorluğunu ihya etmek gayesine varmak isteyen Şah-Ruh, Kara-Koyunlular'ın *Irak*'ta daha fazla ilerlemelerini önlemek için Halil Sultan kumandasında onbin kişilik bir orduyu *Horasan*'dan yola çıkarmış, fakat bu ordu *Fars* hâkimi İskender'in muhalefeti yüzünden Kara-Koyunlular'a karşı mühim bir şey yapamamıştı. Bu ordunun kumandanı Halil Sultan da 814 yılında (16 Receb = 6 Kasım 1411) ölmüştü. Fakat bu hâdiseler Çağatay hükümdarının azmini kıracak

²³⁷ H. Ebrû, 499a-b, A. Semerkandî, s. 255 - 257.

²³⁸ H. Ebrû, 499b; A. Semerkandî, s. 258.

²³⁹ H. Ebrû, 499b; A. Semerkandî, 246 - 249.

mahiyette değildi. Bu sebeble Şah-Ruh *Harizm*'i de fethettikten sonra serbest kalarak alâkasını tamamiyle batıya çevirmiş ve bizzat kararını tatbika geçmişti. Hâfız-i Ebrû ve diğer Timurlu müverrihlerine göre, yüz bin kişilik bir ordu toplanmış, *Semerkind*'da bulunan bir kaç fil de *Horasan*'a getirilmiştir. Şah-Ruh, güz başlarında (18 Receb = 14 Ekim) *Herat*'tan ayrılmış ve *Nişabur*'a muvasalatında İskender Mirza'ya Ebû-Said Melik adlı elçisiyle mektup göndererek kışı *Mâzendran*'da geçireceğini, bahar mevsiminde *Irak ve Âzerbaycan* üzerine yürüyerek buraları Kara-Yusuf'tan kurtaracağını bildirmiş ve ordusu ile *Rey*'de kendisine katılmamı istemişti. Lâkin pek muhteris bir insan olan İskender, kardeşlerini buldukları yerlerden çıkardıktan sonra zihninde Timurlu imparatorluğunun biricik hâkimi olmak gibi büyük bir gaye taşımaya başlamıştı. Bu sebeble Şah-Ruh'un, kendisinin metbûu gibi davranmama kızarak ona ümid etmediği bir cevap verdikten sonra *Irak* yolunu kapatmış ve *Siistan, Kandahar* ve *Germisr* hâkimlerine mektuplar gönderip onları Şah-Ruh aleyhine harekete geçmeye dâvet etmiştir. Bütün bunları günü gününe öğrenen Şah-Ruh, *Tebriz* yerine *İsfahan*'a gitmenin daha muvafik olacağına karar vererek 817 yılı Muharrem ayında (Mart-Nisan 1414) *Mâzendran* çayırhğından *İsfahan* üzerine yürümüştür. *Damgân*'da iken Bistam Beg elçi göndererek tâbiyyetini bildirmiş, bundan memnun kalan Şah-Ruh onun elçisine riayet göstermiştir. Çağatay hükümdarı bizzat İskender tarafından savunulan *İsfahan*'ı kısa bir zamanda fethettikten ve İskender'i de tutsak aldıktan sonra bu şehri onun kardeşi Rüstem Mirza'ya vermiştir. *Luristan*'ı da İskender'in diğer kardeşi Baykara'ya veren Şah-Ruh, buna mukabil *Fars* ülkesini oğullarından İbrahim Mirza'ya tevcih ettikten sonra *Yezd*'e gelmiş ve *Kûhistan çöl* yolu ile *Horasan*'a dönmüş, aynı yılın 2 Receb'inde (17 Eylûl) hükümet merkezi *Herat*'a varmıştır²⁴⁰.

s) *Kara-Yusuf'un Şah-Ruh'a elçi göndermesi — Anlaşma hasıl olmaması — Kara-Yusuf'un Sultaniye ve Kazvini zaptetmesi :*

Hâfız-i Ebrû'ya göre²⁴¹, Kara-Yusuf'un 818 yılı Muharrem ayının sonunda (1415 Nisan) söz söylemekteki maharetiyle büyük bir şöhreti olan nedimlerinden Merdânşah elçilikle *Herat*'a gelmiştir. Şah-

²⁴⁰ H. Ebrû, 495a-496a, 502b-515b; 521b; A. Semerkandî, s. 263-288.

²⁴¹ 521b. *Gös. yerler.*

Ruh tarafından kabul edilen Kara-Yusuf'un elçisi ona, efendisinin mektubunu sunmuştur. Aynı müellife göre Kara-Koyunlu begi mektubunda *Sultaniye*'nin kendisine bağışlanması karşılığında Şah-Ruh'u metbu tanıyacağını yazmıştı. Şah-Ruh, doğruluk yolunun ve sadakat alâmetinin, elçilerin gidip gelmesi, kendisi ile dost olanla dost, düşman olanla düşman olması ve oğlunu kendi huzuruna göndermesiyle anlaşılacağını ve bunu yerine getirdiği takdirde *Sultaniye* kalesine kadar olan yerleri ona bağışlayacağı cevabını vermiştir²⁴². Kara-Koyunlu begi Kara-Yusuf'un Şah-Ruh'a böyle bir teklifte bulunması, ondan gelecek tehlikeyi önlemekten daha çok milletler arası büyük bir ticaret merkezi olan *Sultaniye*'ye kolayca sahib olmak maksadı ile ilgili idi. Aynı müverrihe göre²⁴³, Kara-Yusuf, daha önce de, Şah-Ruh *Irak*'dan *Herat*'a geldikten az sonra yine elçi göndererek Çağatay hükümdarına tabiiyetini bildirmişti.

Gerçekten *Horasan*, *Mâvera ün-nehr*, *Harizm*, *Mâzendran*, *Siistan*, *Afganistan*'ı hâkimiyeti altına alan Şah-Ruh'un *Fars* ve *İsfahan* hâkimi Mirza İskender'i de bertaraf ettikten sonra kuvvet ve kudreti en son haddine erişmişti. Fazla olarak, eski emirlerden olup, *Sultaniye*'den *Arran* ve *Gilân*'a kadar uzanan yerlerin sahibi ve kalabalık *Câhirlu* aşiretinin reisi, şecaat ve dirayetiyle tanınan Bistam Beg de onun tabiiyeti altına girmiş ve hattâ Şah-Ruh'un *Irak* ve *Fars* seferinden dönüşünde *Herat*'a gelerek onun ikram ve in'amlarına nail olmuştu. Bununla beraber *Horasan* hükümdarının müteazzimâne cevabı Kara-Yusuf'u okadar çok kızdırmış olmalı ki, derhal ordusu ile *Sultaniye* üzerine yürümüş, bu def'a şehri müfaa edemeyeceğini anlayan emir Bistam da *Kum*'a kaçmıştır. Kara-Yusuf'un bu yürüyüşünü haber alan Şah-Ruh, hudud şehri olan *Rey*'e büyük emirlerin kumandasında mühim kuvvetler yollamış ve bu emirlere, Kara-Yusuf üzerlerine geldiği takdirde savaşmalarını emretmişti. Bu esnada Kara Koyunlu begi için sevindirici bir hâdise oldu ki, o da Emir Bistam'ın *Kum* valisi Sa'd-Vakkas tarafından kendisine teslim edilmesidir. Gerçekten Mirza Sa'd-Vakkas, Kara-Yusuf'a, oğlunu *Sultaniye* kalesinde bırakarak bir kaç kişi ile yanına kaçmış olan Emir Bistam'ı hapsedtiğini bildirmiş ve onun hakkında ne yapılmasını istediğini sormuştu. Bunu haber alan Şah-Ruh, şeh-

²⁴² H. Ebrû, 521^b; A. Semerkandî, s. 307.

²⁴³ 515^b; A. Semerkandî, s. 290.

zâdenin bu hareketine çok kızmış ve Bistam'a riayet gösterilmesi hakkında ferman ve adam göndermiştir. Lâkin bunlar galiba geç kalmışlardı. Çünkü, Sa'd-Vakkas, Emîr Bistam'ı *Sultaniye*'de bulunan Kara-Yusuf'a bizzat teslim etti. Sa'd-Vakkas'ın bu şekildeki hareketinin asıl sebebi kesin bir şekilde bilinmemekle beraber, bunun, Kara-Yusuf'un yardımı ile *Irak-ı Acem* hâkimi olmak istemesiyle ilgili olması muhtemeldir. Kara-Koyunlu begi Sa'd'm bu hareketinden pek memnun kalarak ona va'dlerde bulunmuş ve sâbık *emîr ül-ümera'sı* Bistam'ı da serbest bırakmıştır. Kara-Yusuf, Bistam'ın oğlu Ahî-Ferec'i *Kum*'a göndererek onu, Çağatay şehzadesinin harimini *Azerbaycan*'a göçürmeye memur etmişti. Fakat Miranşah'ın kızı olan bu kadın, Sa'd'ın yanına gitmek istemediği gibi, kocasını Kara-Yusuf'a gitmeğe teşvik eden bazı emrileri de öldürtmüştür ²⁴⁴.

Şah-Ruh, 818 (1415) yılında ikinci defa olarak *Fars* üzerine yürümeye mecbur kaldı. Çünkü, kendisine *Luristan*'ı vermiş olduğu yeğenlerinden Ömer Şeyh oğlu Mirza Baykara, isyan ederek *Fars*'ı Şah-Ruh'un oğlu İbrahim'in elinden almıştı. Şah-Ruh başkenti *Herat*'tan 7 Cumad el-âhire'de (14 Ağustos) ayrılmış ve yolda ordu içinde Kara-Yusuf'un casusu yakalanmıştır. Bistam topraklarında iken, Bistam'm kardeşi Emîr Ma'sum, *Erdebil*'den gelerek *Tebriz* çevresinde bulunan Kara-Yusuf'a dâir bilgi vermiştir. Bu haber, *Çekirli* beglerinin Kara-Koyunlu hükümdarına karşı halâ muhalefette devam ettiklerini gösteriyor. Şah-Ruh âsî Baykara'yı esir alarak *Fars*'da dirlik ve düzenliği sağlamış ve büyük emirlerinden İlyas-Hoca'ya *Kum*, *Kâşân*, *Rey* ve *Rüstemdâr*'dan tâ *Gilân* sınırına kadar uzanan *Irak-ı Acem* bölgesinin idaresini vermiştir. Şüphesiz ki, Şah-Ruh'un bu hareketi Kara-Yusuf'a karşı alınmış bir ihtiyat tedbiri idi. Kara-Koyunlu beginin *Rey* ve *İsfahan* yönündeki bir taarruzundan kaygılanan Çağatay hükümdarı, ona karşı mühim bir kuvveti hudutta toplamıştı ²⁴⁵.

Şah-Ruh'un bu tedbirlerine muvazi olarak Kara-Yülük'ün de harekete geçtiği görülüyor. Makrizi'ye göre ²⁴⁶, 819 yılı Cumad el-âhire'sinde (Haziran-Temmuz 1416) gelen bir haberde Ak-Koyunlu begi Kara-Yülük Osman'ın *Erzincan*'ı kuşattığı ve çevresini yağma-

²⁴⁴ H. Ebrû, 522a-b, 523a.

²⁴⁵ H. Ebrû, 524b, 525a-b, 527a-b.

²⁴⁶ Nr. 4389, 107 b.

ladığı bildiriliyordu. Bunun üzerine Kara-Yusuf'un *Erzincan* valisi Pîr-Ömer metbûundan yardım istemiş, o da oğlu İskender'i göndermiştir. İskender'in gelişi üzerine Kara-Yülük kaçmış ve yağmaladığı şeyler de geri alınmıştı.

Ertesi yıl (820 = 1417) Kara-Yusuf'un bizzat Kara-Yülük'ün üzerine yürüdüğü görülüyor. Bu hususta yalnız *Mısır* kaynaklarında bilgi vardır. Aynı yılın Safer ayında (Mart-Nisan 1417) Memlûk hükümdarı Melik Müeyyed Şeyh el-Mahmudî de *Malatya* bölgesine sefere çıkmıştı. Bundan maksat, iç mücadeleler sebebiyle *Türkmenler*'in idaresine geçmiş olan *Malatya*, *Darende*, *Behisni* şehirleri ile *Kürd* reislerinin eline düşen *Gerger* ve *Kâhta* kalelerini almaktı. Şeyh, Cumâde'lâhire'de *Kâhta*'yı kuşattığı sırada Kara-Yusuf'un yakın bir yerde Kara-Yülük'e saldırdığı haberi geldi. Az sonra (Receb'de) *Malatya* valisi Mengli-Boğa, Kara-Yusuf'un ordusundan bir bölüğün *Minşâr* kalesi altında *Kürd* obalarını yağmaladığını bildiriyordu. İşte bu sırada Kara-Yülük'ün de bozguna uğradığı haberi geldi. Hattâ bu haber üzerine *Gerger*'i muhasara etmekte olan *Haleb* valisi Koçkar korkusundan muhasarayı kaldırıp göçmüştü. Şeyh, *Rum-Kale*'den *Haleb*'e döndüğünde Kara-Yusuf'un Memlûk hududuna yakın bir yerde bulunmasından büyük bir korkuya kapılmış olan halkı teskin etti; az önce gelmiş olup, Şeyh'in beraberinde *Haleb*'e getirdiği Kara-Yusuf'un elçisi Kadı-asker Hamîd ud-dîn'in dönmesine izin verildi. Şaban ayında Kara-Yülük'ten ve Memlûk hudud valilerinden, Kara-Yülük ile Kara-Yusuf arasında barış yapıldığını bildiren mektublar geldi. Buna göre, Kara-Yülük, *Mardin*'in kuzey doğusundaki *Saûr* kalesini Kara-Yusuf'a teslim etmiş ve bunun karşılığında ondan 1.000.000 dirhem, 100 at ve yüz bisrek deve almıştır. Barışın yapılması üzerine Kara-Yusuf 14 Şaban'da ülkesine hareket etmişti²⁴⁷.

Fakat bu barış ancak 1 yıl sürecek idi. Çünkü, bir yıl sonra Ak-Koyunlu begi Şah-Ruh'un tahriki ile harekete geçerek *Mardin*'i kuşatmış ve çevresini de korkunç bir şekilde yağmalamıştı. Memlûk hükümdarı Şeyh'in, Şah-Ruh gibi, Kara-Yülük'ü Kara-Yusuf'un ülkesine saldırmaya tahrik ettiğine dâir bilgi yoktur. Ancak Şeyh'in Ak-Koyunlu beginin bu gibi hareketlerini memnuniyetle karşıladığı muhakkaktır. Çünkü, Kara-Yülük, Kara-Koyunlu hükümdarının

²⁴⁷ Makrizî, 149a, 150b, 151a, 155b; Aynî, s. 443 - 446; İbn Hacer, *Veliyuddin Ef.*, nr. 2341, 65a-b.

ilerleyişine karşı bir sed vazifesini görüyordu. O aradan gittiği takdire Şeyh, çok kuvvetlenmiş bir halde, Kara-Yusuf'u karşısında bulacaktı. Böyle bir durumun ise nasıl ciddî tehlikeler doğuracağını Şeyh herkesten daha iyi biliyordu.

ş) *Kara-Yülük ile üçüncü karşılaşma :*

Makrizî'ye göre²⁴⁸, 821 yılı Cumade'l âhire'sinde (1418 Temmuz-Ağustos) gelen haberlerden birisinde Kara-Yusuf'un *Erzincan* valisi Pîr-Ömer'in Osmanlı kuvvetleri tarafından ağır bir bozguna uğratıldığı bildiriliyordu. Bu savaş Pîr-Ömer'in *Şarkî Kara-Hisar*'ı kuşatması ile ilgili olsa gerektir. Pîr-Ömer'in burayı kuşatması üzerine hâkimi olan Melik Ahmed oğlu Hasan Beg, *Amasya* valisi Şehzâde Murad'dan yardım ricasında bulunmuştu²⁴⁹. Yine aynı ayda gelen diğer bir haberde de Şirvânşah Şeyh-İbrahim'in 821 (1418) yılında ölümü üzerine Kara Yusuf'un, oğlu el-Han (Pîr-Budak) kumandasında 6000 kişilik bir kuvvet gönderdiği, bu kuvvetin, karşısına çıkan *Şirvân* askerini yendiği, bunu haber alan Şah-Ruh'un Kara-Yusuf'un üzerine yürümeye azmettiği bildiriliyordu²⁵⁰. *Farsça* eserlerde bu hususta hiç bir kayıt yoktur. Şah-Ruh'un, Kara-Yusuf'un *Şirvan* üzerine kuvvet göndermesi sebebi ile, Kara-Koyunlu begi üzerine sefer yapmaya karar vermiş olması hakkındaki haberin doğruluğuna inanılabilir. Çünkü, Şirvânşah da, Kara-Yülük gibi, Kara-Koyunlular'a karşı Şah-Ruh'un himâyesi altına girmişti.

Hâfız-i Ebrû'ya göre²⁵¹, 820 (1417) yılı sonlarında veya 821 (1418) yılının ilk ayında *Herat*'a Kara-Koyunlu hükümdarının elçisi gelmiştir. Bu sırada *Kandahar* seferinden dönen Şah-Ruh elçiye itibar etmiştir. Fakat elçinin ne gibi bir vazife ile geldiği ve Çağatay hükümdarının ne cevap verdiği hakkında hiç bir şey söylenmiyor. Bu sırada Kara-Yülük Osman'ın elçisi de orada idi. Her iki elçi de aynı ayda (Safer=Mart) *Herat*'dan ayrıldılar. Bu tarihten iki ay sonra da Kara-Yülük barışı bozarak *Mardin*'e taarruz etti. Kara-Yülük'ün bu hareketinin Şah-Ruh'un tahriki ile ilgili bulunduğundan, kararlaştırılmış bir plâna göre yapıldığından pek az şüphe edilir.

²⁴⁸ Nr. 4389, 186 b.

²⁴⁹ Sa'd ud-dîn, I, s. 287.

²⁵⁰ Makrizî, 186b; Aynî, s. 465; İbn Hacer, *Yeni câmi*, 191a.

²⁵¹ 337 a; A. Semerkandî, s. 367.

Cumâde'l âhire ayında Kara-Yusuf'un ülkesine yürüyen Kara-Yülük *Mardin* çevresini yağmalamış, 8 kale alıp 220 köy halkını kendi ülkesinde yerleştirmek için götürdükten sonra *Mardin*'i kuşatmıştı. Bunu haber alan Kara-Yusuf, korkunç bir öfke içinde Kara-Yülük'ün üzerine yürüdü. Kara-Koyunlu beginin yıldırım gibi sür'atli gelişi karşısında Kara-Yülük *Âmid*'e doğru kaçtı ise de Kara-Yusuf yetişerek onu bozguna uğrattı. Bozgundan sonra *Kal'at ul-Necm* cihe-tine kaçan Kara-Yülük, Kara-Yusuf'un arkasını bırakmaması karşısında Memlûk toprağına sığınmaktan başka bir çare olmadığını görerek, *Haleb* nâibine mektub yazıp, sığınmak için müsaade istedi. Bu haberin yayılması üzerine Kara-Yusuf'un *Haleb*'e gelmesinden çok kaygılanan halk kaçma hazırlıklarına başlamıştı. Ak-Koyunlu begini takiben *Fırat* ırmağını geçen ve *Merzubân suyu* kenarına gelen Yusuf Beg, burada yetişerek ona saldırdı ve *Merc Dâbük*'ta (18 Şaban 821 20 Eylül 1418) cereyan eden bir savaşta hasmını yeniden bozguna uğratabi bütün ağırlıklarını yağmaladı. Kara-Yülük, bu sefer de Kara-Koyunlu beginin elinden kurtularak bin kadar adamıyla *Haleb*'e kaçabildi. Kara-Yülük'ün arkasından Kara-Yusuf'un gelmekte olduğu haberi, halk arasında büyük bir korku yarattı. *Haleb* ve hattâ *Hama* halkının mühim bir kısmı yerlerini terk ederek başka taraflara gittiler. Bu yüzden *eşegîn* fiatı 500 dirheme, Türk atının ki (*İgdiş*) 50 altına yükselmişti. Bereket versin bu, çok devam etmedi. Karışıklık ve korkunun en son hadde ulaştığı bir sırada, Ak-Koyunlu begi, bir gece askerleriyle *Haleb*'i terk edib ülkesine doğru yollandı²⁵².

Muharebeden sonra Kara-Yusuf'un oğlu Pîr-Budak bir kısım askerle *Ayıntab* üzerine yürümüş, bunu haber alan *Ayıntab* nâibi ve halkının bir kısmı kaçmışlardı. Aynı vechile Kara-Yülük ile beraber Kara-Koyunlu ülkesinde yağmalar yapmış olan *İnallu*, *Bayat* ve *Avşarlar* da bu bölgedeki yurtlarını bırakıp *Tarablus* taraflarına gittiler²⁵³.

Kara-Yusuf'un *Ayıntab* yöresine gelmesi ve bu suretle müsaade almadan Memlûk toprağına girmesi, *Kahire*'de mühim akisler yapmış ve hattâ onun *Suriye* üzerine yürüyeceği zannını hasıl etmiştir. Bir müddet önce *Sultan* ile bozuşarak Kara-Yusuf'un katına gitmiş olan Emîr ul-Hacc Devaddar Yeşbek ve diğer Memlûk emîrlerinin

²⁵² Markizî, 194b, 195a-b, 196a-b, 197a-b, 198a, 199b; 200a, *ondan naklen* İbn Tağrıbirdi, VI, s. 385; Aynî, s. 265; 466 İbn Hacer, *Köprülü Kıp.*, 84a.

²⁵³ Makrizî, 201a-b.

onu *sultan* aleyhinde harekete geçmeye ve *Suriye* üzerine yürümeye ikna ettiklerinden korkuluyor ve hattâ bundan şüphe edilmiyordu. Bu sebeble Sultan Şeyh el-Mahmudî, hazırlandığı hactan vazgeçtiği gibi nâiblere fermanlar göndererek *Haleb*'e gitmelerini emretti. Diğer taraftan Şeyh ul-İslâm, dört mezheb kadıları ve halifeden Kara-Yusuf ile savaşmanın vâcib olduğuna dair fetva alındı ve bu, halka bildirildi²⁵⁴.

Kara-Yülük'ün *Haleb*'ten ayrılmasından bir kaç gün sonra onun hakkında haber elde etmek için *Haleb* yakınına kadar gelmiş olan bir Kara-Koyunlu müfrezesi, *Haleb* nâibi Yeşbek tarafından mağlûb edildi. Esir alınan Kara-Koyunlular'dan hükümdarlarının *Ayıntab*'ta olduğu öğrenildi²⁵⁵. Kara-Yusuf askerinin bozguna uğraması üzerine Yeşbek'e ve Şeyh'e yolladığı mektuplarda *Ayıntab*'a gelmiş olmasından dolayı özür dileyerek *Mardin*'de fena işler yapan Kara-Yülük'ü cezalandırmaktan başka bir maksadı olmadığını bildirmiş ve *Suriye*'ye girmeyeceği teminatını verdikten sonra Kara-Yülük'ün kabul edilmesinden dolayı da muabezede bulunmuştur²⁵⁶. Bunun üzerine Yeşbek, *Haleb* mihmandarı Saru-Han'ı göndermiş ve Kara-Yusuf ona da mektubundaki sözleri tekrar etmiştir. Mihmandar Saru-Han'ın getirdiği haber, *Haleb* halkının korkusunu yatıştırmış olduğu gibi, *Sultanı* da sevindirmişti. Fakat az sonra *Kahire*'ye *Haleb*'ten beklenmedik kara haberler geldi. Bu haberlere göre, Kara-Yusuf *Ayıntab*'ın çarşı ve pazarlarını yaktıktan, şehri yağma ettikten ve halktan yüz bin dirhem, kırk at aldıktan sonra buradan *Bire* tarafına gitmiştir²⁵⁷. *Bire*'yi iki gün kuşatmadan sonra zapteden Kara-Yusuf, gösterilen şiddetli müdafaa sebebiyle şehri ve dolaylarını ordusuna yağmalattıktan sonra, Şevval'in 19 un da (Kasım) ülkesine doğru yola çıkmıştır. Kara-Koyunlu beğinin yurduna dönmekte olduğu haberi *Kahire*'ye gelince *Sultan* bundan memnun olmuş ve hazırlandığı sefer-

²⁵⁴ Makrizî, 196a-b ; Aynî, s. 466. Saraya dâvet edilen dört mezheb kadılarına, Şeyh ul-İslâm'a ve halife'ye Kara-Yusuf'un kötü hareketleri birer birer sayılıyordu. Bu arada onun 40 karlı olduğu da söylendi. Kara-Yusuf boşadığı her kadın için bir saray (kasr) yapıyor ve onun yerine bir başkası ile evleniyormuş. Bu şekilde evlendiği kadınların sayısı kırkı bulmuş. Bunlardan her biri bir sarayda oturuyormuş (İbn Hacer, *Yeni-câmi*, 191b).

²⁵⁵ Aynı eser, 197b; Aynî, s. 466.

²⁵⁶ Makrizî, 197b; Aynî, s. 466.

²⁵⁷ Makrizî, 200a; Aynî, s. 466 - 467.

den vazgeçmiştir²⁵⁸. Kara-Yusuf'un gerek *Ayıntab* ve gerek *Bîre* yörelerinde yaptığı yağma ve yıkma hareketlerinin sebebi Kara-Yülük'ün *Haleb*'e sığınmasına müsaade edilmesidir. Yine Memlûk müverrihlerine göre, Kara-Yülük *Mardin* ve çevresinde, şehri yakmak, kan dökmek, kadınları, oğlanları, kızları sattırmak gibi kötü işlerde bulunmuştu. Hattâ küçük kız çocukları ikişer dirheme satılmıştı. Bunları yapmış bir insana kolayca sığınma müsaadesi verilmesi, onun Şeyh tarafından Kara-Yusuf'a karşı himaye edildiğini gösteriyordu ki, Kara-Yusuf'u kızdıran, *Anteb* ve *Bîre*'nin yağmalanmasına sebep olan hakikî âmîl de bu idi. Kara-Koyunlu begi ülkesine dönerken Şeyh'e yazdığı mektupta yağmaların kendi ihtiyarı dışında olduğunu söyledikten sonra, Kara-Yülük'e sığınma müsaadesi verdiğinden dolayı onu yeniden kınıyor ve Akkoyunlu beğini tutmasının neticelerinden sakınmasını da tavsiye ediyordu.

Memlûk ülkesinden ayrılan Kara-Yusuf *Mardin* yakınına geldiğinde büyük bir felâketle karşılaştı. Bu da beraberinde bulunan oğlu Pîr-Budak'ın ölümü idi. Daha önce söylendiği gibi, Kara-Yusuf bu oğlunu, Sultan Ahmed manevî evlâd edindiği için, han ünvanı ile hükümdar yapmıştı. Yakışıklı ve iyi kalbli bir insan olan Pîr-Budak'ın ölümü habasını pek müteessir etti; ruhen perişan ve muzdarib bir halde *Tebrize*'ye geldi ve burada sevgili oğlu için günlerce yas tuttu. Az sonra da sebebini bilmediğimiz bir hareketinden dolayı oğullarından İskender'e kızarak onu hapsedtirdi ve bir müddettenberi kendisine itaatsizlik gösteren en büyük oğlu *Bağdad* hâkimi Sah-Mehmed'e mektub yazarak onun gönlünü aldı²⁵⁹.

823 yılının üçüncü ayında (1420 Mart) *Mısır* sultanı Şeyh el-Mahmudî, Kara-Yusuf ile harb etmek için emîrlere sefer hazırlıklarına girişmelerini buyurmuş kendisi ata binemiyecek ve hattâ bir yerden diğer bir yere gidemiyecek kadar hasta olduğu halde bu karardan vazgeçmemiştir²⁶⁰.

t) *Pîr-Ömer'in Kemah kalesine taarruzu* — *Hâkimi Kara-Yülük oğlu Yakub Begi esir alması* — *Kara-Yusuf'un oğlunu tedib için Bağdad'a gitmesi* — *Kara-Yülük'ün Pîr-Ömer'i öldürmesi* :

Kara-Yusuf'un, doğuda *Tercan*, *Bayburt* ve *İspir* yörelerini de içine alan *Erzincan* eyâletinin valisi Pîr-Ömer, bu yılda (823=1420)

²⁵⁸ Makrizî, 202b-203a; İbn Hacer, *Yeni câmi*, 192a, *Köprülü*, 83b-84a.

²⁵⁹ İbn Hacer, gösterilen yer.

²⁶⁰ İbn Tağrıbirdî, VI, s. 410.

Ak-Koyunlu begi Kara-Yülük'ün oğlu Yâkub'un elinde bulunan *Kemah* kalesi üzerine yürüdü. Pîr-Ömer, askerî ehemmiyeti ve surlarının heybet ve metaneti ile zamanın en meşhur kalelerinden biri olan bu kalenin yakınına geldiği zaman karşısında Yakub'u bulmuştu. Filhakika Şehzâde Yakub, kalede İnak-Hasan adlı adamını bırakıp, toplayabildiği kuvvetlerle Pîr-Ömer'in önüne çıkmıştı. Fakat yapılan şiddetli bir çarpışmada askeri mağlûb oldu ve kendisi de esir düştü. Pîr-Ömer, Yakub'u kumandana göstererek kaleyi teslim etmesini istedi ise de İnak-Hasan bunu kabul etmedi. Kara-Koyunlu emiri, kalenin zaptının imkânsızlığını görerek *Erzincan*'a döndü ve Yakub'u *Tebriz*'e göndererek Kara-Yülük'ün muhtemel bir intikam hücumuna karşı hükümdarından yardım istedi²⁶¹. Yakub'u hapse atan Kara-Yusuf, 823 (1420) yılı baharında divan begi Bayram Beg, Baba Hacı Beg-i Gâverûdî, Bayezid Beg-i Âyinlu ve Emîr İlyas-i Hacılı gibi emîrlerin kumandasında yirmi bin kişilik bir orduyu Pîr-Ömer'e yardım için gönderdi. Kendisi de bir müddettenberi emîrlerini dinlememeye başlamış olan Şah-Mehmed'i tedip etmek maksadiyle *Bağdad*'a yollandı. Makrizî'ye nazaran²⁶², Yusuf Beg, şehri üç gün muhasara ederek oğlunu dışarı çıkmaya mecbur etmiş, onu tevkif ve mallarını müsadere ettikten sonra, *Bağdad*'ı diğer oğlu İsbahan (İspend)'a vermiştir. Lâkin, bu tayin keyfiyeti doğru değildir. Şah-Mehmed, yine eskisi gibi *Bağdad* hâkimi olarak kalmıştır. Esasen, bilhassa *İran* kaynaklarında teyid edilmediği için, böyle bir seferin yapıldığından şüphe etmek çok yerindedir. Nitekim İbn Hacer²⁶³, böyle bir şâyianın çıktığını, sonra bunun yalan olduğunun anlaşıldığını yazdıktan sonra onun *Suriye*'ye yürümek üzere hazırlandığını, fakat Şah-Ruh'un hareketi sebebiyle bundan da vazgeçtiğini söylemektedir.

Kara-Koyunlu begi, aynı yılın ortalarında *Sehend* yaylağında bulunuyordu; burada acı bir haber aldı ki, bu, sâdik ve vefakâr emiri Pîr-Ömer'in Kara-Yülük Osman tarafından öldürülmüş olması idi. Filhakika, Pîr-Ömer, Kara-Yusuf'un gönderdiği emîrlerle birleşmek üzere *Erzincan*'dan *Aladağ*'a doğru yola çıkmıştı. Bu esnada Ak-Koyunlu begi Kara-Yülük, oğulları ve torunları ile birlikte yaylada bulunuyordu; Yeğeni *Kiği* hâkimi Pilten Beg,

²⁶¹ *Diyarbekriyye*, I, s. 69.

²⁶² Nr. 4389,270 a-b.

²⁶³ *Yeni câmi*: 200a.

bir Kara-Koyunlu ordusunun *Aladağ*'a gelmiş olduğunu ve Pîr-Ömer'in de bu ordu ile birleşmek üzere *Erzincan*'dan yola çıktığını ve *Tercan*'a tâbi *Hevik* mevkiinde olduğunu ona bildirdi. Bunu öğrenen Kara-Yülük, hem öç almak, hem de iki tarafın birleşmesine meydan vermemek için bütün kuvvetiyle Pîr-Ömer'in karşısına çıktı. Yapılan şiddetli bir çarpışmada Pîr-Ömer yenilib oğulları ve yakın akrabasından yirmi dört kişi ile birlikte amansız hasmına tutsak düştü. Kara-Yülük'ün bu başarısında, askerinin sayıca üstün bir durumda bulunmasının âmil olduğu muhakkaktır. Kara-Yülük, Kara-Yusuf'un bu emrine o kadar kızgın olmalı ki, *Tebriiz*'de hapiste bulunan oğlunun kısas edilmesini bile hesaba katmayarak, Pîr-Ömer'i bir kaç gün sonra öldürttü ve başını *Mısır* sultanına gönderdi Bu hâdise 823 yılı Receb ayında (1420 Temmuz-Ağustos) vukubulmuştu²⁶⁴.

Nâsir ud-dîn lâkabını taşıyan Pîr-Ömer, Kara-Yusuf'a en fazla bağlı emirlerden birisi idi. Kara-Yusuf *Şam*'da hapiste iken, kendisi de aynı şehirde sakalık yaparak ona hizmet etmişti. *Erzincan* valisi olmadan önce Kara-Yusuf'un nâibi idi. Pîr-Ömer, zamanın en yigit savaşçılarından sayılıyordu. Kara-Yusuf'un bütün muharebelerine iştirak etmiş ve bunlarda büyük yararlıklar göstermişti. Müverrihler onun Kara-Yusuf'un eski bir *nöker*'i olduğuna işaret ederler ki, bundan Pîr-Ömer'in asilzâde sınıfına, yani begler zümresine mensup olmadığı ihtimali hâtıra gelmektedir.

Kara-Yusuf, bu olaydan son derecede üzülmüş ve öç almak istemiş ise de Şah-Ruh'un kendisine karşı harekete geçmek üzere olduğunun öğrenilmesi, buna imkân vermemiştir. Yalnız Pîr-Ömer'in yerine en küçük oğlu Ebû-Said'i *Erzincan* valisi tayin etmiştir.

u) *Memlûk devletinin Kara-Yusuf'a karşı harbe hazırlanması :*

Şah-Ruh'un Kara-Yusuf'a karşı yürümek üzere bulunduğu bu günlerde Memlûk sultanı da Kara-Koyunlu hükümdarı ile harbe hazırlanıyordu. Bu maksadla, gerek Kara-Yusuf'un, gerek oğlu *Bağdad* hâkimi Şah-Mehmed'in küfrü içinde buldukları ilan edilmiş, kadılar da Kara-Koyunlu hükümdarına karşı harb açmak için fetva vermişlerdir. Memlûk sultanı Şeyh el-Mahmudi, bir yandan da

²⁶⁴ *Diyyârbekriyye*, I, s. 69-70; H. Rumlî, 25a-b; Makrizî, *Ayasofya kıt.*, nr. 3372, 83b; İbn Hacer, *Yeni câmi*, 200b; İbn Tağrıbirdî, VI, s. 415-416.

emirlere sefer için hazırlanmalarını buyurmuştu. Şâban ayının 4 ünde (14 Ağustos-1420) *halife* ve *dört kadı* ile nâibleri arasında yapılan bir toplantıda *Şâfiî* kadılarından Bedr ud-dîn, bindiği katır üzerinde elindeki bir kâğıdı okuyarak halkı Kara-Yusuf'a karşı harbe dâvet etmiş, onun ve oğlunun kötülüklerini sayıp dökmüştür²⁶⁵. Fakat *Mısır*'da vaziyet henüz bu merkezde iken Şah-Ruh, yine aynı ayın (yıl 823) 15'inde (25-Ağustos-1420) Kara-Yusuf ile muharebe etmek için payitahtı *Herat*'tan ayrılmıştır.

Makrizî'ye göre²⁶⁶, Memlûk sultanının Kara-Koyunlu hükümdarının üzerine yürümeye kesin olarak karar vermesinde, Kara-Yusuf'un gönderdiği bir mektub mühim bir âmil olmuştur. Kara-Yusuf bu mektubunda 1404 yılında *Dimaşk*'ta hapsedildiği zaman Şeyh'in kendisinden aldığı mücevherleri istemiştir. Her halde, bu mektubda Şeyh'i kızdıracak ağır sözler de olmalı idi. Çünkü, Şeyh'in bu esnada eski nikris hastalığı çok ilerlemişti. Öyle ki ata dahi bine-miyordu. Fakat Şeyh'in karar vermesinde en mühim âmil, Kara-Yusuf'un *Suriye*'ye sefer yapacağına dâir vakit vakit söylentiler çıkması ve halkın da bundan derin bir kaygıya düşmesi olsa gerektir. Kara-Yusuf'un ise, bilhassa, kendisine sığınmış olan Memlûk emirlerinin tahriki ile böyle bir sefer yapmayı düşünmüş olması muhtemeldir.

ü) *Şah-Ruh'un Kara-Yusuf üzerine yürümesi — Kara-Yusuf'un karşı çıkması — Yolda ölümü :*

Şah-Ruh, 822 (1419) yılında *Rey*'den itibaren *Irak-ı Acem, Fars, Kirman, Yezd, Siistan, Mâzendran, Horasan, Harizm, Mâvera ün-nehr* ve hemen bütün *Afganistan*'ı idaresi altında toplamış ve ailesinden kendisine karşı muhalefet edebilecek hiç bir kimse de kalmamıştı. Bu suretle o babasının kurmuş olduğu imparatorluğun pek büyük bir kısmını idaresi altında toplamaya muvaffak olmuştu. Artık şimdi yapılacak tek bir şey kalmıştı, o da *Âzerbaycan ve Irak-ı Arab* ülkelerini ve kısmen *Irak-ı Acem*'i Kara-Yusuf'un elinden almak veya onu tâbi bir hükümdar durumuna getirmektir. Bunda da muvaffak olunduğu takdirde Timur imparatorluğunun azâmet ve şevketinin en yüksek noktasına ulaşmış bulunacaktı. Maksadma Kara-Koyunlu begini kendisine boyun

²⁶⁵ İbn Tağrıbirdi, VI, s. 415-416.

²⁶⁶ Nr. 4389-262b.

eğdirmek suretiyle varmak isteyen Şah-Ruh, bunu barış yolu ile temin için, 823 (1420) yılında Sadık adlı adamını *Tebriz*'e gönderdi. Fakat Şah-Ruh'un elçisi Kara-Yusuf'tan tam bir red cevabı alarak geri döndü.

Fakat Şah-Ruh'un bu seferi açmasının asıl sebebi, Kara-Yusuf'un az önce eline geçirmiş olduğu *Sultaniye* ve *Kazvin* gibi *Irak-ı Acem* şehirlerini geri almak içindi. Gerçekten *Çağatay* hükümdarı, daha sonra ki olayların da açıkca teyid ettiği gibi, Kara-Koyunlular'ın *Azerbaycan* ve *Arab Irakı*'nı müstakillen ellerinde tutmalarını kabul ediyor, fakat *Acem Irakı*'na sahip olmalarına göz yumamıyordu. Hattâ onun *Sultaniye* ve *Kazvin* şehirlerinin kendi idaresi altında bulunmasına karşılık metbuluğunu tanıyacağı şeklindeki Kara-Yusuf'un teklifini reddetmiş olduğunu az yukarıda görmüştük. Bu ise *Acem Irakı*'nın zengin gelir kaynağı sağlayan mamur bir bölge olmasından ileri geliyor. Bilhassa *Sultaniye*'nin bu sıralarda dünya ticareti bakımından pek mühim bir mevkie sahip bulunduğunu biliyoruz. İşte Kara-Yusuf da bu bölgenin zenginliğinden ötürü, sırf oraya sahip olabilmek için, Şah-Ruh'un metbuluğunu kabul etmeye rıza göstermiş ve yine bu bölge uğruna, teklif edilen barışa yanaşmayıp, *Çağatay* hükümdarı ile savaşı göze almıştı. Kara-Yusuf'un oğlu İskender'in de *Acem Irakı*'nı ele geçirmek istemcsi aynı sebep ile ilgilidir.

Şah-Ruh, pek de ümid etmediği bu red cevabından şüphesiz müteessir olmuştur. Bu vaziyette onun gayesine ulaşmak ve tebaası ile tâbileri arasındaki yüksek itibarını muhafaza ve idame ettirmek için silâha baş vurması her halde bir zaruret haline gelmişti. Buna karar veren *Çağatay* hükümdarı geniş imparatorluğunun her tarafına yarlıklar göndererek ordusunu toplamaya başladı ve 823 yılı güzünün başlarında, Şâban ayının 15'inde, Pazartesi günü (25 Ağustos, 1420) payitahtı *Herat*'tan ayrıldı. *Mâvera ün-nehr* valisi, büyük oğlu Uluğ Beg, idaresi altındaki ülkenin muhafazasında bırakılmış ise de ordusundan on bin atlının *Azerbaycan* yürüyüşünde bulunması emr olunmuştu. Kezalik *Germisr*, *Kandahar*, *Kâbil*, *Gazne* ve *Hindistan* sınıırma kadar olan yerleri idare etmekte olan Mirza Suyurgatmış da yerinde bırakılarak diğer bütün şahzade ve emîrler sefere katılmak buyruğunu aldılar. Şah-Ruh, *Gül-i Bağan* denilen yere geldi ve gerek havanın sıcaklığı sebebinden, gerek ordunun toplanması için beş on gün burada oturdu. Bu esnada Şah-Ruh'un en büyük kumandanlarından biri olan *Harizm* valisi Şah-Melik, askeri ile orduya katıldı. Şah-Melik

yine büyük emirlerden Hasan Sûfi Tarhan ile öncü kuvvetlerinin başına geçirilib yola çıkarıldılar. Şah-Ruh da Ramazan'ın 4. Cuma günü (12 Eylül) *Gül-ı Bağan*'dan kalkarak aynı ayın 12 sinde (20 Eylül, Cumartesi) *Câm* şehrine vâsıl oldu. Burada *Horasan*'ın Selçuklular zamanındaki en büyük velîlerinden, Şems ud-dîn Ahmed-i Câm'ın türbesini ziyaret eden Şah-Ruh, 18'inde (26-Eylül) *Nişapûr* civarındaki *Ribat-ı dizbâd*'da ordugâh kurdu. Şah-Ruh *Nişapur* sahrasında bir kaç gün avlandıktan sonra aynı ayın 29'unda (7 Ekim) yine avlanarak *Nişapur*'u geçti ve Mirza Baysungur'a, bazı *tümen* emirleri ile birlikte önden gitmesi emrini verdi. Aynı günde *Bahr-âbâd* köyünde Şeyh Sa'd ud-dîn nin türbesini ziyaret eden Şah-Ruh, bayramı burada geçirmiş ve bunu müteakıp yoluna devam ederek *Harrakan*'da Şeyh Ebû'l-Hasan-i Harrakanî'nin ve Şevval'in 7'sinde de (15 Ekim) meşhur velî Ebû-Yezid-i Bistamî'nin türbelerini ziyaret edip muvaffakiyeti için onların ruhlarından şefâat niyaz eyledikten sonra, ayın 10'unda (18 Ekim) *Dâmğan*'a vardı. Burada *Mâzendrân*'da bulunan bir kaç harp filî ordugâha getirildiği gibi, *Harizm*, *Nesa*, *Âbiverd*, *Curcan* ve *Mâzendrân* askerleri de orduya iltihak ettiler. Aym 14'ünde (22 Ekim) *Simnan*'a gelen Çağatay hükümdarı, Şeyh Rukn ud-dîn Alâ ud-devle-i Simnanî'nin türbesini ziyaret ettiği esnada *Siistan*, *Ferah*, *Kûhistan*, *Germîr*, *Kandahar*, *Gazne*, *Kâbil* askerleriyle *Efganistan*'daki "Hezâre - Moğolları" orduya katıldılar. Şah-Ruh imparatorluğunun batı hududu kumandanı olan Emîr İlyas Hoca da *Rey*, *Kum* ve *Kâşan* askerleriyle birlikte *Bağ-konağı*'nda hükümdarını istikbal etti. Şah-Ruh, bir ırmak gibi daima büyüyüp çoğalan ordusu ile *Rey* topraklarına girerek Şevval'in 20'sinde (28 Ekim) *Rey*'in güney-doğusunda ve bu şehre çok yakın olan *Verâmin* yakınında ordugâh kurdu. Burada Şah-Ruh'un oğlu *Fars* valisi İbrahim Mirza ve yeğeni *İsfahan* hâkimi Rüstem, *Yezd* valisi *Kınaşîrîn* ve *Kirman* valisi Emîr Çakmak maiyyetlerindeki kuvvetlerle orduya katıldılar. Şah-Ruh, *tavacılara* ordunun sayılmasını emretmiş ve yapılan sayımda Çağatay ordusunun 200 bin atlıya ulaşmış olduğu anlaşılmıştır. Bu sırada *Savuç-Bulak*'ın güneyinde ve *Sâve*'nin *kuzey-doğusunda* bulunan *Şehriyâr* kalesinden *Bistam* Beg-i Çekirlü'nün kardeşi Emîr Ma'sum da Şah-Ruh'un huzuruna gelmiştir.

Çağatay ordusu sayıca o zamanlarda görülmemiş bir çoklukta olmakla beraber manevî kuvveti son derecede zayıftı. Bir kısmı Timur'un kumandasında cihanı titretmiş askerlerden, bir kısmı ise onların çocuk-

larından teşekkül etmiş olan bu ordu, Kara-Yusuf ve onun *Türkmenleri* ile muharebe etmek istemiyordu. Timur'un hiç durup dinlenmeden yaptığı uzun ve meşakkatli seferler ve onun ölümü ile başlayan ve yıllarca devam eden iç mücadeleler Çağataylar'm manevî hayatlarında büyük bir za'f husule getirmişti.

Kara-Yusuf'un savaşa hazırlanmakta olduğunun kesin bir surette anlaşılması, bütün Şah-Ruh ordusunda savaşın sonucu hakkında kaygı ve korku meydana getirmişti. Ordudaki basit bir neferden bizzat hükümdara kadar herkes zaferin kazanılacağından pek emin görünmüyordu²⁶⁷. Hele, öncü kuvvetleri kumandanı Şah-Melik'in elçilikle Kara-Yusuf'a yolladığı Pâyende adlı adamının onun tarafından hapsedildiği ve Kara-Koyunlu beginin Şah-Ruh ile boy ölçüşmek üzere *Tebriş*'den ayrıldığı haberi, Şah-Ruh ordusunu âdeta dehşet içinde bırakmıştı. Şah-Melik yolladığı adamıyla Kara-Yusuf'a *Kazvin* ve *Sultaniye*'yi bırakmasını tavsiye —daha doğrusu telkif— ediyor buna karşılık hükümdarının *Âzerbaycan* ve *Irak-ı Arab*'ı *Rum* ve *Şam*'a kadar ona tefviz edeceğini bildiriyordu. Şah-Ruh, daha *Herat*'ta iken, Kara-Koyunlu hükümdarının üzerine yürümeğe karar verdiği zaman, onun ne kadar tehlikeli bir hasım olduğunu pek iyi biliyordu. Bu sebeble kardeşi *Miranşah*'in öcünü almak arzusu ve ailesinin *Âzerbaycan* ve *Irak-ı Arab* üzerindeki hukuku gibi keyfiyetler üzerinde ısrar göstermiyerek sadece Kara-Yusuf'tan, kendi yüksek hâkimiyetini kabul etmesini istemişti. Şüphesiz ki bunda onun yalnız barışçı bir ruh taşımasından ziyade, Kara-Koyunlu beginin kuvveti âmil olmuştur. Bunun gibi hükümet merkezinden ayrıldıktan sonra yol üzerindeki büyük velilerin birer birer türbe ve mezarlarını ziyaret etmesi de sadece son derece dindar bir hükümdar olması ile izah edilemez. Kara-Yusuf'un son hareketi herkesten fazla Şah-Ruh'un maneviyatı üzerinde tesirini göstermiş ve onu daha fazla *Cenâb-ı Hak*'tan niyaz ve istimdad etmeye sevketmişti^{267b}. Bizzat nusret ve zafer için Allaha yalvaran, istihareye yatan Şah-Ruh, Zilkade ayının 7. Perşembe günü (13 Kasım)

²⁶⁷ H. Ebrû, 552b.

^{267b} بعد از استخاره و مناجات و رفع حاجات بحضورت رفیع الدرجات روی عجز بر خاک تضرع نهاد و از صمیم دل و صدق نیت از حضرت عزت فتح و نصرت مسألت نمود و از سرورش غیب نوید اجابت شنود و فرمان فرمود که حفاظ و قراء که ملازم پایة سریر اعلا بودند دوازده هزار سوار سورۀ فتح ختم فرمودند.
(A. Semerkandî, s. 403-404)

yanından ayırmadığı hâfızlarına *Sûre-i feth*'i on iki bin defa okumalarını emretti. Tarihî eserlerin çoğu Şah-Ruh'un bu seferinden tafsilâtle bahsetmezler. Fakat bunların en muhtasarı bile²⁶⁸, onun on iki bin defa Feth sûresini okuttuğunu kaydetmeden geçmiyor. Yukarıdan beri verilmiş olan bu tafsilâttan maksad, büyük bir imparatorluğun başında bulunan Şah-Ruh'un, *Âzerbaycan* hâkimi Emîr Kara-Yusuf-i Türkmân'ı nekadar tehlikeli bir hasım telâkki ettiğini göstermektir.

Şah-Ruh, hâfızlarına *Sûre-i feth*'i on iki bin defa okuttuktan sonra Emîr Yusuf Hoca kumandasındaki on bin kişilik bir kuvveti *Kazvin* üzerine gönderdi. Şehrin Kara-Koyunlu valisi Kôr Haydar oğlu Kâsım, mukavemet edemeyeceğini anlayarak şehri tahliye etti ve *Sultaniye*'de bulunan Kara-Yusuf'un dördüncü oğlu Cihan-Şah'ın yanına gitti. Emîr Yusuf Hoca, *Kazvin*'e girdi ve ahaliye şefkatla muamele etti. Şah-Ruh da katına gelen şehrin büyüklerine itibar göstermiş ve askerlerin şehre girmemelerini emretmişti.

Babası tarafından *Sultaniye* valisi tayin edilmiş olan Cihan-Şah, Şah-Ruh ordusunun hareketi üzerine *Sultaniye* kalesine zahire yığmış ve kaleyi berkiterek savunmaya hazırlanmıştı. Şah-Ruh, ordusu ile beraber *Sultaniye*'ye doğru kaygılı bir surette yürürken Zilkade'nin 11'inde (17 Kasım) *Ak-Hoca* mevkiinde *Kazvin* tarafına gönderilmiş olan "kulak", yani *casus* avdet ederek Kara-Yusuf'un *Ucan* yöresinde vefat ettiği haberini getirdi. Bunu takiben *Sultaniye* kadısı Seyyîd Şihab ud-dîn Abdullah da ordugâha gelerek haberi doğruladı. Bu beklenmedik haber, başta bizzat Şah-Ruh'un kendi müverrihlerinin ifadelerine göre, maneviyatının çok bozuk olduğunu söylediğimiz Çağatay ordusunda derin bir sevinç meydana getirdi.

Gerçekten Şah-Ruh'un teklifini reddeden Kara-Yusuf, onun *Herat*'dan ayrılıb kendi üzerine gelmekte olduğunu öğrenince beglerini toplayarak bir danışma meclisi kurmuş ve burada Şah-Ruh ile muharebeye karar verilmiştir. Bu sıralarda Kara-Yusuf'un, yukarıda anlatıldığı gibi, Memlûk sultanı ile de arası açıldı. O derecede ki *Mısır*'da kendisi ve oğlu Şah-Mehmed tekfir edilmiş ve ona karşı harp hazırlıklarına girişilmişti.

Kara-Yülük Osman'a gelince, görüldüğü gibi, biraz önce Kara-Yusuf'un Erzincan valisi Pir-Ömer'i öldürmüş ve Kara-

²⁶⁸ Meselâ, Gaffarî, s. 248.

Koyunlu ülkesine yeniden saldırmak için münasip bir fırsatın çıkmasını bekliyordu. Kara-Yusuf'un, böyle bir durumda iken Şah-Ruh'un teklifini şiddetle redderek onunla boy ölçüşmeye kalkışması, şüphesiz, kendisine ve ordusuna güvendiğini göstermektedir. Nitekim Şah-Ruh ve ordusunun da ondan nasıl çekindikleri yukarıda anlatılmıştı.

Ebû-Bekr-i Tirhranî'ye göre²⁶⁹, Kara-Yusuf, muharebeye hazırlandığı sırada *Âdilcevaz*'da bulunan oğlu İspend Mirza ile diğer oğlu *Bağdad* valisi Şah-Mehmed, babalarının yardımına gelmemiş oldukları gibi, bunlardan ikincisi: "babamda akıl kalmamış" diyerek babasının bu husustaki emrini istihfafla karşılamıştır. Fakat Kara-Yusuf, Şah-Ruh'u karşılamak üzere *Tebriz*'den hareket edeceği sırada Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed'e gönderdiği mektupta²⁷⁰, Şah-Mehmed'in İspend ile beraber öncü kuvvetlerinin başında olarak, bir konak ileride buldukları yazılmış olduğu gibi, Şah-Ruh'un aynı hükümdara yolladığı mektupta²⁷¹, Kara-Yusuf'un vefatını takiben bu ikisinin Ahmed-i Karamanî'nin oğullarıyla birlikte *Gence* taraflarına gittikleri kaydedilmiş, İskender'in yine Çelebi Mehmed'e yazdığı mektupta da²⁷² Şah-Mehmed ve İspend'in babalarının ölümü üzerine *Naçivan* dağlarına sığındıkları ifade edilmiştir.

Şah-Ruh ile savaşta karar veren Kara-Yusuf, ordusunu *Tebriz*'-

de toplamıştı. Düşmana mümkün olduğu kadar çok kuvvetle çıkmak için *Tebriz* vilâyeti halkından yaya askeri toplanmasını da emretmişti ki²⁷³, Hâfız-i Ebrû, o zamana kadar bu memlekette böyle bir geleneğin olmadığını kaydederek bunun bid'ad idüğünü ve bu bid'adın da ona uğur getirmediğini yazar. Lâkin, bu malûmat Kara-Yusuf'un askerî teşkilâtçılığı bakımından mühimdir. Kara-Koyunlu begi *Tebriz* bölgesi halkından bu yaya askerini ne maksadla toplamıştı? Acaba o, bunları Oşmanlı ordusunda gördüğü *azapların* yerinde mi kullanmak istiyordu? Kaynaklarda bu sorunun cevabı bulunamıyor.

²⁶⁹ s. 72

²⁷⁰ Feridun, Bey, *Münşeât us-selâtin*, I, s. 159.

²⁷¹ S. 160.

²⁷² S. 162.

²⁷³ و در ولایت تبریز و نواحی برعایا لشکر بیاده تخصیص کرد که در هیچ تاریخی این رسم در آن بلاد نبود و بدین سبب زحمت بسیار برعایای آن دیار رسید و این بدعت بر مینارک نیامده (H. Ebrû, 555b; A. Semerkandi, s. 409).

Mamafih, toplananların yaya askeri (*leşker-i piyâde*) olduklarına bakılırsa bunların silâhlı muharip unsur sayıldıkları ve Osmanlı ordusundaki hafif yayalar olan *azablar* gibi bir hizmette kullanılmak istendiğine hükmedilebilir. Bu yayaların o zamana kadar hiç askerlik yapmamış halktan oldukları muhakkaktır. Bu usulün bid'ad telâkkî edilmesi de her halde bununla ilgili olacaktır. Şüphesiz ki bu yayaların hizmetleri arasında hendek kazmak gibi istihkâm işleri de vardı.

Ordusunu *Tebriz*'de toplayan Kara-Yusuf, askerlerine geçit resmi yaptırarak onları teftiş etmiştir. Her ne kadar Timurlu müverrihlerinden Abd ur-Rezzak-i Semerkandî, bu ordunun güneşin zerrelere kadar çok ve bulutun damlaları kadar sayısız olduğunu söylüyorsa da²⁷⁴, Kara-Koyunlu ordusu gerçekte elli bin kişiden fazla değildi. Buna karşılık yine aynı müverrihin :

همه بهرام طبع و کیوان هوش همه پولاد ترک و آهن پوش
همه جوانان نوحاسته و سراسر بزره و جوشن و تیغ و سنان آراسته

dediği gibi, *Türkmen* ordusunun maneviyati yerinde ve silâhları da mükemmeldi. Fakat Kara-Yusuf, *Tebriz*'den hareket edeceği sırada birdenbire hastalandı. O derecede ki, ata binecek takatı kalmamıştı. Bu sebeble kendisini bir *mahve* içinde taşıttırarak yola çıktı. En sevgili zevcesi olan Kadem Paşa da ona refakat ediyordu. Kaynaklarda yanındaki emîrlerin kimler olduğuna dair tafsilât verilmemektedir. Bununla beraber yeğenlerinden *Avnik* kalesi hâkimi Mısır Hoca oğlu Gazan Pâdişah, *Erbil* emîri Yar Ali oğlu Zeynel, *beglerbegisi* Emîr Karaman, Bayezid Beg-i Âyınlu, Emîr İlyas, Emîr Mehmed-i Cengi ve Ali Paşa'nın Kara-Yusuf'un ordusunda buldukları biliniyor.

Kara-Yusuf *Tebriz*'den ayrılırken, hazinesindeki bütün altınları dışarı çıkartarak askerlerine dağıtmıştı. *Tebriz*'den hareket edildikten sonra bu şehrin *güney-doğusunda* üçüncü konak olan *Sa'id-âbâd* köyüne gelinmiş ve burada konaklanmıştı. Bu esnada Kara-Yusuf'un hastalığı pek ağırlaştı. İşte Kara-Koyunlu begi *Ucar*'ın *kuzey-batısında* ve ona iki fersah mesafede olan bu köyde, Hafız-ı Ebrû'ya göre²⁷⁵, *Sistan* (سیستان) denilen yerde 823 yılı Zilkade ayının 7. Perşembe günü

²⁷⁴ S. 409.

²⁷⁵ 556a.

(13 Kasım, 1420) vefat etti. Bu sırada Şah-Ruh ordusu henüz Rey'de bulunuyordu.

Kara-Yusuf'un hangi hastalıktan öldüğü bilinmiyor²⁷⁶. Müneccimbaşı'ya göre²⁷⁷, Kara-Yusuf 65 yaşında ölmüştür. Fakat kaynaklarda buna dâir hiç bir şey söylenmiyor. Ölüm tarihi hakkında Seyyid Rükûn ud-dîn-i Lekî şu beyti söylemiştir²⁷⁸ :

Vefât-i mîr Yûsuf Şah be Tebrîz
Kitâbet şud be târih-i KİTÂBET
823 (1420)

Kara-Yusuf'un ölümü, Kara-Koyunlu ordusunda büyük bir kargaşalık yarattı. O kadar ki kendilerini zaferden zafere koşturmuş olan hükümdarlarını teçhiz ve tekfin etmek kimsenin hatırına gelmemiş, herkes başının çaresine düşmüştü. Kara-Yusuf'un beglerbegisi Emîr Karaman —yahut kısaca Kara— ile hatunu Kadem Paşa onun oğullarından birini hükümdarlık makamına geçirmek istediler. Lâkin, bunlardan hiç birisi *ordugâhta* bulunmuyordu. Müverrihlere göre Şah-Mehmed *Bağdad*'ta, İskender *Kerkük*'te, İspend *Âdilcevaz*'da, Cihan-Şah *Sultaniye*'de ve Ebû-Saîd *Erzincan*'da idiler. Fakat, yukarıda da söylendiği üzere Kara-Yusuf'un Çelebi Mehmed'e, *Tebriz*'den ayrılacağı sırada gönderdiği mektupta Şah-Mehmed'in ve İspend'in öncü, İskender'in de artçı kuvvetlerinin başında buldukları yazılmış olduğu gibi, Şah-Ruh ve İskender'in aynı hükümdara yolladıkları mektuplarda da onların babalarının hizmetinde bulduklarına dair sözler geçmektedir. Kara-Yusuf'un en küçük oğlu Ebû-Saîd babası tarafından, Pîr Ömer'den sonra *Erzincan* valiliğine gönderilmiş olub babasının ölümünde burada bulunuyordu.

Kara-Yusuf'un ordusu, yukarıda da söylendiği gibi, onun ölümü üzerine darmadağın oldu. Bu gibi anlarda sık sık görüldüğü gibi, *Türkmenler*'i öyle bir korku sardı ki hükümdarları Kara-Yusuf'un ruhsuz vücudunu ebedi istirahatgâhına götürmek vazifesini hiç kimse düşünmedi. Emîr Karaman ile *Kara-Yusuf*'un hatunu Kadem Paşa hazinenin bulunduğu müstahkem *Alıncak* kalesine gitmek üzere ordugâhdan uzaklaştılar. Kara-Yusuf'un yeğeni Mısır Hoca oğlu Gazan

²⁷⁶ Hısn - Keyfa hükümdarından Mısır sultanına gelen mektupta Kara-Yusuf'un ağılanmaktan öldüğü yazılmıştır (Makrizî, 280 a-b).

²⁷⁷ وكان عمره خمس وستين سنة (629 a).

²⁷⁸ H. Ebrû, 556 b; A. Semerkandî, s. 412.

Pâdişah, amcasının hazinesine tasarruf ederek *Avnik* kalesine, diğer akrabası Yar-Ali oğlu *Zeynel Erbil'e*, Emîr Bayezid-i Âyınlu *Kürdistan'a*, Muhammed-i Cengî ve Emîr İlyas *Diyarbakir* taraflarına gittiler. Bu suretle ordugâhta Kara-Koyunlu emîrlerinden hiçbir kimse kalmamıştı. İşte bu yüzden bir takım bayağı adamlar Kara-Koyunlu beginin cesedinin bulunduğu otağı yağmalamışlar ve görülmemiş bir alçaklık ve nankörlükle hükümdarlarının elbiselerini sırtından çıkarmışlar ve kulaklarındaki altun küpelere de tama' ederek onları almak için bıçaklarını kullanmışlardı. Lâyık olmadığı böyle bir harekete maruz kalan bedbaht Kara-Yusuf'un cesedi, iki gün bu halde kaldıktan sonra üçüncü günü *Tebriz'in* ileri gelenlerinden Seyyid Muhammed-i Kececi ve başkaları tarafından *Tebriz'e* götürülmüş, ve oradan da Kara-Yusuf'un *ahıacı* ve *seğbanları* ile *Erciş'e* gönderilerek ata ve dedesinin mezarlarının yanında gömülmüştür; son derecede mükemmel yapılmış olan türbesinin bugün yeri dahi bilinmemektedir. *Kara Yusuf'un* aynı şehirde bir de zaviye yaptırdığını biliyoruz ²⁷⁹.

v) *Kara-Yusuf'un şahsiyeti* :

Kara-Koyunlu devletinin asıl kurucusu ve şüphesiz ki en büyük hükümdarı olan Kara-Yusuf, aynı zamanda, *Türk* tarihinin de dikkate şâyân simalarından birisidir. Acı ve tatlı geçen ve tarihte eşine az rastlanan bir mücadele hayatından sonra *Kazvin'den Erzincan'a*, *Bağdad'tan Şirvan'a* kadar uzanan yerlerin sahibi olmuştu. Kara-Yusuf'un en başta belirtilmesi icab eden tarafı, mükemmel bir harp adamı olmasıdır; eşsiz yiğitliğine yalnız kendi askerleri değil, başta *Çağataylar* olmak üzere bütün düşmanları da hayrandı. Timur'lu müverrihlerinden Hafız-i Ebrû bile ²⁸⁰ Kara-Yusuf'un Ebû-Bekir Mirza ile olan savaşını anlatırken kendini tutamayarak :

“Kahraman ve ünlü Türkmen Kara-Yusuf
İsfendiyar misâli cenk meydanına girdi
Yürüyen bir dağ gibi atıyla savaşırken
Yüz kişinin canını bir anda alıverdi.”

kıt'asını söylemiştir. Kara-Yusuf, düşman ordusunun zayıf taraflarını bilir ve bundan mâhirane bir şekilde faydalanırdı. İki yüz bin kişi-

²⁷⁹ *İbn Acâ, Tarih Yeşbek, Topkapı Sarayı, III. Ahmed Ktp., nr. 3057.*

²⁸⁰ Bk. haşiyeye. 204.

lik bir ordunun başında üzerine gelen Şah-Ruh ile boy ölçüşmeye giderken oğulları ve emirlerine yazdığı mektuplarda Çağatay askerinin çekilecek bir tarafı olmadığını bilhassa belirtmişti. Şüphesiz ki pek az kimse onun kadar Çağataylar'ın harp usullerini ve onların kuvvetli ve zayıf taraflarını bilebilirdi. Muharebelerde hıdek kazdırarak ve diğer mâni-alarla ordusunu emniyet altına alırdı. Son seferinde yaya askeri toplaması, onun Şah-Ruh'a karşı yeni bir savaş usûlü kullanmak istediği fikrini veriyor. Mükemmel bir harp adamı olması dolayısıyla Kara-Yusuf, ordusunu gayet iyi bir surette teşkilâtlandırmış ve techiz etmişti. Hafız-i Ebrû, zamanın başbuğlarından hiç birisinin Kara-Yusuf kadar askerini eğitip donatmamış olduğunu yazmaktadır. Onun askerî teşkilâtçılık ve ordusuna ihtimam göstermesi gibi vasıfları kendisine babası Emîr Kara Mehmed'ten geçmiş olacaktır. Esasen şu söz kesin bir hakikat olarak söylenebilir ki, bütün Kara-Koyunlu hükümdarları birineî sınıf savaş adamları idiler ve kazandıkları başarılar da daha çok bu meziyetlerinden ileri geliyordu. *Timur*'un ilkelerini ellerinden aldığı *Sultan Ahmed*, *Muzafferli* şehzâdeleri ve başkaları arasında yalnız onun başarı kazanması *Kara Yusuf* Beg'in gerçekten büyük bir şahsiyet olduğunu göstermeye elverir. İran'da Türkmen hâkimiyetinin yeniden başlaması, bilhassa onun başarıları ile ilgilidir.

Kara-Yusuf kendisinin daima *Türkmen* olduğunu söylemekle beraber, siyasî gelenekler bakımından hemen tamamen İlhanlı ve Celâyirîliler'e bağı kalmıştır. Esasen bu keyfiyet, çevreden olduğu kadar, siyasî mâziden ve hattâ ailesinden de geliyordu. Ailesinin Bayram-Hoca, Mısır-Hoca, Gâzan Pâdşah, Sultan Ahmed gibi bir çok ferdleri, İlhanlı hükümdar ve noyanlarının adlarını taşımışlardır. Kara-Yusuf, çok kuvvetli olan bu siyasî geleneğin tesiri altında, anlatıldığı gibi, şahsî hükümdarlığını açıkca ilân edemiyerek, Sultan Ahmed'in manevî evlâd edinmiş olduğu oğullarından Pîr-Budak'ı hükümdarlık tahtına oturtmuş ve kendisini de onun vekili telâkkî etmişti. Kara-Yusuf'un oğlu Pîr-Budak ile müştereken kesilmiş sikkelerinde oğlunun isim, lâkab ve unvanları : “*Es-Sultan ul-âzam (âlem, âdil) Pîr-Budak Han*” şeklinde, kendisinininki de : “*Şah (veya Emîr) Yusuf Nuyan (veya Bahadır)*” olarak yazılmıştır²⁸¹. Yalnız kendi adı-

²⁸¹ A. Tevhid, *Meskûkât-ı kadîme-i İslâmîyye katalogu*, s. 450 - 455.

na basılmış sikkelerde ise : “*en-Nuyan ul-âzam Cemâl ud-dîn Yûsuf*” ibaresi görülmektedir²⁸².

Kara-Yusuf, gerçekten dirayetli bir hükümdardı. Liyakatlı insanların değerini takdir eder ve onlara hizmetlerine göre itibar gösterirdi; kadir bilirliğine misâl olarak sâdık ümerasından Pîr-Ömer'in ölümüne son derecede üzülmeye ve onun için yas tutması zikredilebilir; savaşlarda elde edilen ganimetten hemen kendisi hiç bir şey almaz, bunu emîrler ve askerlerine bırakırdı; cömertliği sebebiyle hazinesinde para bulunmazdı. Şah-Ruh'u karşılamaya giderken hazinesindeki bütün altınları dışarı çıkartarak ordusuna dağıtmıştı; kısaca kendi kavminin siyasi, içtimai ve ruhi telâkkilerine göre hareket etmesi, başarılmasında pek mühim bir âmîl olmuştur.

Memlûk ve Tumurlu müverrihlere gelince, onlardan pek çoğu bu Kara-Koyunlu beginin müstesna bir şahsiyet olduğunu belirtmek şöyle dursun onun açıkça görülen meziyetlerini bile kaydetmezler. Arab müverrihleri, başta İbn Tagrıbirdi olmak üzere, Kara Yusuf Beg'in başarılarına âmîl olan meziyetlerinden bir tekini dahi zikretmiyerek, daha ziyade hususi hayatına ait tenkidlerde bulunurlar ve onun *zâlim*, *katı yürekli* ve *dine karşı kayıtsız* olduğunu söylerlerse de, bu iddialar hakikatte yanlış veya pek mübalâğalıdır. Meselâ Kara Yusuf'un kan dökmeye ve zulmetmeye meyyâl bir insan olmadığı tam bir gerçektir. Nitekim müverrih Aynî onun öldürmeyi sevmediğini açıkça belirtmektedir. Kara-Yusuf ahdine vefa etmeyerek kendisini arkadan vurmaya isteyen Sultan Ahmed'i bile affetmek istiyordu. Bunun gibi kendisine hayli kafa tutmuş olan Bistam Beg ve akrabasından bazılarını ele geçirdiği zaman iyi bir muamelede bulunmuştu. Bu hususa dair — esir aldığı Şirvanşah Şeyh İbrahim'i öldürmeye serbest bırakması gibi — daha bir çok misaller gösterilebilir. İbn Hacer²⁸³, Kara-Yusuf'un dine karşı lâkayd ve kırk kadına sahip olduğunu yazmakta ve İbn Tagrıbirdi²⁸⁴ daha ileriye giderek, onu zındıklıkla itham etmektedir. Hafız-i Ebrû da bir yerde Kara Koyunlu hükümdarının gece ve gündüzü *fısk u fucûr* ile geçirdiğini söylüyor²⁸⁵. Fakat, bazı oğulları için kısmen doğru olan bu sözlerde

²⁸² *Aynı eser*, s. 447 - 449.

²⁸³ *Yeni câmi*, 201^b-202^a.

²⁸⁴ VI, s. 473 - 475.

²⁸⁵ 550^a.

onun hakkında mübalâğa edilmiştir. Kara-Yusuf'un ahlâk ve din hususlarında da muvazeneli bir şahsiyet idiği ve sefahate düşkün olmadığı söylenebilir. *Mısır* müverrihlerinden bazılarının Kara-Yusuf hakkındaki ithamları hissî olup bu, müverrihlerin onun oğullarına — bilhassa Şah-Mehmed ve İspend'e — karşı duydukları nefret ile kendisinin Ak-Koyunlu begi Kara-Yülük'ün arkasından Memlûk ülkesine girerek burada yaptığı yağma ve tahrib hareketlerinden ileri gelmektedir. Bu yağma ve tahrib hareketlerinin ise hangi hususla ilgili olduğuna evvelce işaret edilmişti. Buna ilâve olarak *Mısır*'da bu asırda her sahada koyu bir taassubun hüküm sürmekte olduğuna da işaret etmeliyiz.

Müverrih Hasan Beg-i Rumlu²⁸⁶, onun hakkında: “muharebe meydanında kan içen bir arslan, eğlence meclisinde ise cevher saçan bir bulut idi Âdalet ve merhameti ile tanınmış olup ahlâk yolunda herkesden mümtaz idi. Zâlimlerin te'dibine, mazlumların refahına çalışmış, ziraatın inkişafına gayret etmiş, ülkesinde dirlik ve düzenliği sağlamıştır. Askerinin maaş ve erzakını muntazam olarak verirdi” sözlerini söyleyerek onu öğer. Müneccimbaşı da²⁸⁷ Kara-Yusuf'un çok şecî ve cömert olduğunu ve hattâ aşırı derecedeki cömertliği yüzünden hazinesinde para ve mal toplanmadığını söyler. Kısaca Kara-Yusuf'un başarıları onun müstesna bir şahsiyet olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kara-Yusuf'un beden yapısına gelince, yiğitliği ile tam bir ahenk teşkil edecek mahiyette idi. Hafız-i Ebrû'nun anlattığına nazaran *Erciş*'e gelen Çağatay askerleri merak ederek Kara-Yusuf'un mezarını açmışlar ve onun gerçekten, işittikleri gibi, çok uzun boylu ve iri yapılı bir insan olduğunu görmüşlerdir²⁸⁸.

Kara-Yusuf'un ölümünde altı oğlundan beşi hayatta idi. Hükümdarlık makamına geçirmiş olduğu sevgili oğlu Pır-Budak, bahsedildiği gibi, 821 (1418) yılında Kara-Yülük'e karşı yaptığı seferden dönüşü esnasında *Mardin*'de ölmüştü. Diğerleri sıra ile Şah-Mehmed, İskender, İspend, (İsfahan), Cihan-Şah ve Ebû-Sâid idiler.

²⁸⁶ 27^b - 28^a.

²⁸⁷ 629^a.

²⁸⁸ H. Ebrû, 556^b.

5 — İSKENDER (823 - 841 = 1420 - 1438).

a) *Kara-Yusuf'un ölümünden sonraki olaylar :*

Rey dolaylarında Kara-Yusuf'un öldüğünü ve ordusunun dağıldığını haber alan Şah-Ruh, Mirza Bay-Sungur'u *Tebriz*'in zaptına ve *Fars* hâkimi Mirza İbrahim'i *Suhap* yolundan *Merağa*'ya yollamış ve kendisi de *Sayın Kale* ve oradan da *Sultaniye*'ye gelmişti. Bütün hükümdarlık hayatında halka karşı şefkatli ve merhametli davranmış ve başta bu vasıfları almak üzere gerçekten büyük bir hükümdar olan Şah-Ruh, Çağatay askerlerinden korkularından kaleye sığınmış şehir halkına ordu geçinceye kadar orada kalmalarını tavsiye etmiştir. Emîr Musa'yı şehrin valisi tayin eden Şah-Ruh, *Erdebil* ve *Muğan* yolu ile Zilhicce'nin 29'unda (4 Ocak 1421) *Karabağ* kışlağına vasıl oldu. *Tebriz*'in zaptına gönderilen Bay-Sungur, Zilkade'nin ortalarında (I. Aralık) hiç bir güçlükle karşılaşmadan şehre girmişti. Burada kendisini karşılayanlar arasında Kara-Yülük Osman'ın oğlu *Kemah* hâkimi Yakub Beg de vardı. Evvelce bahsedildiği gibi, Yakub, Kara-Yusuf'un *Erzincan* valisi Pîr-Ömer Beg tarafından esir alınarak *Tebriz*'e gönderilmişti. Kara-Yusuf, Ak-Koyunlu beginin Pîr Ömer'i öldürdüğünü duyunca Yakub'u kısas olarak katletmek istemişse de beglerbegisi Emîr Karaman, Şah-Ruh'un gelmekte olduğu şu sırada bunun doğru olmayacağı ve Kara-Yülük'ün de oğlunun öldürülmesi üzerine arkadan hücumla geçeceği mülâhazasıyla buna mâni olmuştu. Kara-Yusuf'un ölümünden sonra *Tebriz*'e dönen Karaman, Yakub'u giydirip kuşatarak serbest bırakmış, o da Bay-Sungur'un yanına gelmişti. Bay-Sungur ona itibar göstererek babası Kara-Yülük'ün yanına girmesine müsaade etmiştir²⁸⁹.

İskender'in, Çelebi Mehmed'e gönderdiği mektuba göre²⁹⁰, Bay-Sungur'un kovalamasından kendisini başarı ile koruyan İskender Mirza, emrindeki az bir kuvvetle *Çapakçur*'a gelmiş ve oradan babasının sağlığında vali bulunduğu *Kerkük*'e gitmiştir. İskender'in burada *Mardin*'e taarruz eden Kara-Yülük'e karşı muharebeye hazırlandığı görülüyor. Mektuplara göre İspend Mirza ile *Nahçıvan* dolaylarına gelmiş olan Şah-Mehmed, burada fazla kalmayarak *Bağdad*'a yönelmiş, İspend ise *Sa'dlu* oymağının yanında kalmıştır. İspend,

²⁸⁹ H. Ebrâ, 557 a - b; A. Semerkandî, s. 413 - 415; *Diyârbekriyye*, s. 75.

²⁹⁰ *Münşedât us-selâtin*, I, s. 162.

Kara-Koyunlu ulusunun en büyük ve itibarlı teşekkülü olan *Sa'd-lu* oymağına dayanarak kendisini babasının halefi ilân ettirmiş ve *Bayezid* kalesindeki hazineye el koyub bu oymak ile beraber *Sa'd-Çukuru* kışlağına gitmiştir²⁹¹. Cihan-Şah, *Sultaniye*'den ayrıldıktan sonra babası Kara-Yusuf'un na'sını *Erciş*'e götürmüş²⁹², bir müddet sonra buradan *Bağdad*'a yollanmıştı. Kara-Yusuf'un en küçük oğlu Ebû-Said'e gelince, babasının ölümünü duyan *Erzincan* halkı tarafından şehirden çıkarılmış ve yerine Mutahharten'in torunu Yâr-Ali geçirilmişti²⁹³. Şehirden koğulan Ebû-Said'in, ağabeyi İspend'in yanına geldiğini biliyoruz.

Kışı *Karabağ*'da geçirmekte olan Şah-Ruh'un katına her taraf-tan emîrler veya onların gönderdikleri elçiler gelmeye başladı. İlk gelenler arasında, Muhammed-i Devatî'nin oğlu, *Üç-oğlan* (اوچ اوغلان) boyunun reisleri, *Irak* emirlerinden Hacı Müsafir, *Zengelü* (زنکلو) oymağı reisleri, *Hızurlu Türkmenleri* begi Emîr Hüseyin, Şirvanşah Emîr Halil ullah b. Şeyh İbrahim, *Şeki* hâkimi Seyyidî Ali oğlu Seyyidî Ahmed, Emîr Kuştay, Seyyid Ahmed-i Karaman, Emîr İsa, Emîr Memlûk emirlerinden Yaş Beg, Kara-Yusuf'un nâibi olan Emîr Cafer b. Emîr Mansur — ki Şah-Ruh sonra bunu kendi divan begi yapmıştır — vardı. Bu esnada *Gâverûd* kalesi hâkimi Emîr Baba-Hacı'ya da üzerine giden Bay-Sungur'da aman vererek onu babasının yanına getirdi. Şah-Ruh, Baba-Hacı'yı affetmiş ve ona da diğerleri gibi itibar göstermiştir. Ertesi gün *Karamanlı* boybegleri Yâr-Ahmed ve kardeşi Şîr-Zâd, *Gence-Berda*' yöresinden geldiler. Bunları *Hoy*'dan Kara-Yusuf'un divan begi Bayram Beg, Kara-Yülük Osman ile *Bidlis* hâkimi Emîr Şems ud-dîn'in adamları, *Gilân* emîrleri, *Suldus* hâkimi Şebli Bahadır, *Oyrat* oymağı begi Şeyh Ali oğlu Çoban ve *Türkmen Çalık*'m oğlu Alige'nın gelişleri takip etti. 824 yılı Muharrem ayının sonunda (Şubat 1421) ise *Van* hâkimi İz ud-dîn Şîr de bizzat Şah-Ruh'un huzuruna geldi. İşbu isimleri geçen emîrlerin, bir kaç müstesna, hepsi Kara-Yusuf'un tâbiyyetini kabul etmişler ve onun beglerinden olmuşlardı²⁹⁴.

Şah-Ruh, 824 yılı Rebiülevvel'in 9'unda (14 Mart 1421) *Karabağ*'dan ayrılarak *Tebriz*'e gitmek üzere *Beylekan* yöresine geldi. Burada

²⁹¹ *Diyârbekriyye*, I, s. 75; H. Rumlu, 27^a.

²⁹² *Münşeât-us-selâtin*, I, s. 160, *Şahruh'un mektubu*; s. 162, *İskender'in mektubu*.

²⁹³ *Diyârbekriyye*, I, s. 76; H. Rumlu, 27^a.

²⁹⁴ H. Ebrû, 560^b - 561a; A. Semerkandî, s. 431 - 432.

iken *Karabağ* bölgesindeki Çağatay ulusunun idaresi kendisine verilmiş olan Mirza Ömer Şeyh'in adamlarından Atâ Bahadır'ın *Türkmenler* tarafından yakalanarak İspend'e götürüldüğü haber alındı. Bunun üzerine şehzadelerden *Fars* valisi İbrahim-Sultan ile Emir Şah-Melik Rebiül-âhir'in başında (Nisan) eskidenberi *Nahçıvan* ve *Sürmeli* çevresinde yaşayan ve *Kara-Koyunlu* ulusunun en belli başlı dayanaklarından birisi olan *Sa'dlu* oymağı üzerine gönderildi. Tam bu sırada İspend Mirza'nın adamı gelerek efendisinin inkiyadını bildirdi. Şah-Ruh da ona itibar gösterib geri dönmesine müsaade etti. Cumde'l-ülânın sonunda (Mayıs başları) *Kara-kömek* denilen konakta Şah-Ruh, Şirvân-Şah Halilullah'a müteveffa Ebû-Bekir Mirza'nın kızını nikâhladı. Kara-Yusuf bu kadını Ebû-Bekir ile yaptığı son muharebede eline geçirerek onunla evlenmişti.

Bu esnada Şah-Ruh'un katına gelmiş olan *Türkmen* begleri, birer birer muhalefete geçmeye başladılar. *Karamanlu* boybegi Yâr-Ahmed, *Gence-Berda'* çevresinde bulunan Çağatay ulusundan vergi toplamış olan tahsildarlara saldıırarak mallarını ellerinden aldı. Bunun üzerine Şah-Ruh, Bay-Sungur'u, emirlerinden bazılarını ona katıp Yâr-Ahmed'in üzerine gönderdi. Yâr-Ahmed tahassun ettiği *Gürcistan* toprağındaki *Eşferzen* kalesinden amanla Şah-Ruh'un katına getirildi ve onun tarafından affedildi. *Ketme-i Gıyasî* konağına konulduğu sırada ailesinin yurdu, *Erzincan*'ı yeniden ele geçirmiş olan *Mutahharten*'in torunu Yâr-Ali'nin adamı erişerek Şah-Ruh tarafından kabul edildi ve *Akça-Kale* konağında Emir Şah-Melik'ten ulak gelib Çalık'm oğlu Alige, Şeki hâkimi Seyyidi-Ahmed ve Dizek'in düşmanca hareketlere girişmiş olduklarını bildirdi²⁹⁵. Onların bu hareketleri İskender Mirza'nın Kara-Yülük'e karşı kazandığı galebe ile ilgili olacaktır.

b) *İskender'in Kara-Yülük'ü Şeyh-Kendi'nde yenmesi :*

Gerçekten, Kara-Yülük'ün, babasının ölümü üzerine *Mardin*'e saldırdığını öğrenen İskender Mirza, bulunduğu *Kerkük*'te savaşa hazırlandı ve oradan *Musul*'a geldi. Yanında *Musul* Emiri Yâr-Ali oğlu Zeynel Beg, amcasının (adını bilemiyoruz) oğlu *Erbil* hâkimi Mirza Ali, maiyyetinde bazı *Döğer* begleri olduğu halde *Tâuk* emîri Cenklü? Hasan bulunuyordu. Kara-Yusuf'un otağını yağma ederek *Bağ-*

²⁹⁵ H. Ebrû, 563b-564a; A Semerkandî, s. 438-444.

dad'a, Şah-Mehmed'in yanına giden, fakat ondan yüz bulamayan *Türkmenler* de yanına gelmişlerdi. İskender, topladığı kuvvetlerin başında *Musul'dan* hareket ederek *Şamalık* suyunu geçti ve arkasını *Cezîre'ye* verib ordusunu savaş düzenine soktu. *Cezîre* hâkimi Emîr Şems ud-dîn, üç bin *Kürd* ile İskender'e yardıma geldi.

Öte yandan *Mardin* önüne gelmiş olan Kara-Yülük, bu şehrin hâkimi Tanrıbirmiş'in şehrin kapılarını kapayarak müdafaaya hazırlanması ve İskender'in de *Musul'dan* hareket ettiğini öğrenmesi üzerine *Nusaybin'e* yollandı ve oradan *Sincar'ın* kuzey-batısında, *Hatunîye* gölünün az kuzeyindeki *Şeyh-Kendi'ne* gelerek Kara-Koyunlu begi ile karşılaştı. 824 yılının Rebiul-âhir ayında (Mart 1421) *Şeyh-Kendi* yakınında kardeş, fakat bir birine karşı amansız düşman olan iki *Türkmen* ulusu arasında şiddetli bir savaş başladı. Sabahtan akşama dek devam eden muharebe, Ak-Koyunlular'ın mağlûbiyeti ile sona erdi. Savaşta her iki taraf da görülmemiş bir yiğitlikle döğüşmüş, fakat İskender'in eşsiz yiğitliği ve Kara-Yusuf'un kumandasında harplerde pişmiş olan Kara-Koyunlular'ın daha tecrübeli olmaları, zaferi kendilerine kazandırdı. Ebû-Bekr-i Tihranî'ye göre²⁹⁶, muharebenin Ak-Koyunlular tarafından kaybedilmesine *Döger* boybegi Gökçe Musa'nın, maiyyetindeki kuvvetlerle savaşın en kızgın bir zamanında Kara-Koyunlular tarafına geçmesi sebep olmuştur. Çetin vuruşmada bir çok seçkin Ak-Koyunlu begleri tutsak düşmüş ve bizzat Kara-Yülük de bir kaç yerinden yaralanmıştı. Buna rağmen savaşa devam etmek istemişse de yakın adamları ortalarına alarak onu çarpışma yerinden uzaklaştırmışlardır²⁹⁷.

c) *Şah-Ruh'un Doğu Anadolu'ya gelişi — Eleşgird meydan muharebesi* :

Bu zafer Kara-Koyunlular'ın maneviyatlarını ve İskender'in durumunu kuvvetlendirmişti. Şah-Ruh, bu haberi aldığı zaman *Aras* ırmağı kıyısında bulunuyordu. Bu esnada mağlûb Kara-Yülük'ün adamı ile *Bidlis* hâkimi Emîr Şems ud-dîn'in elçisi Kadı Muhammed Şah-Ruh'un huzuruna geldiler. *Kara-Kervan* adlı konakta İspend Mirza'nın göndermiş olduğu Emîr Fadl ul-lah oğlu Hamza Çağatay hükümdarı tarafından kabul edildi. İspend'in, gönderdiği adamlar vasıtasıyla tâbiyyetini bildirmesine rağmen bunun samimi-

²⁹⁶ I, s. 79.

²⁹⁷ *Diyârbekriyye*, I, s. 77-82.

yetine inanamayan Şah-Ruh, İspend'in elinde bulunan *Bayezid* kalesi üzerine yürüyerek bu kaleyi kuşattı. Kara-Yusuf, Şah-Ruh'u karşılamaya giderken bu kalede zahire ve değerli eşyaları toplamıştı. Şah-Ruh *Cumadel-ulâ'nın* 23'ünde (26 Mayıs) kalenin önüne gelerek içeride bulunanlara teslim olmalarını bildirdi ise de onlardan *red* cevabı aldı. Burada İspend'in karısı da vardı. Bununla beraber yapılan şiddetli bir hücumdan sonra *Bayezid* kalesi zaptedilmiş ve Çağataylar oradaki zengin ganimete kavuşmuşlardır²⁹⁸. *Bayezid*'den *Aladağ*'a gelen Şah-Ruh, oradan *Van gölü* çevresine indi. Bu sırada İspend Mirza *Muş* yazısında bulunuyordu. Şah-Ruh onun üzerine Emîr İbrahim-Câkû'yü gönderdi. İspend ve buyruğundaki *Türkmenler* yanlarındaki ağırlığı bırakmak suretiyle Çağataylar'ın kovalamasından kurtuldular ve *Cezîre* taraflarında bulunan İskender'in yanına geldiler. Şah-Ruh *Van gölü* havzasındaki *Âdilceviz*, *Ahlat* ve *Erciş* kalelerini birer birer teslim aldığı sırada evvelce gönderdiği adamlar ile inkiyadını bildirmiş olan *Bidlîs* hâkimi Emîr Şems ud-dîn, bu defa bizzat huzuruna geldi ve bunu *Muş* kalesi hâkimi Emîr Abdurrahman, *Hakkâri-Van* hâkimi İzz ud-dîn Şîr'in oğlu Emîr Muhammed, Kara-Yülük Osman'm oğulları Ali ve Bayezid beglerin gelişi takip etti. Şah-Ruh *Erciş* yakınındaki *Ak-Bulak* mevkiinde Mirza İbrahim-Sultan ile Emîr Şah-Melik'i, muhalefete geçmiş olan Çalık oğlu Alige, *Seyyid Ahmed* ve *Dizek*'in üzerine gönderdi ve kendisi de *Aladağ*'a döndü. Şah-Ruh, katına gelmiş olan emîrlere izin verip buradan *Tebriz*'e gitmek niyetinde idi. Bu maksatla emîrlerin memleketlerine gitmelerine müsaade ettiği gibi, kendisi de *Tebriz*'e doğru harekete hazırlandı. Fakat bu esnada İskender ve İspend mirzalarının *Âzerbaycan*'a yürümek maksadiyle *Ahlat* ve *Âdilceviz* dolaylarına geldikleri öğrenildi. Yine bu sırada Şah-Ruh'un yanına gelmiş bulunan Ak-Koyunlu Begi Kara-Yülük, bazı emîrlerle, "Kara-Yusuf'un oğulları tamamıyla yok edilmeyince bu memleketlerde düzenin kurulamayacağı ve halkın barışa kavuşamayacağını" söyleyerek onu *Türkmenler* ile muharebeye karar verdirdiler²⁹⁹. Bunun üzerine Şah-Ruh, tekrar *Erciş*'e indi ve Emîr İlyas-Hoca'yı Kara-Yülük ile beraber öncü olarak *Âdilceviz* tarafına gönderdi. Bu esnada Mirza İbrahim-Sultan ile Şah-Melik'ten ulak gelerek Alige, Seyyid Ahmed ve *Dizek*'in

²⁹⁸ H. Ebrû, 565b; A. Semerkandi, s. 443.

²⁹⁹ H. Ebrû, 566^a-567^b; A. Semerkandi, s. 444-451.

kaçmaya mecbur edildikleri ve Alige'nin ulusunun yok edilerek oğlunun yakalandığı haberini verdi. Az sonra da İbrahim-Sultan ve Şah-Melik, askerleriyle geri döndüler. Hafız-i Ebrû'ya göre³⁰⁰, bu esnada Kara-Yusuf'un oğulları bir kaç defa elçi göndererek barış istemişlerse de Şah-Ruh bunu kabul etmemiştir. Bundan, Çağatay hükümdarının *Türkmenler* karşısında şimdi kendini çok kuvvetli hissettiği ve bu husustaki eski endişe ve tereddütlerinden tamamiyle kurtulmuş olduğu anlaşılıyor.

Barış tekliflerinin reddedildiğini gören İskender ve İspend mirzalar, *Âdilcevaz* dolaylarından *Eleşgird* tarafına giderek burada Çağataylar'la savaş hazırlıklarına giriştiler. *Eleşgird* yakınında *Yahşi* denilen yerde bir çay kenarında ağırlıklarını bırakan ve etrafını hendekle çeviren Kara-Koyunlular, takriben iki fersah ileri giderek savaş düzenine girdiler. *Türkmenler* Şah-Ruh'un *fillerinden* çekiniyorlardı. Çünkü, atları asla *fil* görmemişti. Bu sebeble onlar, atlarını fillere karşı alıştırmak için, belki tarihte ilk defa olarak, bir tedbire baş verdular: İri gövdeli öküzlerin sırtına saman dolu çuvallar yükletip, üzerlerine çullar örtmek ve ağaç parçaları koymak suretiyle onları harp fillerine benzetmeye çalıştılar. Ayrıca çamurdan fil heykelleri de yaptılar ve bunlara silâhlı adamlar bindirdikten sonra atlarını bu fil suretlerinin üzerine sürerek onları hakikî fillerden ürkmemeye alıştırdılar.

824 yılı Receb ayının 29. günü Çarşamba sabahı (30 Temmuz 1421) *Türkmenler* ile Çağataylar arasında savaş başladı. Kara-Koyunlu ordusu elli binden (30-40 bin) den azdı. Çağatay ordusu ise Türkmenler'inkinin 4-5 katı idi (200 bin?). Kara-Koyunlu ordusunun sağ koluna *Sa'dlu* oymağı başı Pîr-Hüseyin Beg kumanda ediyordu. Kardeşi Pîr-Mehmed ile *Alpagut* oymağı beglerinden Korkan ve Sorkan da bu kolda idiler. İskender, göğüste yani merkez kolda bulunuyordu. Sol kol İspend Mirza'nın kumandasında idi; yanında Bayram Beg ve oğlu Şeh-Süvar Beg vardı. Çağatay ordusunun tertibine gelince, sağ kolda *Fars* valisi Şah-Ruh'un oğlu İbrahim-Sultan, *İsfahan* hâkimi Ömer Şeyh oğlu Rüstem, Emîr İbrahim Cakü, Emîr Şeyh Lokman-ı Barlas, Emîr Mihrab-ı Tarhan, sol kolda ise Emîr İbrahim, Emîr Cihan-Şah, Emîr Alâ ud-dîn Alige, Emîr Ferman-Şeyh, Emîr Celâl ud-dîn Firuz-Şah ve Kara-Yülük mevki almışlardı. Şah-Ruh merkezde idi. *Filler* merkezin önünde bulunuyordu. *Okçu* yayalar fillerin arkasında idiler.

³⁰⁰ H. Ebrû, 568b - a; A. Semerkandî, s. 452 - 453.

Merhum Kara-Yusuf Beg'in kumandasında daima taarruz etmeye alışmış olan Kara-Koyunlular, bu savaşta da aynı usule başvururdular. Muharebenin birinci günü (29 Receb, Çarşamba), iki tarafın birbirini yoklaması ile geçti. Çağataylar hasımlarının çok çetin olduklarını anlamışlardı. Onun için Şah-Ruh o günün akşamı safların önünde hendek kazdırmış ve *Türkmenler*'in gece baskınından çekindiğinden ordusunun bir kısmına tan atmcaya dek nöbet tutturmuştu. İkinci gün tan atarken tekrar çarpışma başladı ve gittikçe kızıştı. Kara-Koyunlu ordusunun sağ koluna kumanda eden Sa'dlu Pîr-Hüseyn Beg, Şah-Ruh ordusunun sol koluna şiddetle saldırarak bu kolu bozguna uğrattı. Fakat akşama doğru Şah-Ruh'un sol kolu, almış olduğu takviyelerle vaziyetini düzeltmiş ve hattâ Pîr-Hüseyn Beg'i tutsak etmişti. Aynı gün merkezden taarruza geçen İskender Mirza da büyük yiğitlikler gösterdi. Savaşın bugün de neticesi alınmadı ve gecenin başlamasıyla iki taraf çarpışmaya son verdi. Şah-Ruh bu gece de hendek kazdırdı ve ordusuna, muharebe meydanında kalarak nöbet tutmasını emretti. Ertesi, üçüncü gün (1 Şaban, Cuma = 1 Ağustos) savaş yeniden şiddetle başladı. Çağatay ordusunun sağ kolu İspend Mirza'nın kumandasındaki Kara-Koyunlu sol kolunu bozguna uğrattı. Bunu gören İskender, durumu düzeltmek için, Şah-Ruh'un merkezine yüklendi. Mirza Bay-Sungur, büyük Emîr Şah Melik ve Emîr Şeyh-Lokman-ı Barlas onun eşsiz yiğitliğine dayanamayarak kaçmaya mecbur kaldılar. İskender saldırıya devamla önüne çıkmış olan fillerin hortumlarını keserek onları da işe yaramaz bir hale getirdi ve sonra okçuların üzerine yürüyüp onları da dağdı. İskender'in bu taarruzu Çağataylar'a ağır kayıplar verdirmişti. Öte yandan dünkü vuruşmada kumandanları esir düşmüş olan Kara-Koyunlu sağ kolu, bugün başarılı bir taarruza girerek karşısındaki Çağatay sol kolunu perişan etti. Bir çok emirler öldürüldü; bunlar arasında Müşrif Hoca Muhammed de vardı. Şah-Ruh'un karargâhına kadar sokulan Kara-Koyunlular erzak ve malzeme taşıyan deve katarlarını ele geçirmeğe başladılar. Bizzat Timurlu müverrihlerinin de itiraf ettikleri gibi³⁰¹, zafer Kara-Koyunlular tarafından kazanılmak üzere idi. Bunu gören Şah-Ruh, derhal seccâde serdirerek Cenab-ı Hakka yalvardı. Kara-Koyunlular bir hamle daha yapsalardı galebeyi kesin olarak temin edeceklerdi.

³⁰¹ H. Ebrû, 571^b; A. Semerkandî, s. 460.

Fakat, Şah-Ruh ordusunun sayıca ezici üstünlüğü karşısında tâkatleri son haddine ulaşmıştı. Bu esnada Şah-Ruh'un yanında bulunan Emîr Şah-Melik, nekkâreler çaldırarak İspend Mirza'nın tutsak düş-tüğünü ilân ettirdi. Bu asılsız sözler henüz işitilmişti ki merkezde bulunan Bay-Sungur, kendi birlikleriyle durumu pek feci olan sol kolun yardımına koştu. Şah-Ruh, beş bin kişilik zırhlı bir kuvvetle onu takviye ettiği gibi, bizzat kendisi de bütün kuvvetleriyle karşı hücumla geçti. İki ordu arasında son defa olarak şiddetli bir muharebe vuku buldu. Kara-Koyunlular, kuvvetlerinin azlığı, sıkışan, bozulan yerlerini zamanında takviye edememeleri yüzünden savaşın bu son safhasında bozguna uğradılar. İskender, bozulan ordusuna düzen vermek için çok gayret sarfetdiyse de muvaffak olamadı ve savaş meydanını terke mecbur kaldı³⁰². Kara-Yülük, Sa'dlu beglerinden Pîr-Mehmed Beg'i ve oğlu Ali Beg de onun oğlu Pîr-Gayb Beg'i esir almıştı. Şah-Ruh, o gün her tarafa fetihnâmeler gönderdi³⁰³; ertesi gün de burada daha fazla kalmayarak Tebriz'e doğru yola çıktı; yolda, tarihte ender görülen bir hareketle esir alınmış olan bütün Kara-Koyunlular'ın serbest bırakılmasını emretti³⁰⁴. Onun bu emri vermesinde, kuvvetlerinin derecesini görmüş ve anlamış olduğu Kara-Koyunlular'ın sevgisini kazanmak istediği iddia edilirse edilsin, şübhesiz bunda bu büyük hükümdarın temiz imanı ve âlicenab ruhu da mühim bir âmil olmuştur. Yoluna devam eden Şah-Ruh, Hoy'a ve Şâban-ın (Ağustos) ortasında da Tebriz'e geldi. Çağatay hükümdarı burada bir kaç gün oturduktan sonra Herat'a dönmek üzere Sultaniye'ye hareket etti.

ç) Şah-Ruh'un Horasan'a dönmesi üzerine İskender'in Tebriz'e gelmesi :

Tezkire sahibi meşhur Devletşah ile³⁰⁵ diğer bazı müelliflere göre, Şah-Ruh, Azerbaycan hâkimliğini oğullarına ve büyük emirlerine

³⁰² H. Ebrû, 568^a - 572^b; A. Semerkandî, s. 458-463; Medzoplû Toma, s. 109-110; Diyârbekriyye, I, s. 83-88.

³⁰³ Hoca Kemal ud-dîn Husrev el-Münşî tarafından yazılan bu fetihnâmenin sureti için, bk. Münşeât mecmuası, nr. 4012, Fatih Kıp., 460 b - 463b.

³⁰⁴ H. Ebrû, 573a; A. Semerkandî, s. 433.

³⁰⁵ شاهرخ سلطان هر چند ممالك آذربایجان را باولاد خود و امرای بزرگ عرض کرد از ترس اسکندر بن قرا یوسف همکنان آنرا قبول نکردند بالضرورة آن مملکت را باز بی سامان گذاشته پدار الملک اصلی معاودت نمود (s. 390).

teklif etmiş ise de İskender'den korktukları için, bunlardan hiç birisi bu teklife yanaşmamıştır. Bu sebepten Şah-Ruh *Âzerbaycan*'ı yine eski sahiplerine bırakarak *Horasan*'a dönmüştür. Hattâ devrin şâirlerinden Azizî, bunu ifade eden şu güzel heyti söylemişti :

“*Skender leşker-i mâ zed u cest*
Şeh-i mâ memleket bigrift u bi gurîht.”³⁰⁶

Bu beyt, Kara-Koyunlular'dan bahseden bütün müellifler tarafından zikredilmiştir. Ebû-Bekr-i Tihranî ve ondan naklen Rumlu Hasan Beg³⁰⁷, Şah-Ruh'un *Tebriz*'i Kara-Yülük Osman Beg'in en büyük oğlu olan Ali Beg'e tefviz ettiğini yazarlar. Fakat başta Hafız-i Ebrû olmak üzere diğer kaynaklarda böyle bir ifadeye rastgelinmiyor.

Muharebeden sonra İskender *Kerkük*'e gitmiş, İspend ise *Doğu-Anadolu*'da kalmıştı. İspend, Şah-Ruh'un *Âzerbaycan*'ı terkettiğini öğrenir öğrenmez topladığı askerle *Âzerbaycan*'a gelmiş ve yukarıda adları geçen iki müellife nazaran, Kara-Yülük oğlu Ali Beg ona karşı duramıyarak *Diyarbakir* tarafına kaçmış ve yolda önüne çıkan *Kürdler*'le vuruşub babasına kavuşmuştur. İspend Mirza, *Alincak* kalesine hâkim olduktan sonra *Tebriz*'de oturmaya başlamıştı. Onun İskender'in öz kardeşi olduğu anlaşılıyor. Fakat, İspend, *Kerkük* ve *Taûk*'tan *Âzerbaycan*'a yürüyen kardeşi İskender'e karşı koyamayacağını anlayarak *Tebriz*'den çıkıp *Erzurum* bölgesindeki *Avnik* kalesine çekildi. Muhteris bir insan olan İspend, burada da fazla kalmayarak *Bağdad* bölgesine gitmiş ve ağabeyi Şah-Mehmed'in hâkimi bulunduğu yerleri birer birer ele geçirmeye başlamıştır.

Tebriz'de bir müddet oturan İskender 825 (1422) yılı baharında *Hoy* şehrinin batısındaki *Sökmen-âbâd*'a geldi. Yanında Kara-Yülük tarafından ülkesinden koğulmuş olan *Çemizkezek* hâkimi Emîr Yelman oğlu Şeyh Hasan vardı. Şeyh Hasan, İskender'e kalelerini birer, birer elinden almakta olan Ak-Koyunlu beginden şikâyet edip

³⁰⁶ Devletşah, *Tezkire*, s. 390; Yahya-yi Kazvinî (s. 215), ondan naklen Müneccimbaşı (629a) gibi müellifler bu beytin Şahruh'un ikinci *Âzerbaycan* seferi dönümünde söylendiğini yazarlar ki, doğru değildir. Çünkü, yukarıda anlatılacağı üzere, Şahruh, ikinci *Âzerbaycan* seferinden dönerken bu ülkeyi Kara - Yusuf'un en küçük oğlu Ebû-Sa'ide tefviz etmiştir. Binaenaleyh onun kaçması veya bu müelliflerin yazdıkları gibi burayı terk etmesi (Şeh-i mâ memleket bigrift û biguzaşt), ancak birinci sefer için mevzuubahs olabilir.

³⁰⁷ *Diyarbakriyye*, I, s. 88; H. Rumlu, 29a.

ondan *Diyarbakir*'e yürümesini istemekte idi. İskender bunu kabul etmiş görünerek *Mingöl (Bingöl)* yaylağına gitti. Yeni Kara-Koyunlu hükümdarı sürekle avları tertip ederek bir müddet burada eğlenmekten sonra yanında bulunan *Bidlis* hâkimi Emîr Şems ud-dîn ve *Van* bölgesi hâkimi İzz ud-dîn Şîr'in oğlu Sultan Ahmed'i tevkif ettirerek *Bidlis* yöresine geldi. İskender, Bidlisli Şeref-Han ne derse desin³⁰⁸ kendisine sadâkatsızlık göstererek Şah-Ruh'a tabîyetlerini arz etmiş olmalarından ve bundan dolayı yardıma gelmemelerinden ötürü eniştesi Şems ud-dîn ile diğer bazı *Kürd* hâkimlerine kızmakta haklı idi. Kara-Yusuf *Mısır*'dan döndüğü zaman *Bidlis* hâkimi ona tam bir vefakârlık göstererek askerine gerekli olan her nesneyi temin etmişti. Bundan çok memnun kalan Yusuf Beg, kızını Şems ud-dîn'e vermiş olduğu gibi, bilâhare gösterdiği sadakat ve ifa ettiği hizmetlerin mükâfatı olarak da *Bidlis*, *Ahlat*, *Hınıs* ve *Muş* şehirlerini bütün yöre ve dolayları ile onatefviz etmiştir ki, Şeref-Han, Kara-Koyunlu beginin buna dâir fermanını atalarının evrakı arasında bularak eserine koymuştu³⁰⁹.

İskender, *Bidlis* önüne gelerek şehrin teslim edilmesini Şems ud-dîn'e söyletmiş, fakat kalenin muhafızı Mihmad, efendisinin sözlerindeki hakikî manâyı anlayarak red cevabı vermiştir. Buna öfkelenen İskender, Emîr Şems ud-dîn'in maiyyetinden bazı *Kürd* ileri gelenlerini öldürtmüştür.

Ermeni müverrihi Toma'ya nazaran³¹⁰, İskender bütün *Bidlis* çevresini zaptettikten sonra *Bidlis* yakınında ve *Van gölü* civarındaki, hâkimi Şeref adında bir *Kürd* olan, *Aghovanitz* kalesini almış ve kaledeki *Ermeniler*'in çoğunu tutsak etmiştir.

Yine bu senenin ortaları veya ondan bir iki ay sonra, İskender'in Delü Ahmed adlı bir kumandanı ansızın *Sultaniye* önünde görünerek o yöredeki hayvanları *Tebriz*'e sürdükten sonra kalabalık bir askerle yeniden bu şehrin üzerine yürümüş, fakat Şah-Ruh'un hudud valisi İlyas Hoca'nın askerleri ile giriştiği bir savaşta perişan olarak güçlüklerle *Tebriz*'e dönebilmiştir. Bu hâdise mezkûr yılın Ramazan ayında (Ağustos-Eylül) *Herat*'ta Şah-Ruh'a ulaşmıştı³¹¹. Şah-Ruh bu

³⁰⁸ *Şerefnâme*, s. 496.

³⁰⁹ S. 492 - 494.

³¹⁰ S. 112.

³¹¹ H. Ebrû, 591*; A. Semerkandî, s. 529.

çarpışmanın vukuu esnasında veya ondan az evvel Emîr Yusuf-Hoca ve Emîr Seyyidi'yi üç bin atlı ile *Rey* valisi İlyas-Hoca'ya yardım için yollamış gibi, bu hâdiseden altı yedi ay sonra da (826 Rebiül-âhir = Mart-Nisan 1423) Hızır-Hoca ve Hoca-Birdi'yi kalabaklı bir askerle *Rey* yöresine göndermiştir³¹².

İskender, ertesi yıl (826 = 1423) tekrar *Van gölü* çevresine gelerek *Ahlat*'i kuşattı. Ebû-Bekr-i Tihranî'ye göre³¹³ Emîr Şems ud-dîn, *Bidlis* önünde yaptığı gibi burada da İskender'e aynı oyunu oynamak istemiş, fakat sözlerinin gerçek anlamı anlaşılacak kale önünde boynu vurulmuştur. Şeref-Han, büyük dedesi Emîr Şems ud-dîn'in öldürülmesi hakkında işittiği şu rivayeti nakletmektedir : *Bidlis* hâkiminin karısı olan İskender'in kız kardeşi *Türkmen* kızı olduğundan *at koşturmak*, *cevgân oynamak* ve *ok atmaktan* pek hoşlanırmış. Bu sebepten Emîr Şems ud-dîn ile evlendikten sonra da bunlarla meşgul olmak istemişse de *Bidlis* hâkimi : "biz *Kürdüz*, *Türkmenler*'in geleneği bizim halkımız arasında hoş ve makbul değildir" diyerek buna mâni olmaya çalışmıştır. Fakat, bu müdahale geçimsizlik yaratmış ve bir münakaşada ağır sözler sarfetmesinden ötürü, *Bidlis* begi karısının ağzına bir yumruk vurarak dişini kırmıştır. Bunun üzerine Kara-Yusuf'un kızı kanlı dişini bir kâğıda sarıp onu, kocasından şikâyet dolu bir mektupla *Erciş*'te bulunan İskender'e göndermiştir. İskender, görüşmek üzere huzuruna çağıracağı *Bidlis* hâkimini öldürtmüştür³¹⁴. Bununla beraber Şeref-Han bu rivayetin kendisine pek uzak göründüğünü söyleyerek Şems ud-dîn'in Şah-Ruh'u metbu tanımış olmasından dolayı öldürüldüğünü yazmaktadır ki, yukarıda bu bahsin başında işaret edildiği gibi, esas sebep de budur.

Kazvinli Yahya³¹⁵ ve ondan naklen Müneccimbaş³¹⁶ bu hâdisenin 828 (1425) yılında olduğunu yazarlarsa da biz Toma'nın verdiği tarihin (1423) daha doğru olduğunu kabul ediyoruz.

Emîr Şems ud-dîn'in öldürülmesi ile İskender'in bu bölgedeki işi bitmemişti. Daha bir başkasıyla de görülecek hesabı vardı ki, bu, *Van* hâkimi İzz ud-dîn Şîr oğlu Sultan Ahmed idi. *Hakkâri* ve *Van*

³¹² H. Ebrû, 592^a; A. Semerkandî, 533.

³¹³ *Diyârbekriyye*, I, s. 98.

³¹⁴ S. 497.

³¹⁵ S. 215.

³¹⁶ 629 a.

hâkimi İzz ud-dîn Şîr, anlatıldığı gibi Kara-Yusuf'un *Mısır*'dan avdetinde ona karşı hasmâne bir tavır almışsa da mukavemetten aciz kalarak Kara-Koyunlu beginin tâbiyetti altına girmeye mecbur olmuştu. Fakat hiç bir zaman samimi olarak Kara-Yusuf'a bağlanmamış görünen *Hakkâri* hâkimi, onun ölümünü müteakip Şah-Ruh'a tazimlerini arz için bizzat *Karabağ*'a gitmişti. Şah-Ruh, *Van gölü* çevresine geldiği sırada bu sefer oğlu Melik Mehmed, Çağatay hükümdarına aynı şeyi yapmıştır. Kazvinli Yahya ve ondan naklen Müneccimbaşı'ya göre, İskender, 828 (1425) de Melik İzz ud-dîn Şîr'i öldürmüştür. Fakat Toma bundan bahsetmeyerek İskender'in 1423 yılında onun oğlu Sultan Ahmed'i yakaladıktan sonra anı olarak *Van* surları önünde görüldüğünü, fakat dört ay muhasara etmesine rağmen şehri alamayarak *Tebriz*'e döndüğünü yazıyor³¹⁷. Hâfız-i Ebru'da geçen Melik Mehmed ile Melik Ahmed'in kasedilmiş olması mümkün ve hattâ muhtemeldir.

Bir yıl burada dinlenen İskender, Melik Ahmed'i hapsedtiği *Alıncak* (*Erendçag*; Müneccimbaşı'ya göre *Erbil*) kalesinde öldürttükten sonra³¹⁸ yeniden *Van* üzerine gelmiş ve muhafızı Melik Esed'in³¹⁹ hazineler ile serbestçe çıkıp gitmesine mukabil, şehri ele geçirmiştir. İskender, Esed'in amcası Baha ud-dîn'i de bertaraf ederek *Van* gölünün doğu ve kuzey yörelerine hâkim olmuştur. Onun, *Van* şehrinin idaresini oğullarından Yâr-Ali'ye verdiği anlaşılıyor.

d) *İskender'in Şirvan'a akını — Sultaniye'yi alması — Şah-Ruh'un ikinci Azerbaycan seferi.*

831 (1427-1428) yılında *Şirvan* üzerine yürüyen Kara-Koyunlu begi *Şemahi*'de yağmalar yaptıktan sonra payitahtta döndü³²⁰.

Ertesi yıl *Sultaniye*'ye önüne gelen İskender, burayı aldı; bu şehir ile *Ebher*, *Kazvin* ve *Zencan*'i idare eden İlyas Hoca oğlu Hoca Yusuf'u da yenib tutsak aldıktan sonra *Tebriz*'e döndü. İskender zaptettiği bu yerlerin idaresini Delû Ahmed ile Abdül adlı emirlerine verdi.

İskender'in bu hareketiyle, Şah-Ruh'un kendi üzerine geleceğini hesap etmiş ve bunu da istemiş olduğu hakkında kesin bir

³¹⁷ S. 113.

³¹⁸ *Gös. yer.*

³¹⁹ *Fransızca metinde*: (s. 113) Melik Asit.

³²⁰ Yahya-yi Kazvini, s. 215; Müneccimbaşı, 629 a.

hüküm vermek mümkün olmuyor. Çünkü, anlatıldığı gibi, o bir kaç yıl önce kumandanı Delu-Ahmed'i *Sultaniye* üzerine göndererek bu bölgeyi yağmalatmış, fakat Şah-Ruh'dan veya onun kumandanlarından herhangi bir karşılık görmemişti.

İskender şayet böyle düşündü ise, Çağatay hükümdarının kendisi ile savaşmak için 832 yılı Receb ayının beşinde, Perşembe günü (10 Nisan, 1429) hükümet merkezi *Herat*'dan ayrıldığını duyduğu zaman, hesabında ne kadar yanıldığını anlamıştır. Şah-Ruh, birinci seferinde olduğu gibi, yol üzerindeki velilerin türbelerini ziyaret ede ede, göçe kona Ramazanın 4'ünde (7 Haziran) *Rey*'e geldi. Çağatay hükümdarı, burada bir kaç gün kalarak ordusunu topladı. Sayısı yüz bin atl olan bu orduya *Fars* hâkimi Şehzâde İbrahim-Sultan, *İsfahan* hâkimi Mirza Rüstem, *Yezd* valisi Emîr Çakmak, *Eberküh* valisi Emîr Tarhan ve *Kirman* hâkimi Emîr Kınaşirin'in kuvvetleri de katıldı. Sefere memur edilen mirza ve kumandanların hepsi geldikten sonra Şah-Ruh, *Rey*'den kalkarak *Sultaniye* üzerine yürüdü, bunu haber alan Delü Ahmed ve Abdül şehri boşaltıp *Tebriz*'e döndüler. *Sultaniye*'ye gelen Şah-Ruh Şevval'in 1. günü (4 Temmuz) Şeker bayramını burada geçirdi ve *Sultaniye*'den hareket ederek *Zilkade*'nin 1'inde (2 Ağustos) *Tebriz*'in bir semti olan *Şenb-i Gâzân*'a vardı.

e) *Selmas meydan muharebesi* ;

İskender'e gelince, bütün Kara-Koyunlu kuvvetlerini toplayarak *Selmas* ovasında mevki almış, Şah-Ruh'u bekliyordu. Ordusunun muharebe için mevki aldığı yerin bir tarafında dağ ve bir tarafında da çay vardı. Bu suretle İskender, tabii mâniyalardan faydalanarak ordusunun çevrilmek tehlikesini önlemiş bulunuyordu. Rumlu Hasan Beg'e göre³²¹, elli bin kişi olan Kara-Koyunlu ordusunda yaya askeri de vardı ki, bu, İskender'in babasının fikrini yapılıcak savaşta tatbik etmek istediğini gösteriyor. İskender'in sol kol kuvvetlerine küçük kardeşi Cihan-Şah kumanda ediyordu. Kesin bir bilgimiz olmamakla beraber Kara-Yusuf'un en küçük oğlu Ebû-Said'in de muharebede bulunmuş olması muhtemeldir.

Çağatay ordusuna gelince, sağ kol *Fars* valisi Şehzâde İbrahim-Sultan'ın, sol kol da Bay-Sungur Mirza'nın kumandasında

³²¹ 44b.

olup Şah-Ruh, *Horasan* ve *Mâzendran* askeri ile merkezde yer almıştı. Mirza Muhammed-Cûki ise ihtiyat kuvvetlerinin başında idi.

832 yılı Zilhicce ayının 17. Cumartesi günü (17 Eylül 1429) savaş başladı. İbrahim-Sultan, karşısında bulunan Cihan-Şah Mirza'ya saldırdı ve ikisi arasında çok şiddetli bir muharebe oldu. Abdürrezzak-ı Semerkandî'ye göre³²², İskender ile Çağatay ordusunun merkez ve sol kolundan hiç bir kimse savaşıma cesaret edememişti. İbrahim-Sultan kuvvetleri ile çetin bir muharebeye tutuşmuş olan sol kol ordusunda za'f belirtilerinin başlamakta olduğunu gören İskender, İbrahim-Sultan'a karşı hücumu geçti ve "hâyalin bile tasavvur edemeyeceği bir kahramanlık göstererek herkesi hayretler içinde bıraktı"³²³. Bu suretle İskender, ordusunun durumunu düzeltmiş ve maneviyatını kuvvetlendirmişti. Günün batmasına kadar devam eden muharebe neticelenmiyerek ertesi güne kaldı. Gece her iki taraf bir baskın ihtimaline karşı sabaha kadar nöbet tuttu. Zilhiccenin 18. Pazar günü (18 Eylül) tan atarken savaş tekrar başladı. Dünkü gibi çok şiddetli bir surette cereyan eden savaş sol ve merkezde Kara-Koyunlular'ın lehinde idi. Bunu gören Mirza Bay-Sungur, sol koldan şiddetli bir hücumu kalktı ise de Kara-Koyunlu sağ kolu bu hücumu muvaffakiyetle dayandı. Hattâ diğer kollardan aldığı takviyelerle karşı taarruza geçerek düşmanı geri attı.

Durumun kendisi için arzettiği nezaketi gören Şah-Ruh, bütün ihtiyatlarını muharebeye soktu. İşte, hiç bir yerden takviye ve imdad alamıyan ve iki gündünberi kendisinden iki katlı bir kuvvetle döğüşmekte olan Kara-Koyunluları bu yorulmamış ihtiyat kuvvetleri yenerek zaferi Şah-Ruh'a kazandırdılar. Şah-Ruh, oğullarından Muhammed Cûki Mirza'nın maiyyetine büyük emîrlerden bazılarını katarak onu *Türkmen* ordusunun takibine gönderdi³²⁴. Muhammed

³²² S. 610.

و آن روز امیر اسکندر بتیغ خونفشان و سنان ثعبان نشان دستبرد نمود که دیگر مثل آن در آینه خیال متصور نخواهد بود، و جهان از کبردار و رزم و پیکار آن جهان پهلوان انکشت تحیر در دندان تفکر بماند (Aynı eser, s. 610).

³²⁴ A. Semerkandi, s. 606-617. Şabruh'un yine müşşisi Hoca Kemal ud-dîn'in inşası ile payitahtına ve Uluğ Bey'e gönderdiği fetihnâmelerin sureti için bk. *Münşeat mecmuası*, *Fatih Kıt.*, nr. 4012, 463b - 466a.

Cûki, yirmi bin kişilik bir kuvvetle İskender'in arkasına düştü. Kara-Koyunlu begi ilk önce *Van*'a geldi ise de Çağataylar'ın buraya yaklaşmaları üzerine oradan ayrılarak başka bir yere gitti. İskender, bu suretle Cûki'nin kendisine yaklaştığını gördükçe bulunduğu yerden başka bir mahalle gidiyordu. Kara-Koyunlu begi, kendisine kapılarını kapamış olan *Erciş* şehrini muhasara ettiği esnada düşmanın yaklaştığını haber alan buyruğundaki *Türkmenler* kaygılanarak : "ay Mirza! Çağataylar geliyor ne yapacağız?" demişlerdi³²⁵. İskender, kaygılanmalarını söyledikten sonra bin kadar askeriyle *Erciş* yakınındaki *Gorzor* boğazını geçerek Çağataylar'a saldırdı ve onları geri attı. Bundan faydalanan İskender, *Erzurum* taraflarına gitti. Çağataylar bu çarpışmadan sonra bir daha kendisini takip etmediler³²⁶.

Şah-Ruh 833 yılı Muharrem ayının ortasında (Ekim 1429) *Selmas* ovasından kalkarak *Alıncak* kalesine geldi. Kalede İskender'in zevceleri ve bazı oğulları vardı. Bunlar kendisine ağır hediyeler gönderdiklerinden *Alıncak*'ı muhasara etmiyerek buradan Safer ayının 9'unda (7 Kasım) *Karabağ*'a gitti.

f) *Şah-Ruh'un Azerbaycan'ı Kara-Yusuf'un en küçük oğlu Ebû-Said'e tefviz etmesi* :

Şah-Ruh, kazandığı zaferlere rağmen Kara-Koyunlular'ı ortadan kaldıramıyacağını anlamış bulunuyordu. Bu sebeple Kara-Yusuf'un oğulları arasındaki rekabet ve münazaadan faydalanmayı düşünerek İskender'in kardeşlerine, kendisini methû tanımak şartıyla buldukları bölgelerde hâkim kalabileceklerini bildirmişti.

Gerçekten, İskender'in, kardeşleri ile olan münasebetleri pek iyi değildi. Beş kardeşten en büyüğü olan Şah-Mehmed, *Bağdad* hâkimi olduktan sonra ailesi ile alâkasını kesmişti. İspend Mirza, Kara-Yusuf'un ölümü üzerine *Sa'dlu* boyunun yardımı ile babasının halefi olmak istedi ise de İskender ile başa çıkamıyacağını görerek talihini *Irak-ı Arab*'da denemeye gitti; gerçekten İspend, sefahatla vakit geçiren Şah-Mehmed'in gevşekliğinden faydalanarak çok gecmeden *Bağdad* hâkimliğini onun elinden aldı. İskender'in üçüncü kardeşi Cihan-Şah'a gelince, babasının ölümünü müteakıb hâkimi bulunduğu *Sultaniye*'den önce *Erciş*'e gelmiş ve orada fazla kalmıyarak *Bağdad*'a ağabeyisi Şah-Mehmed'in yanına gitmişti. Cihan-Şah, Ka-

³²⁵ Medzoplu Toma, s. 123 - 124.

³²⁶ Gösterilen yer.

ra-Yusuf'un ölümü üzerine *Şüster*'ten ecdadının ülkesini geri almak emeli ile *Bağdad*'a yürüyen Celâyirîliler'den Şah Veled oğlu Sultan Uveys'in bozguna uğratılmasında ağabeyisine yardım etmiş³²⁷, fakat ondan beklediği şeylerin tahakkuk etmediğini görerek İskender'in yanına gelmişti. İskender ona *Van gölü* çevresindeki bazı kaleleri verdi ise de Cihan-Şah istediği diğer bazı yerlerin kendisine verilmemesinden dolayı ağabeyisine kızarak onun buyruklarını dinlememeye başlamıştı. Bunun üzerine İskender, Cihan-Şah'ı tahassun ettiği bir kalede kuşatarak dışarı çıkmaya mecbur etti. Cihan Şah bu sırada bir fırsatını bularak Şah-Ruh'un yanına gitmek maksadiyle kaçtı ise de takipçiler tarafından yakalandı. Cihan-Şah, öldürülmekten ancak annesinin şefaati sayesinde kurtulmuş ve hattâ ağabeyisi ona *Van gölü* havzasındaki bütün şehirleri tevcih etmiştir. Buna rağmen İskender'in tahakkümünden usanan Cihan-Şah, tekrar *Bağdad*'a gitmiş, fakat çok geçmeden kendi bölgesine dönmüştür. Bu tarihten itibaren ağabeyisi ile barışan Cihan-Şah, ona sadakatla hizmet etmiştir. Fakat bütün kardeşleri gibi muhteris olan Cihan-Şah'ın da bir fırsat zahurunda ağabeyisine karşı yeniden muhalefete geçeceği muhakkaktı.

Kara-Yusuf'un en küçük oğlu Ebû-Said'e gelince, bu şehzade hakkında pek az malûmata sahibiz. Babası ona Pîr-Ömer'in öldürülmesinden sonra *Erzincan*'ı vermişti. Fakat Ebû-Said, Kara-Yusuf'un ölümü üzerine orada tutunamamış ve halk tarafından şehirden çıkarılmıştı. Ebû-Said'in bundan sonra *Âzerbaycan* veya *Doğu-Anadolu*'nun neresinde yaşadığı ve ağabeyisi İskender ile münasebetlerinin nasıl olduğunu bilmiyoruz. Bununla beraber muhakkak olarak söylenebilir ki o da, Cihan-Şah gibi, ister istemez ağabeyisinin metbuluğunu kabul ederek onun tarafından kendisine ikta edilmiş olan bir yörede yaşamakta idi. Lâkin, Ebû-Said de diğer kardeşleri gibi haris ve ağabeyisinden memnun olmamalıdır ki, 833 yılı kışında (1430) *Karabağ*'da bulunan Şah-Ruh'un huzuruna geldi. Ebû-Said, Çağatay hükümdarından ümit ettiği teveccühü gördü ve kendisine *Âzerbaycan* hâkimliği tefviz edildi³²⁸. Şah-Ruh, bahar gelinceye de in *Karabağ*'da kaldıktan sonra Şâban ayının 15.günü (9 Mayıs, 1430) *Horasan*'a müteveccihen buradan hareket etti.

³²⁷ A. Azzavî, III, s. 63 - 64.

³²⁸ Şah-Ruh'un münşisi Hoca Kemal ud-dîn'in inşası ile olan bu nişanın sureti için bk., aynı *Münşeat mec.*, 440a - 442a.

g) *İskender'in Azerbaycan'a gelerek Ebû-Said'i öldürmesi :*

Fakat Ebû-Said, *Azerbaycan* hâkimliğini ancak beş altı ay kadar muhafaza edebildi. *Azerbaycan'a* dönen *İskender*, onu yakalayarak öldürdü. Adını, hiç şüphesiz İlhanlı Hükümdarı Ebû-Said Bahadır Han'ın hâtırasından almış olan bu Kara-Koyunlu şehzadesine, *Türkmenler* Busad diyorlardı ki, bu kelime, anlaşılacağı üzere, Ebû-Said isminin *Türk* telâffuzuna uydurulmuş bir şeklidir.

ğ) *İskender'in oğlu Yâr-Ali'nin Şirvân-Şah'ın yanına kaçması—Şirvân-Şah'ın Yâr-Ali'yi Şah Ruh'a göndermesi—İskender'in Şirvan'a akını — Şah-Ruh'un Azerbaycan'a sonuncu yürüyüşü :*

İskender, bu suretle en küçük kardeşi Ebû-Said'in hayatına son vererek duruma hâkim oldu.

Van şehri ve çevresi, *İskender'in* oğullarından *Yâr-Ali'nin* idaresinde idi. *Yâr-Ali*, idaresi altında bulunan gerek Müslüman, gerek Hıristiyan halktan gelenek ve göreneklere aykırı vergiler almış ve bunun için onlara zulüm yapmıştı. *Yâr-Ali'nin* baskısından bıkip usanan halk, nihayet onu babasına şikâyet etti. *İskender* şikâyetçilere merhamet göstererek oğlunu hesap vermek üzere yanına çağırdı. Fakat *Yâr-Ali*, korkusundan babasının yanına gitmedi ve *Şirvanşah Şeyh İbrahim oğlu Halil ul-lah'a* sığındı (835-1431-32)³²⁹.

Şirvan-Şah Halil ul-lah, *Kara-Koyunlu* şehzâdesini bağlayarak deniz yolu ile metbûu *Şah-Ruh'a* gönderdi. *Şah-Ruh*, *Yâr-Ali'ye* itibar gösterdi ve onu kendi şehzadelerinin çadırında misafir etti. Bir gün üstad Ferruh'un yapmış olduğu ve dört yüz batman taş attığı iddia edilen bir mancınkın (*kemân-ı ra'd*) atış tecrübesi için şehirden dışarı çıkmış ve oraya halkın çoğu da gelmişti. Bu esnada *Yâr-Ali* de seyir yerinde görüldü. Şehir halkı, *Türkmen* şehzâdesinin pek yakışıklı bir genç olduğunu görünce ona doğru koşuşarak mancınk atışını unuttular. *Şah-Ruh*, payitahtı halkının bu mütecessisâne hareketinden hoşlanmadı; sarayına döndükten sonra *Yâr-Ali'nin* bağlanarak *Semerhand'a* gönderilmesini emretti³³⁰. *Yâr-Ali'nin* hayatı burada sona ermedi, maceralarla dolu olarak epice bir müddet devam etti. Az bir zaman *Uluğ Bey'in* maiyyetinde bulunan *Yâr-*

³²⁹ Toma, s. 130; A. Semerkandî, II, s. 644.

³³⁰ A. Semerkandî, II, s. 644-645. *Şah-Ruh Azerbaycan'dan* 10000 çadırdan fazla *Türkmen'i* Herat'a göçürmüştü.

Ali, sonra onun tarafından bir kaleye hapsedildi. Yâr-Ali 852 (1448) yılında bu kaleden kaçıp kurtularak başına kuvvet topladıktan sonra *Herat* şehrini eline geçirdi ve hattâ burada hükümdarlığını bile ilân etti. Fakat Yâr-Ali burada eğlencelerle vakit geçirmeğe başladığından Babur Mirza'nın askerleri şehre girerek kendisini yakaladılar. Babur'un katına götürülen Yâr-Ali onun tarafından 852 yılı Zilhicce ayının sonunda (Şubat 1449) hayatına son verildi.

Şirvan-Şah Halil ullah'ın, oğlu Yâr-Ali'yi kendisine yollayacağı yerde Şah-Ruh'a göndermesine kızan İskender, 837 yılının sonlarında (1434 ortaları) *Şirvan* üzerine yürüyerek, memleketi yağmaya ve yıkmaya başladı. Halil ullah, sığınmış bulunduğu *Mahmud-âbâd* kalesinden Şah-Ruh'a, Hâlik-Verdi adlı adamını gönderdi. 838 yılı Safer ayının 7 sinde (12 Eylül 1434) Halik-Verdi, Çağatay hükümdarına, *Şirvan*'a giren İskender'in hali hazırda memleketi görülmemiş bir şekilde yağma ve tahrib etmekte olduğunu bildirerek buna son verdirmesini hükümdarı adına rica etti³³¹. Halil ullah, aynı zamanda Ak-Koyunlu begi Kara-Yülük Osman'dan da yardım istemişti. Kara-Yülük, derhal kalabalık bir ordu ile *Diyârbekir*'den hareket ederek *Erzurum* önüne gelip şehri kuşattı. *Erzurum*'u İskender Mirza adına idare eden *Duharlu Pîr-Ahmed Beg* şiddetli bir müdafaa gösterdi ise de en sonunda şehri Kara-Yülük'e teslim etti. Ak-Koyunlu begi *Erzurum*'u oğullarından Şeyh Hasan'a verdi ve bu başarısını Şah-Ruh'a bildirdi³³².

Timurlu ailesinden kız alarak bu aileye güveyi olmuş bulunan Şirvan Şah Halil ullah'ın imdat ricası ve Kara-Koyunlu şehzâdeleri arasında baş göstermiş olan rekabet ve münazaalar, Kara-Yülük'ün *Erzurum*'u almak gibi gösterdiği faaliyet Şah-Ruh'a, *Âzerbaycan*'a yeni bir sefer açmak kararını verdirmişti. Fakat, emirlerin çoğu yeni bir *Âzerbaycan* seferini uygun görmediklerinden onu bu karardan caydırmaya çalıştılsa da Emîr Celâl ud-dîn Fîruz-Şah'ın teşvik edici sözleri, emirlerin bu teşebbüsünü suya düşürdü³³³.

Şah-Ruh, kış mevsiminin yaklaşmış olmasına bakmaksızın Rebiülâhîr'in 2. günü (5 Kasım 1434) *Herat*'tan ayrılıp Cumadelâhire'nin orta-

³³¹ A. Semerkandî, II, 660 - 661; *Diyârbekriyye*, I, 107 - 108; Mîrhond, VI, s. 243.

³³² *Diyârbekriyye*, I, s. 107 - 108.

³³³ A. Semerkandî ve Mîrhond, gös. yerler.

larında (Şubat 1435) Rey'e vardı. Bu sırada şiddetli soğuklar çıktığından emirlerin tavsiyesi üzerine Rey'de konaklandı. Şah-Ruh burada iken *Türkmen* Abdülaziz, onu takiben de Kara-Yusuf'un yeğenlerinden Gazan Pâdişah ile Çekirlü Bayezid Beg, Aka-Pîri, Seyyidi Ahmed, Alpagut Yakub Beg gibi Kara-Koyunlu begleri katına gelerek itaatlarını bildirdiler. Bunların gelişinden çok memnun kalan Şah-Ruh, kendi emirlerinden *Yezd* ve *Kirman* valilerini Aka-Pîri ile birlikte Van'da bulunan Cihan-Şah'a gönderip onu yanına çağırıldı. Çağatay hükümdarı, Cihan-Şah'ı, Kara-Koyunlu ülkelerini tefviz etmek için dâvet ediyordu. Çünkü, Cihan-Şah, yukarıda izah edildiği üzere, bir ara İskender'e itaatsızlık göstererek Şah-Ruh'a iltica etmek istemiş olduğu gibi, daha mühim olarak da 837 (1433-34) yılında ağabeyisi ile mücadeleye girişmiş ve Şah-Ruh'u methû tanımıştı. İşte Şah-Ruh, şimdi Cihan-Şah'ı katına çağırarak onu mükâfatlandırmak istiyordu. Esasen Şah-Ruh'un, emirlerinden çoğunun arzularını hilâfına, kışın eşliğinde bulunduğu bir sırada ve İskender'in ne kadar tehlikeli bir hasım olduğunu bildiği halde acele *Âzerbaycan* seferine çıkması, en fazla Cihan-Şah'ın ve *Bağdad* hâkimi olan İspend'in İskender'e karşı cephe almaları ve her ikisinin de kendisini methû tanımalarından ileri geliyordu.

Cihan-Şah, Zilhicce (Ağustos) ayında yanında yeğeni Şah-Mehmed oğlu Şah Ali ve *Âyinlu* oymağı reisi Bayezid Beg olduğu halde, Şah-Ruh'un Rey'deki ordugâhında görüldü ve onun tarafından kemer ve murassa kışık ile taltif edildi. Mezkûr ayın 11'inde Şirvan-Şah Halil ullah da Çağatay ordugâhına geldi. Şah-Ruh, bizzat *Âzerbaycan*'a yürümeden katına gelen Kara-Koyunlu emirlerini Cihan-Şah'ın maiyyetine vererek onu İskender'in elinde bulunan yerlerin işgaline memur etmiş olduğu gibi, oğlu Muhammed Cûki ile Şirvan-Şah Halil ullah'ı da İskender'in üzerine gönderdi³³⁴.

b) *İskender'in Osmanlı hükümdarı II. Murad'a iltica etmek üzere Tebriz'den ayrılması —Erzurum önünde Kara-Yülük'ü mağlûb etmesi— Kara-Yülük'ün ölümü —İskender'in Osmanlı ülkesine sığınması.*

Bu durum karşısında Şah-Ruh'a mukavemet edemeyeceğini anlayan İskender, *Tebriz*'den ayrılarak *Erzurum*'a doğru kaçtı. Şah-Ruh,

³³⁴ H. Rumlu, 47a-b.

İskender'in kaçacağı istikameti tahmin ederek *Erzurum* taraflarında bulunan Kara-Yülük Osman'a, adam gönderip, onun yolunu kesmesini bildirdi. İskender, yanında çok az bir kuvvet olduğu halde *Erzurum* dolayına geldi³³⁵. Kendisini, Toma'ya göre³³⁶, otuz bin kişi, Hasan-i Rumlu'ya nazaran³³⁷ altmış bin kişi ile takip eden Muhammed Cûki'de *Çoban köprüsü'ne* erişti. Kara-Yülük, ordusu ile beraber şimdiki *Erzurum*'un kuzey-batısında ve ona onbeş kilometre mesafedeki *Karaz* denilen eski *Erzurum*'da bulunuyordu. Güç bir durumda olduğunu gören İskender, yol vermesi için hasmı Ak-Koyunlu begine baş vurmak zorunda kaldı. Fakat Kara-Yülük, beklenileceği gibi, İskender'e yol vermedi. Bunun üzerine Kara-Koyunlular ve Ak-Koyunlular arasında çetin bir vuruşma başladı. *Ermeni* müverrihine göre³³⁸, İskender'in yanında üç bin kişi vardı. Kara-Yülük'ün ordusu ise yirmi binden fazla idi. Fakat Ak-Koyunlular için verilen rakam şüphesiz mübalâğalıdır. Her iki taraf, Safer ayının başında, bütün müverrihlerin bahsettikleri aralarındaki "adâvet-i kadîme" ye uygun olarak çetin bir savaşa giriştiler. İskender, bu savaşta da yiğitçe döğüşmüş ve başta Kara-Yülük Osman, oğullarından Mehmed ve yeğeni Kutlu Beg olmak üzere bütün Ak-Koyunlular da yiğitçe savaşmışlardır. Lâkin, zafer, sayıca çok az olmalarına rağmen, kendilerinden daha muharip olduklarını daima ispat etmiş olan ve başlarında İskender gibi çok yiğit bir insan bulunan Kara-Koyunlular tarafından kazanıldı. Çetin savaşta Kara-Yülük attan düşürülerek bir kaç yerinden ve bilhassa başından ağır surette yaralanmış, oğullarından Bayezid Beg ile damadı da öldürülmüştü. Fazla olarak bazı Ak-Koyunlu şehzâde ve begleri ile askerlerinden bir kısmı da tutsak düştü. Kara-Koyunlular'dan da İskender'in amcasının oğlu Kılıç-Arslan Beg Ak-Koyunlular tarafından esir alınmıştı. Bu Kara-Koyunlu şehzâdesinin babasının kim olduğu kat'i olarak bilinmiyor.

Söylenildiği gibi başından ağır yaralanmış olan Ak-Koyunlu begi Kara-Yülük, muharebe meydanından getirildiği *Erzurum*'da vefat etti³³⁹. Memlûk müverrihlerinin anlattıklarına göre³⁴⁰, Kara-Yülük

³³⁵ Toma, s. 133.

³³⁶ *Gös. yer.*

³³⁷ 48a.

³³⁸ *Gös. yer.*

³³⁹ *Diyârbekriyye*, I, s. 111 - 114.

³⁴⁰ Markizî, nr. 3372, 165a; Aynî, s. 671; İbn-Tağrıbirdi, VI, s. 740 - 741.

bozguna uğradıktan sonra *Erzurum*'a girmek isterken surların kenarındaki hendeğe düşmüş ve boynu kırılarak ölmüştür. İbn-Tağrıbirdi³⁴¹ ölümünün 839 yılı Safer ayının 5. günü (30 Ağustos 1435) olduğunu yazmaktadır. Kara-Yülük'ün oğullarından Şeyh Hasan, babasının cesedini *Erzurum*'daki bir *mescid'in* hazîresine gömdü. Bu suretle Kara-Yülük kendisini 1421 yılı baharında *Şeyh-Kendi*'nde yenmiş olan İskender'e ikinci def'a yenilerek ye's içinde öldü. Bununla beraber ölümünde yaşı sekseni geçmiş olan Kara-Yülük, devrin en dikkate şâyân simalarından birisi olup Ak-Koyunlu devletinin kurucusudur. İki kardeş *Türkmen ulusu* arasındaki rekabet ve düşmanlık en fazla onun zamanında kendini göstermişti. Kuvvetli şahsiyeti ile *Erzincan*'dan *Urfa*'ya kadar uzanan bölgede bir beglik kurmuş ve bu suretle bu bölgenin *türkleşmesinde* büyük bir hizmeti olmuştur³⁴². Kara-Yülük Osman Beg aynı zamanda Kara-Koyunlu devletinin sür'atle gelişmesine karşı da kuvvetli bir engel teşkil etmişti.

Cereyan etmiş olan savaşta ağır kayıplar veren Ak-Koyunlular, begleri Kara-Yülük'ün ölümü üzerine *Erzurum*'dan kaçarak çoğu oturdukları yerlere gittiler. *Karas (Kara-Erzen)*'da hulunan savaşın gâlibi İskender, Ak-Koyunlular'ın *Erzurum*'u bırakıp kaçtıklarını duyunca bu şehre geldi; Kara-Yülük'ün cesedini mezardan çıkartarak başını kestirdi. İskender Kara-Yülük'ün başını, oğlunun başı (her halde Bayezid Beg'in) ve diğer üç baş ile beraber onun düşmanı olan Memlûk sultanı Melik ul-Eşref Bars-Bay'a gönderdi. Bunlar İskender'in adamları tarafından Rebiülevvel'in 15'inde (4 Ekim, 1435) *Kahire*'ye getirildi³⁴³. Selefî Şeyh'in aksine kendisi için tehlikeli bir hasım saydığı Kara-Yülük'ün öldürülmesine çok sevinen Memlûk sultanı, şehrin donatılmasını buyurmuş ve başları üç gün *Bab Zuveyle*'de teşhir ettirmiştir³⁴⁴.

İskender, Mirza Muhammed Cûki'nin yaklaşması üzerine *Erzurum*'dan ayrılarak buyruğundaki Kara-Koyunlularla Osmanlı ülkesine gitmek için yola çıktı. Toma'ya göre³⁴⁵, Kara ve Ak-Koyunlular'ın vuruştıkları yere gelen Çağataylar gördükleri man-

³⁴¹ *Gös. yer.*

³⁴² Bu hususta Oğuzlar, s. 147 ve devamı.

³⁴³ Makrizi, 166b, 167a; İbn Hacer, *Yeni câmi*, 255b; İbn Tağrıbirdi, *gös. yer.*

³⁴⁴ *Gös. yerler.* Bu müverrihler gelen beş baştan ikisinin Kara-Yülük'ün oğullarına ait olduğunu söylerler.

³⁴⁵ S. 133.

zaradan dehşet içinde kalmışlardır. Bu sebepten Çağatay askerleri Kara-Koyunluları yakından takip etmek istememişlerdir. Bunun farkına varan Cûki Mirza, öfkelenerek yanındaki emirlere : “askerlerimizden hiç birisi ne bir şehire kapanmak, ne de bir dağda kalmak istiyor; bununla beraber düşmanın takibine girişelim” deyip ordusunu yürütmüş ve İskender’e yetişerek ona hücum etmiştir. Çağataylar, Kara-Koyunlular’ın beraberlerindeki şeyleri ele geçirmişlerse de onların merkezine girememişler, yavaş yavaş arkalarından giderek Kara-Koyunluları *Akşehir*’e kadar takip etmişlerdir. *Erzincan*’da Kara-Yülük’ün kızı ile evlenen (12 Rebiulevvel’de) Çağatay şehzadesi, buradan geri dönüb babasının bulunduğu *Karabağ*’a gelmiştir.

İskender’in, alınan bütün tedbirlere rağmen, Osmanlı ülkesine girmeye muvaffak olduğunu gören Şah-Ruh, Şeyh Nûr ud-dîn Muhammed b. Mürşid ud-dîn Cüneyd-i Kâzerûnî’yi Osmanlı hükümdarı II. Murad’a yollayıp İskender’in, şayet ülkesine gelirse yakalayıp kendisine gönderilmesini istedi³⁴⁶. Şah-Ruh, diğer taraftan da Cihan-Şah’a kendi ordusundan bir miktar kuvvet vererek onu İskender’in ailesinin bulunduğu kaleyi almaya memur etmişti. Bu kalede muhafız bulunan Şah-Ali Beg-i Bayramî ile Seyyidî Mahmud Beg kaleyi Cihan-Şah’a teslim ettiler. Şah-Ruh aynı zamanda Şah-Ali Beg-i Bayramî’nin kız kardeşini de Cihan-Şah’a nikâhladı³⁴⁷. Kışın son bulması üzerine Şah-Ruh, Şevval’in 15’inde (2 Mayıs 1436) *Karabağ*’dan kalkarak *Ucan*’a geldi ve burada *Âzerbaycan* hükümdarlığını al damgalı nişanla Cihan-Şah’a verdi³⁴⁸. Yeni Kara Koyunlu hükümdarı mükellef toylar tertib etmiş, buna karşılık Şah-Ruh da ona ve yanındaki beglere altın eğerli atlar, külâh ve kemerler vermiş ve bir daha gelmemek üzere *Ucan*’dan *Horasan*’a hareket etmiştir³⁴⁹.

1) *İskender’in Âzerbaycan’a dönüşü — Cihan-Şah ile savaşarak bozguna uğraması — Alıncak kalesinde muhasara edilmesi ve oğlu Şah-Kubad tarafından öldürülmesi :*

İskender, Yıldırım Bayezid ile babası Kara-Yusuf’tan itibaren Osmanlı-Kara-Koyunlu hânedanları arasında teessüs etmiş

³⁴⁶ A. Semerkandî, II, s. 687.

³⁴⁷ H. Rumlu, 49 a.

³⁴⁸ Sureti için bk. *Münşedât mec.*, *Fatih Ktb.*, 466a-b ve A. Semerkandî, *Fatih Ktb.* nr. 4371, 619a (kenarda).

³⁴⁹ A. Semerkandî, II, s. 688 - 691.

olan dostluk ve bizzat kendisinin de II. Murad'ın dostu olması sebebiyle Osmanlı sınırını geçip, *Tokad*'a geldi ve *Kaz-Ovası* kışlağma indi. İskender burada bölgenin ileri gelenleri tarafından istikbal edilmesine rağmen, Ebû-Bekr-i Tihrani'ye göre³⁵⁰, müsaade almak için Sultan Murad'a hiç kimseyi göndermemişti. Fakat Ebû-Bekr-i Tihranî'nin bu iddiası doğru değildir. Çünkü, İbn Hacer'in de³⁵¹ bahsettiği gibi, İskender ulak yollayıp II. Murad'dan kışı *Tokad*'da geçirmesine müsaade vermesini rica etmişti. II. Murad, *Amasya* valisi Yürgüç Paşa'ya İskender'in lâyük olduğu surette konuklanmasını emretmiş ve ayrıca Kara - Koyunlu begine onbin altın ile sırmalı elbiseler, işlemeli silâhlar ve altın eğerli atlar, köle ve cariyeler yollamıştır³⁵². Yürgüç Paşa da, yine pâdişahın buyruğu üzerine, İskender'in askerleri için lâzım olan bin kepenek, iki bin çul ve torba ile davar ve sair hayvanları tedarik etmişti³⁵³. Fakat bahar gelince, İskender'in askerleri eşine az rastlanan bir hareketle buldukları yöredeki halka (ihtimal Ermeniler'e) saldırarak onların çoluk ve çocuklarını esir etmeye ve mallarını ellerinden almaya başlamışlardı³⁵⁴. Bunlara engel olamayan Yürgüç Paşa, vaziyeti II. Murad'a bildirdi. Bu hâdiseden canı sıkılan Osmanlı Pâdişahı, *Anadolu beglerbegisi* Timur-Taş paşa oğlu Umur Beg'i İskender'in üzerine gönderdi ve ona ilk önce İskender'e memleketi güzellikle terk etmesinin bildirilmesini, bundan bir netice çıkmadığı takdirde üzerine varılarak zorla hudud dışı edilmesini emretti. Umur Beg, aldığı emir üzerine İskender Mirza'ya şu mealde bir mektup gönderdi: "Şah-Ruh Mirza *Horasan* tarafına gitmiş, sizlere dahi münasip olan âbâ ve ecdadınız milki olan *Âzerbaycan* tarafına teveccüh etmek olup bu tarafta pâdişahımızdan bunca lûtf u kerem görmüş iken memleketlerine teaddi ve anları iğzab bir vechile münasip değildir"³⁵⁵. Bu mektub üzerine İskender, askerlerini alarak Osmanlı ülkesini terketti³⁵⁶. *Ermeni müverrihi* Toma aynı

³⁵⁰ *Diyârbekriyye*, I, s. 125.

³⁵¹ *Yeni câmi*, 255a.

³⁵² Makrizî, Nr. 3372, 165b; İbn Hacer, 255a.

³⁵³ Sa'd ud-dîn, *Tâc ut-tevârih*, I, s. 348 - 350.

³⁵⁴ *Gös. yer*; Müneccimbaşı, *türkçe trc.*, III, s. 349; Makrizî, 165b.

³⁵⁵ Müneccim-başı, gösterilen yer.

³⁵⁶ Sa'd ud-dîn, *gös. yer*; Müneccimbaşı, *gös. yer*; İbn Hacer, 255 a; Toma, s. 134; *Diyârbekriyye*, I, s. 125.

hususunu teyid ediyor. Ona göre³⁵⁷, İskender *Kızıl-İrmak* kıyısında başına kırk binden fazla asker toplamıştı; fakat, II. Murad, konuk kaldığı yeri, yağma ve tahribe koyulduğunu haber alınca İskender'in üzerine bir ordu göndermiştir. İskender, Osmanlı ordusunun üzerine gelmekte olduğunu öğrenir öğrenmez *Sivas*'a doğru gitmiş ve yolda rastladığı *Ermeniler*'i katl ve esir etmiştir.

Kara-Koyunlu begi *Sivas* bölgesinden *Malatya*'ya indi ve burada aralarında dostluk olan Ak-Koyunlu şehzadelerinden Kara-Yü-lük'ün yegeni Kılıç-Arslan'ı yanına çağırdı. *Palu*'da bulunan Kılıç - Arslan, kardeşlerinden Pîr-Hüseyin'i İskender'in yanına gönderdi ve sonra kendisi de İskender ile buluştu. Bunlar hep birlikte Kara-Yülük Osman Beg'in oğlu Ali Beg'e ait *Harput*'u kuşattılar. Fakat kalenin muhafızı olan Pehlivan Seyyidi Ali, beklenmeyen bir savunma göstererek İskender'i muhasaraya terke mecbur etti. İskender *Harput*'dan *Kiğı*'ya geldi, burayı *Erzincan*, *Tercan* yörelerini garet ettikten sonra *Erzurum*'a ve oradan da *Avnik-Kağızman* yolu ile *Sümeli-Çukur*'a gelerek 841 (1438) kışını orada geçirmeye başladı. Cihan-Şah da aynı yılda kışı *Tâliş* vilâyetinde, deniz kıyısındaki meşhur *Kızıl-Ağaç*'ta geçiriyordu³⁵⁸.

841 (1438) yılı baharında İskender, başlıca emîrleriyle birlikte *Sürmeli-Çukur* kışlağında *Tebriz*'e yönelmiş, Cihan-Şah da *Kızıl-Ağaç*'tan ayrılarak *Erdebil*'e gelmişti. Cihan-Şah, buradan yanında *Çekirlü* oymağı başı Bistam Beg oğlu Bayezid Beg ile bazı Kara-Koyunlu begleri ve *Şirvan* emîrleri olduğu halde *Serav* yolundan *Tebriz* üzerine yürüdü. Bunu haber alan İskender onunla savaşmak için *Tebriz*'den ayrılarak *Sûfyân*'dan *Hest-Çeşme*'ye geldi. Savaştan önce *Karamanlu* boybegi Pîri Beg'in Cihan-Şah'ın tarafına geçmesi, İskender'in ümidini tamamiyle kırdı ve savaş meydanından kaçmasına sebep oldu. İskender, az bir adam ile ailesi ve hazinesinin bulunduğu *Ahncak* kalesine sığındı. Cihan-Şah arkasını bırakmıyarak onu bu kalede kuşattı. Bu hâdise üzerine *Âzerbaycan*'daki kaleler birer birer Cihan-Şah'a teslim edilmeye başlandı.

Cihan-Şah, savunmaya çok elverişli bir tepenin üstünde bulunan *Ahncak* kalesinde³⁵⁹, ağabeyisi İskender'i sıkı ve uzun bir muhasara

³⁵⁷ s. 134.

³⁵⁸ *Dişârbekriyye*, I, s. 126 - 128.

altına aldı. Kışı bile barınaklar yaptırarak burada geçirdi ve kuşatmayı bahar sonuna deyin sürdürdü. Kafese sokulmuş bir arslan gibi kalede mahsur kalmış olan İskender'in tek ümidi *Mısır*'dan kendisini kurtarmaya gelecek olan orduda idi. Filhakika Memlûk sultanı, Melik ül-Eşref Bars-Bay, düşmanı ve saltanat rakibi Can Beg Süfi'nin müşevviki, *Mısır* devletine gaileler çıkaran Dulkadır-oğlu Mehmed Beg ile Ak-Koyunlu şehzâdelerinin mahmisi olmasından ötürü, Şah-Ruh'a karşı husumet beslemekte olup buna mukabil İskender'in tabîi dostu ve müttefiki idi. Bu sebeble İskender Kara-Yülük'ün başını ona göndermişti. Bundan memnun kalan Memlûk sultanı, İskender'e on bin dinar kıymetinde *İskenderiye* kumaşından ve saireden armağanlar yollamış ve ona yardım için de sefere çıkacağını va'deylemişti. İskender, *Aluncak* kalesinde mahsur kalınca yeniden adam göndererek yardım ricasında bulundu³⁶⁰. Bunu haber alan Bars-Bay, Emîr Silah-Korkmaz kumandasında mühim bir kuvveti İskender'i kurtarmaya memur etti. Bu Memlûk ordusu *Malatya* tarihiyle *Erzincan*'adek geldi ise de Bars-Bay'ın ölümünü duyarak (13 Zilhicce) geri döndü³⁶¹. Çok geçmeden İskender de bir gece sarhoş bir halde uyurken oğlu Şah-Kubad tarafından öldürüldü.

Ebû-Bekr-i Tihranî'ye göre,³⁶² İskender'in oğlu Şah-Kubad, babasının zevcelerinden Leylâ adındaki kadına âşık olmuş ve ondan da mukabele görmüştü. Kubad, yine aynı müverribin iddiasına nazaran İskender'in, babası Kara-Yusuf'un zevcelerinden birisiyle izdivacından doğmuş ve bu kadın oğlu Kubad'a babasını öldürmesini vasiyet etmiştir. Şah-Kubad, sevdiği kadın ve kalede bulunan emirlerden bazıları ile anlaşarak babası İskender'i öldürmeğe karar vermiştir. Gerek Kubad, gerek kırk kişi olan bu emirler (daha doğrusu bunlar Kubad'ın yoldaşları, yani nökerleri idiler), İskender'in tahakküm ve zulmünden çok acı çekmişlerdi. Bu sebeple hep birlikte bir gece yatağında uyur iken onu öldürdüler. Toma, Kubad'ın, annesi ve on cesur muhariple geceleyin sarhoş bir vaziyette uyumakta olan babası İskender'i öldürdüğünü yazar³⁶³.

³⁵⁹ Bu meşhur kale hakkında, F. Köprülü, *Aluncak mad.*, *İ. A.*, 4. cüz, s. 302 - 304.

³⁶⁰ Makrizî, nr. 3372, 167a, 169a; İbn Tağrıbirdi, VI, s. 741.

³⁶¹ Makrizî, nr. 3372, 180 b, 184 b.

³⁶² *Diyârbekriyye*, I, s. 144 - 145; H. Rumlu, 51b.

³⁶³ S. 137.

Hondmîr'e göre³⁶⁴, Şah-Kubad, babasının en sevgili kuması olan Han-Sultan adlı ve Leylâ lâkablı kadına âşık olmuştu. İskender, bu ikisini Şah-Ruh'a çeşitli armağanlar sunmalarından dolayı şiddetle takdir ve hattâ öldürmekle tehdid etmişti. Şah-Kubad ve Leylâ, sırlarının İskender tarafından ortaya çıkarılacağından korkarak onu öldürmeyi kararlaştırdılar. Bir gece çok içki içen İskender, kalenin damında uyumakta iken Leylâ, mutadın hilâfına olarak merdiveni yukarı çekmemiş ve bu suretle babasının yanına çıkan Kubad, onu hançerlemiştir. İskender uyku sersemliği ile bir başkası tarafından saldırıya uğradığını sanarak oğlunu yardıma gelmeye çağırmış ve bu esnada oğlu onu cansız bir hale getirmiştir.

Görülüyor ki, müverrihler İskender'in, oğlu Kubad tarafından ne sebeple ve nasıl öldürüldüğü hususlarında bir birini tamamlayan bilgiler vermişlerdir. Bu bilgileri şöyle hulâsa etmek mümkündür : İskender, hayatının son zamanlarında tahakküm ve istibdadını aşırı dereceye götürmesi yüzünden, en yakınları için bile katlanılmaz bir insan haline gelmişti. Şah-Ruh'a kaleyi muhasara etmemesi için, hediyeler göndermesinden dolayı babasının ağır bir tekdirine maruz kalmış olan Şah-Kubad, üvey annesi ile olan *gayrimesru* aşklarının ortaya çıkmasından korkarak, kendi *nökerleriyle* beraber babasını öldürmüş, *üvey annesi* ve belki bazı *emîrlər* de buna yardım etmişlerdir. Kubad, İskender'i öldürmekle maşûkuna, babasının hazinesine ve hattâ hükümdarlığa kavuşacağını sanmıştır.

Kazvinli Yahya³⁶⁵, İskender'in 841 yılı Şevval ayının 25. gününün gecesini (21 Nisan 1438), el-Gıyasî³⁶⁶, Makrizî,³⁶⁷ İbn Tağrı birdi ve Sahavî³⁶⁸ gibi *Arab müverrihleri* de Zilkade ayında öldürüldüğünü yazarlar ki, bunlardan sonuncuların verdiği tarih doğrudur.

i) *Şah-Kubad'ın baba kaatili sıfatıyla Cihan-Şah tarafından öldürülmesi* :

Ertesi gün vak'ayı öğrenen kaledeki emîrlerin bir kısmı, başta Bayram Beg oğlu Şehsuvar ve Ağa-eri Hüseyin Begler olmak

³⁶⁴ *Habib us-siyer*, III, s. 133.

³⁶⁵ S. 216; ondan naklen Müneccimbaşı, 629 a.

³⁶⁶ S. 240; A. Azzavî, *Tarih ul-Irak*, III, s. 100.

³⁶⁷ 187b; ondan naklen İbn Tağrıbirdi, VI, s. 855.

³⁶⁸ *ed-Du'l-lâmi'*, II, s. 280.

üzere Şah-Kubad'ı İskender'in halefi ilân ettiler. Şah-Kubad, vaziyeti kalenin dışında bulunan amcası Cihan-Şah'a bildirdi ve onun tâbiyyetinde olmayı kabul ettiğini de söyledi. Fakat, Cihan-Şah kalenin tesliminde ısrar ettiğinden müzakere bir müddet uzadı. En sonunda amca yeğen arasında bir uzlaşma meydana geldi. Bu uzlaşmaya göre, Cihan-Şah yeğenine *Avnik* kalesi ile *Pasin* bölgesini verecek ve Şah-Kubad ayrıca bahasının hazinesinin yarısını da alacaktı. Kubad, zevcesi olmak üzere amcasına annesini de göndermişti. Cihan-Şah bu kadımla evlenmeyerek onu Ali Paşa oğlu Sulan Beg'e verdi. Şah-Kubad kaleden inerek *Avnik*'e gitti ise de Cihan-Şah bilâhare ağabeyisinin kaatilleri hakkında tahkikat açarak Şah-Kubad'ı tevkif ve onu baba kaatili sıfatıyla muhakeme ve kısas ettirdi ve bu cinayete katılanlardan bazılarını da öldürttü³⁶⁹.

Cihan-Şah, bu suretle Kara-Koyunlu hükümdarı oldu ve onun devrinde Kara-Koyunlu devleti en parlak devrine ulaştı.

j) *İskender'in şahsiyeti* :

İskender, görüldüğü gibi, tarihte çşine pek az rastlanan çok yiğit, savaşçı bir insandı. Bütün müverrihler onun bu meziyetini belirtirler. Muazzam ordulara sahip ve büyük bir imparatorluğun başında bulunan Şah-Ruh'a, Kara-Koyunlular'ın siyasi faaliyetine ve varlığına son veremeyeceği kanaatını kat'î olarak verdirmesi ve on sekiz yıl hükümdarlık makamında kalabilmesi, sadece bu eşsiz yiğitliği sayesinde mümkün olmuştur. Fakat o, bu nev'i insanların bir çoğunda görüldüğü üzere, yiğitlikten başka hiç bir şeye değer vermiyordu. Faal olduğu derecede de sert tabiatlı idi. Bu sebeble Bidlisli Şeref Han'ın ona "Delü İskender" denildiği hakkındaki sözlerinin³⁷⁰ doğruluğuna — davranışlarındaki sertlikten dolayı — inanılabilir.

İskender'in içki ve kadınlara karşı meyli olmakla beraber, bu hususlarda kendisinin pek ileri gitmediği söylenebilir. Şüphesiz biraz dirayetli olabilse idi tebaası ızdırap çekmiyecek, ülkesi harab bir hale gelmiyecek, kendisi de hükümdarlığı kardeşine kaptırmayacağı gibi, hayırsız bir evlâdın da kurbanı olmayacaktı. Gerçekten, bilhassa Şah-Ruh'un seferleri dolayısıyla İskender'in tebaası büyük sıkıntılar çekmiş ve ülkesi de harab bir duruma düşmüştür.

³⁶⁹ *Diyârbekriyye*, I, s. 145.

³⁷⁰ *Şerefnâme*, s. 497.

İbn Tagrı-birdî³⁷¹, İskender'in şeci ve muharebelerde kavi olduğunu söyledikten sonra onun da Kara-Yusuf'un bütün oğulları gibi, dine karşı lâkayd iddiğini, fakat bununla beraber kardeşleri Şah-Mehmed ve İsbehan (İspend)'dan daha iyi halli bir insan olduğunu yazar.

Iraklı müverrih, el-Giyasî, İskender'in 9 oğlu ve 4 kızı olduğunu ve bunlardan 7 oğlan ve 4 kızın babalarının ölümünden sonra *Bağdad* hâkimi, amcaları Espan'ın (İspend = İsfahan) yanına geldiklerini bildirir³⁷². İskender'in İspend'in yanına gelen oğulları: Elvend, Melik-Kasım, Esed, Rüstem, Tarhan, Melik-Mehmed, Şah-Ali, idiler. Yine İskender'in oğullarından Hüseyin-Ali, el-Giyasî'nin zikrettiği Şah-Ali değil ise onu da bunlara eklemek lâzımdır. Hüseyin-Ali, Cihan-Şah'ın Uzun Hasan Beg tarafından öldürülmesi üzerine, kız kardeşleri Ârâyiş ve Şah-Saray begimlerin faaliyetleri ile *Tebriş*'de hükümdar ilân edilmiş ise de başarı gösteremiyerek öldürülmüştür.

Elvend, Yar-Ali, Melik-Kasım amcaları Cihan-Şah'ın hükümdarlığı zamanında mâcerah bir hayat geçirmişlerdir.

İskender'in yukarıda adları geçen iki kızı aynı zamanda şiire karşı kabiliyetleri ile de tanınmışlardı.

³⁷¹ VI, 855.

³⁷² S. 240 - 241; A. Azzâvî, *Tarih ul-Irak*, III, s. 104.

BİBLİYOGRAFYA

I. KİTÂBELER

Kara-Koyunlular'dan şimdiye değin yalnız Cihan-Şah'a âit bazı kitâbeler görülebilmiştir ki, bunlar da *Tebriz*'de bulunmaktadır.

II. MESKÛKÂT

1 — Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı kadîme-i İslâmiyye katalogu*, *İstanbul*, 1321, IV, s. 446-470.

2 — H. L. Rabinot, *Coins of the Jalair, Kara-Koyunlu etc... dynasties*, *Numismatic Chronicle*, 1950, X.

III. VAKFİYELER

Cihan-Şah'm *Tebriz*'deki hayratına ait vakfiyelerin suretleri, *Süleymaniye, Es'ad Efendi Kütüphânesindeki* 3340 numaralı mecmuadadır.

Yine aynı hükümdarın bir mülknâmesi neşredilmiştir (*Arşiv kılavuzu, İstanbul, 1940, II, vesika XVI*).

IV. SİYASÎ MUHARRERÂT

1 — *Münşeât mecmuası, Fatih Ktb.*, nr. 4012.

2 — *Hüsâm ud-dîn Efendi mecmuası, Es'ad Ef.*, nr. 3673.

3 — *Sarı Abdullah Efendi mecmuası, Es'ad Ef.*, nr. 3333.

4 — *Münşeât mecmuası, Nuruosmaniye Ktb.*, nr. 4031.

5 — Feridun Bey, *Münşeât us-selâtin, İstanbul*, 1274, I.

V. TARİHLER

a) Farsça eserler :

1 — Hâfız-i Ebrû, *Zubdet ut-tevârih, Fatih Ktb.*, nr. 4371.

2 — *Aynı müellif, Zeyl-i Câmi'ut-tevârih-i Reşîdî, nşr. Han baba Beyânî, Tahran*, 1317 hicrî/şemsî.

3 — Abdurrezzak-i Semerkandî, *Matla'us-sa'deyn, Es'ad Ef.*, nr., 2125; *Fatih Ktb.*, nr. 4371 (Hâfız-i Ebrû'nun eseri ile aynı ciltte), nşr. Muhammed Şefî, *Lahur*, 1946-1949, I-II.

4 — Ebû-Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye, yayınlayanlar Necati Lugal-Faruk Sümer, giriş ve notlar Faruk Sümer, T.T.K., Ankara, 1962-1964, I-II.*

5 — Mîrhond, *Ravzat us-safâ, Luknov, 1332, Bombay, 1271.*

6 — Hondmîr, *Habîb us-siyer, Bombay, 1284.*

7 — Hasan Beg-i Rumlu, *Ahsen ut-tevârih, Nuruosmaniye Ktb., nr. 3317.*

8 — Aziz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm u rezm, İstanbul, 1928.*

9 — Nizâm ud-dîn-i Şâmî, *Zafernâme, nşr. Felix Tauer, Praha, 1937, türkçe tercümesi, Necati Lugal, T.T.K., 1949.*

10 — Şeref ud-dîn Ali-i Yezdî, *Zafernâme, Kalkuta, 1887-1888, I-II.*

11 — Devletşah, *Tezkiret uş-şuârâ, Leyden, 1901.*

12 — Fadl ul-lah b. Ruzbehân, *Tarih-i âlem ârâ-yi Emtinî, Fatih Ktb., nr. 4431; tercüme V. Minorsky, Persia in A. D. 1478-1490, an abridged translation of Fadlullâh b. Ruzbihân Khunji's Tarikh-i 'Âlam-Ârâ-yi Amînî, London, 1957.*

13 — Yahya-yi Kazvinî, *Lubb ut-tevârih, Tahran, 1314 h. ş.*

14 — Gaffarî, *Cihân ârâ, Tahran, 1343 h. ş.*

15 — Muslih ud-dîn-i Lârî, *Mir'ât ul-edvâr, Nuruosmaniye Ktb., nr. 3156, türkçe trc. Hoca Sa'd ud-dîn, Süleymaniye, Beşir Ağa Ktb., nr. 470.*

16 — Muîn ud-dîn-i İsfizârî, *Ravzât ul-cennât fi medînet il-Herât, Tahran, 1344 h. ş.*

17 — Şeref-Han, *Şerefnâme, Kâhire, 1930.*

18 — Nurullah-ı Mer'aşî, *Mecâlis ul-mü'minin, Es'ad Ef., nr. 1280.*

19 — Mahmud b. Abdullah-i Nişapurî, *Tarih-i Türkmâniyye, India Office Library, nr. 3022 (bu eserin M. H. Yınanç tarafından yapılmış bir kopyası Ankara Maarif Vekâlet Müdüphanesinde, nr. 390).*

20 — *Tarih-i Sultan Muhammed Kutbşahî, Paris Bibl. Nat. supplement persane, nr. 174.*

21 — Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Kâtib, *Tarih-i cedîd-i şehri Yezd, Tahran, 1317 h. ş.*

b) Arabca eserler:

1 — İbn ul-Furat, *Tarih ul-duvel ve'l-mulûk, nşr. K. Zurayk, Beyrut, 1936-1939, IX.*

2 — İbn Dokmak, *Ayasofya Ktb., nr. 3172.*

- 3 — İbn Arabşah, *Acâib ul-makdûr, Kâhire*, 1285.
- 4 — Aynî, *İkd ul-cumân, Veliyuddin Ef.*, nr. 2395-2396.
- 5 — Makrizî, *Kitâb us-sulûk, Fatih Ktb.*, nr. 4385, 4387, 4389, *Ayasofya Ktb.*, nr. 3372.
- 6 — İbn Kadı Şuhbe, *Zeyl duvel il-İslâm, Paris Bibl. Nat.*, nr. 1599.
- 7 — İbn Hacer, *İnbâ ul-gumr, Süleymaniye, Yeni Câmi Ktb.*, nr. 814; *Veliyuddin Ef.*, nr. 2340-2341; *Nuruosmaniye*, nr. 3056.
- 8 — İbn Tağrıbirdi, *En-Nucûm uz-zâhire, nşr. Popper, Berkeley*, 1936, VI-VII.
- 9 — *Aynı müellif, Havâdis ud-duhûr, nşr. Popper, Berkeley*, 1932.
- 10 — *Aynı müellif, el-Menhel us-sâfi, Nuruosmaniye Ktb.*, nr. 2428-2429.
- 11 — Abdullâh b. Feth ullâh el-Bağdadî, *Tarih ul-Giyâsî*, (biricik nüshası Irak'da hususî bir kütübhânedede).
- 12 — İbn Bahadır, *Mecmua fi tevârih it Türkmân ve İbn Âca, Târih Yeşbek, Topkapı Sarayı, III. Ahmed Ktb.*, nr. 3057.
- c) Türkçe eserler :
- 1 — Âli, *Kunh ul-ahbâr, İstanbul, III*, 3. kısım.
- 2 — Aynı müellif, *Fusûl ul-hall ve'l-akd, Nuruosmaniye Ktb.*, nr. 3399.
- 3 — Mehmed b. Mehmed, *Nuhbet ut-tevârih ve'l-ahbâr, İstanbul*, 1276.
- 4 — *Menakıb-i İbrahim-i Gülşenî, Es'ad Ef. Ktb.*, nr. 1342.
- 5 — Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul*, 1332.
- 6 — Mehmed Neşri, *Cihannümâ, nşr. Mehmed Altay Köymen ve F. N. Unat, T. T. K., Ankara*, 1949, nşr. F. Taeschner, *Leipzig*, 1951.
- 7 — Kâtib Ferdî, *Mardin mulûk-i Artukiyye tarihi, nşr. Ali Emiri, İstanbul*, 1331.
- ç) Diğer eserler :
- 1 — Thomas de Medzoph, *Exposé des querres de Tamerlan et de Schach Rokh, frans. trc. F. Nève, Bruxelles*, 1860.
- 2 — Clavijo, R. de G., *Embajada à Tamorlán, Madrid*, 1943, türkçe ter üme Ömer Rıza Doğrul, *Kadis'ten-Semerkan'de seyahat, İstanbul*, I-II.

VI. TEDKİKLER

- 1 — Yınanç, Mükrimin Halil, *Cihan-Şah, İ. A.*, cüz 23.
- 2 — Yınanç, Mükrimin Halil, *Ak-Koyunlular, İ. A.*, cüz. 4.
- 3 — Minorsky, V., *The Clan of the Qara-Qoyunlu rulers, Köprülü Armağanı, Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınlarından*, 1953.
- 4 — Minorsky, V., *Jihan-shah Qara-Qoyunlu and his poetry, BSOAS*, 1954, XVI/2.
- 5 — Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu beylikleri-Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu devletleri, T. T. K., İstanbul*, 1937.
- 6 — Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal, T. T. K., Ankara*, 1941.
- 7 — Abbas ul-Azzâvî, *Tarih ul-Irak, el-Hukûmât ut-Türkmânîyye, Bağdad, 1357 (1939)*, III.

VII. FAYDALANDIĞIMIZ DİĞER ESERLER

- 1 — Abdurrahim Şerif, *Ahlat kitâbeleri, İstanbul*, 1932.
- 2 — Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk aşiretleri, İstanbul*, 1930.
- 3 — Ali Kemal, *Erzincan tarihi, İstanbul*, 1932.
- 4 — Andreasyan, H. D., *Türk tarihine âit Ermeni kaynakları, Tarih Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından*, II.
- 5 — Arat, R. Rahmeti, *Fatih Sultan Mehmed'in yarlığı, Türkiyat Mecmuası*, VI.
- 6 — Abbas ul-Azzâvî, *Târih ul-Irak, el-Hukûmât ul-Celâyiriyye, Bağdad*, 1936 (1354), II.
- 7 — Babür, *Vekayi, Türkiye türkçesi R. Rahmeti Arat, T. T. K., Ankara*, 1943-1946, I-II.
- 8 — Barthold, W., *Abdurrezzak Semerkandî, İ. A.*, cüz 2.
- 9 — Barthold, W., *Hâftz-Ebrû İ. A.*, cüz 39.
- 10 — Beygu, Abdurrahim Şerif, *Erzurum Tarihi, İstanbul*, 1936.
- 11 — Bouvat, L., *L'empire Mongol, Paris*, 1927.
- 12 — Brockelmann, C., *Geschichte der arabischen literatur, Leiden*, I-IV, 1937-1949.
- 13 — Browne, E., *A history of Persian literatur under Tartar dominion, Cambridge*, 1920, III; haşiyeler ile farsça tercümesi Ali Asgar Hikmet, *Ez-Sa'dî tâ Câmi, Tahran*, 1327 h. ş.
- 14 — Dahiliye Vekâleti, *Köylerimiz, İstanbul*, 1933.

15 — Deguignes, *Hunlar'ın, Türkler'in, Moğollar'ın ve daha sair garbî Tatarlar'ın tarih-i umumîsi, türkçe trc.* Hüseyin Cahit, İstanbul, 1924.

16 — Devvânî, Celâl ud-dîn, *Arznâme, Millî Tetebbular Mecmuası, sayı 5.*

17 — Ebu'l-Gazi, *Şecere-i Terâkime, T. D. K., 1937.*

18 — Firuzâbâdî, *Burhan-ı kâfî', Tahran, 1317 h. ş., I-II, türkçe trc.* Âsım Efendi, İstanbul, 1287, I-II.

19 — Gabriel, Albert, *Voyages Archéologiques dans la Turquie orientale, I, texte, Paris, 1940.*

20 — Gökalp, Ziya, *Türk medeniyeti tarihi, İstanbul, 1341.*

21 — Gökbilgin, Tayyib, *Osmanlı devleti hizmetindeki Ak-Koyunlu ümerası, Türkiyat Mecmuası, IX.*

22 — Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiyye, İstanbul, 1927.*

23 — Hammer, Joseph von, *Devlet-i Osmanîyye tarihi, türkçe trc.* Mehmed Atâ, İstanbul, 1329-1337, I-IX.

24 — Hasan Beg-i Rumlu, *Ahsen üt-tevârih, nşr. C. N. Seddon, Baroda, 1931.*

25 — İbn-i Fındık, Ebû'l Hasan Ali b. Zeyd Beyhaki, *Tarih-i Beyhak, nşr. A. Behmenyâr, Tahran, 1317 h. ş.*

26 — İçişleri Bakanlığı, *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, Ankara, 1947, I-II.*

27 — İskender Beg-i Türkmen, *Târih-i âlem ârâ-yi Abbâsî, Tahran, 1314*

28 — Kâşgârî, Mahmud, *Divanu lugat-it Türk, nşr. Kilisli Rif'at, İstanbul, 1333-1335, I-III; türkçe trc.* B. Atalay, T. D. K., 1939-1941, I-III.

29 — Kâtib Çelebi, *Cihannümâ, Müteferrika tab'ı, İstanbul, 1145.*

30 — Köprülü, F., *Alıncak İ. A., cüz 4.*

31 — Köprülü F., *Âzerî İ. A., cüz 12.*

32 — Kum, Naci, *Teke-Antalya Yörükleri hakkında notlar, Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya dergisi, IV.*

33 — Malcolm, *Histoire de la Perse, Paris, 1821, I-IV.*

34 — Mehmed Mübarek, *Meskûkât-ı İslâmiyye kataloğu, İstanbul 1318.*

35 — Mes'ud Keyhân, *Coğrafya-i mufassal-i İran, Tahran, 1311 h. ş., I-III.*

- 36 — Minorsky, V., *A civil and military review in Fars in 881/1474*, BSOAS, 1938, X/1.
- 37 — Minorsky, V., *A Soyurghal of Qasim b. Jahangir Aq-qoyunlu*, BSOAS, IX/4.
- 38 — Minorsky, V., *La Perse au XVe siècle entre la Turquie et Venise*, Paris, 1933.
- 39 — Muhammed Emin-i Gulistâne, *Mucmel ut-tevârih*, Tahran, 1320 h. ş.
- 40 — Muhammed Kasım, *Târih-i firîşte*, Kanpur, 1301.
- 41 — Oruç Bey, *Tevârih-i âl-i Osman*, nşr. Babinger, Hannover, 1925.
- 42 — Peçevi, İbrahim, *Tarih, İstanbul*, 1283, I-II.
- 43 — Reşid ud-dîn, *Câmî'ut-tevârih*, *Topkapı Sarayı, Revan Köşkü Ktb.*, nr. 1518.
- 44 — Sa'd ud-dîn, *Tac ut-tevârih*, *İstanbul*, 1279, I-II.
- 45 — Sam Mirza, *Tuhfe-i Sâmi*, nşr. Vahid Destgerdi, Tahran, 1314 h. ş.
- 46 — Storey, C. A., *Persian literature, section II, fasciculus 1-3*, London, 1935-1939.
- 47 — Sümer, Faruk, *Avşarlara dâir, Köprülü Armağanı*.
- 48 — Sümer, Faruk, *Bayındır-Peçenek ve Yüreğirler*, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dergisi*, XI, sayı 2-4.
- 49 — Sümer Faruk, *Bayatlar, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sayı 4.
- 50 — Sümer (Demirtaş), Faruk, *Boz-ulus hakkında*, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. dergisi*, VII, sayı 1.
- 51 — Sümer, Faruk, *Döğerler'e dâir, Türkiyat Mecmuası*, X.
- 52 — Demirtaş (Sümer), Faruk, *Osmanlı devrinde Kayılar*, *Bellekten*, sayı 47.
- 53 — Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, (*Siyasî tarihleri-Boy teşkilâtı ve Destanları*), *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınlarından*, Ankara, 1967.
- 54 — Şeref Han, *Şerefnâme*, nşr. Velyaminov Zernov, Petersburg, 1860, I-II.
- 55 — Tauer, F., *Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul*, *Archiv orientální, Praha*, 1931-1932, III-IV.
- 56 — Terbiyet, M. Ali, *Danişmendân-i Azerbaycan*, Tahran, 1314 h. ş.

- 57 — *Tezkiret ul-mulûk*, nşr. Minorsky, GMNS, 1943.
- 58 — Togan, Z. V., *Âzerbaycan, İ. A.*, cüz 12.
- 59 — Togan, Z. V., *Umumî Türk tarihine giriş, İstanbul*, 1946.
- 60 — Turan, Osman, *İstanbul'un fethinden önce yazılmış tarihi takvimler*, T. T. K., Ankara, 1954.
- 61 — Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Azab, İ. A.*, cüz 12.
- 62 — *Vergi Nüfus ve arazi tahrir defterleri, İstanbul, Başvekâlet ve Ankara Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü arşivleri.*
- 63 — Yazıcıoğlu, Selçuknâme, *Topkapı Sarayı, Revan köşkü Ktb.*, nr. 1390.
- 64 — Yinanç, M. H., *Bayezid, İ. A.*, cüz 15.
- 65 — Yinanç, M. H., *Diyarbakir, İ. A.*, cüz 27.
- 66 — Zambaur, E. De, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam, Hannover*, 1927.
-

D İ Z İ N

I

K İ Ő İ A D L A R I

A

- Abbas el-Azzâvî, 9.
Abdülbâki-yi Nihavendî, (Molla), 11.
Abdurrahim (Bayram Han'ın oğlu), 26h40.
Abdurrahim Şerif Beg, 20h28.
Abdurrahman (Emîr, Muş hâkimi), 120.
Abdurrahman, 74.
Abdurrezzak-ı Semerkandî, 4, 63, 110, 129.
Abdül, 127, 128.
Abdülaziz (Türkmen), 134.
Âdem (Hz.), 8.
Âdil (Celâyir emîri), 64.
Âdil Ağa (Saru Âdil), 43, 44.
Ağa-Firuz, 64.
Ahicuk, 41.
Ahi Ferec, 29, 75, 96.
Ahmed ul-Dimaşki, 35h74.
Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Kâtib, 5.
Ahmed-i Câm (Őemsud-dîn), 116.
Ahmed-i Celâyir (Sultan), 46, 47, 52, 56,
57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
69, 71, 72, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84,
85, 86, 88, 89, 101, 113, 114.
Ahmed (Delü), 125, 127, 128.
Ahmed (İzz ud-din Şir'in oğlu), 125, 126,
127.
Ahmed-i Karamanî, 109.
Ahmed-i Türkmen, 55.
Aka-Piri, 134.
Ak-Buğa (Şökürcü), 61.
Alâ ud-devle, 78, 79, 86.
Ali Beg, (Kara-Yülük'ün oğlu), 120, 124,
139.
Ali (Mirza, Erbil hâkimi), 118.
Ali Beg (Ağaç-eri), 30.
Ali Beg (Sa'dlu), 123.

- Âli Efendi (müverrih), 9.
Amir Abu'l-fowaris Őahlek bin Ali el-Birani 17h18.
Alige, 117, 118, 120, 121.
Ali Kalender (Emîr), 64.
Ali Pâdşah, 33, 34.
Ali Paşa (Celâyir Ahmed'in emirlerinden),
61.
Ali Paşa (Kara-Koyunlu emiri), 31, 73, 83,
110.
Ali Şeker Beg, 23, 24, 25h39, 26h40.
Altun, 55, 56.
Arabşah (Emîr-i divân), 30.
Aras Buğa, 65.
ÂrayiŐ Begim, 143.
Argun Han, 34, 35.
Arpağaun (Arpa Han), 34.
Artuk, İbrahim, 17h19.
Âsum Efendi, 17h17.
ÂŞık Pâşazâde, 9.
Atâ Bahadır, 118.
AtlamŐ, 58, 59.
Avfi, 7.
Aydın (Kara-Koyunlu emirlerinden), 31.
Aynî, 7, 14h4, 45, 53, 54, 61, 86h223, 114.
Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, 3.
Azizi (Őâir), 124.

B

- Baba Hacı (Gâverüdü), 77, 92, 93, 102, 117.
Babür, 16h17, 23h32, 25, 133.
Baha ud-Ő' (Ahlat hâkimi), 39.
Baha ud-din (Esed'in amcası), 127.
Baha ud-din-i Cullah, 84.
BahŐayiŐ (Emîr), 89.
BahŐiyar, 75h203.
Barımbay, 33, 34, 37.

Bars-Bay (Melik ul-Eşref), 136, 140.
 Barthold, 4h9.
 Baydu, 33.
 Bâyezid (Câkirlu), 29, 75h203, 81, 134, 139.
 Bayezid (Kara-Yülük'ün oğlu), 120, 135, 136.
 Bayezid Beg-i Âyinlu, 30h61, 102, 110, 112.
 Bayezid (Yıldırım), 60, 62, 63, 64, 137.
 Bayezid (Kanunî'nin oğlu), 21h30, 22h30.
 Baykara (Ömer Şeyh oğlu), 94, 96.
 Bayram (Baharlu Pîr Ali Beg'in kardeşi), 24, 25.
 Bayram (Kara-Mehmed'in oğlu), 53.
 Bayram Beg (Kara-Yusuf'un divân begi), 31, 83, 102, 117, 121.
 Bayram Beg (Şah İsmail'in beglerinden), 27.
 Bayram Han (han-hanan), 25, 26h40.
 Bayram-Hoca, 3, 8, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 43, 44, 45, 53, 54, 113.
 بىرام قرا بيك بن الف قرا بيك بن قرا خان بن غزان بن قرا مصرى بن قرا محمد 23h34.
 Baysungur Mirza, 3, 106, 116, 117, 118, 122, 123, 128, 129.
 Bedr ud-din (Şâfiî kadısı), 104.
 بهرام 110.
 Bekir Beg-i Duharh, 26.
 Berçem, 14.
 Berkuk (Memlûk sultanı), 48, 51, 53, 59, 61.
 Berdi Beg, 41.
 Berdi-Hoca (برد خجا), 40, 41, 43, 44, 45.
 Bistam Beg, 29, 56, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 80, 81, 82, 83, 85, 86h223, 89, 91, 92, 94, 95, 96, 106, 114; 139.
 Birsun, 31, 75h203.
 Bouvat, L., 13h1.
 Boz-Doğan Beg, 40.
 Brosset, 20h30.
 Buka, 77.
 Burhaneddin (Kadı), 40, 49, 51, 52.
 Burhan-Oğlan, 57.
 Busat, 31, 55, 61, 73, 75h 203, 83.

C

Cafer b. Emîr Mansur, 117.
 Cahen, Claude, 8.
 Câkir (Emîr), 28, 29.
 Can Ali Beg, 25h38.
 Can Beg Sâfi, 140.
 Can beg el-Yahyavi, 61.
 Canı-Bek Han, 41.
 Celâl ud-din-i Devvâni, 14h3.
 Celâl ud-din Firâz-Şah, 121, 133.
 Celâl ud-din Halife, 75.
 Cenâbî, 9, 35h74.
 Cengiz Han, 35.
 Cenklü Hasan, 118.
 Cihan-Şah, 1, 5, 9, 10, 11, 14, 16h17, 23h32, 24, 25, 27, 30, 31, 32, 68, 108, 111, 115, 117, 128, 129, 131, 134, 137, 139, 142, 143.
 Cemâl ud-dîn, 78.
 Clavijo, 69.

Ç

Çakmak (Emîr), 106, 128.
 Çalık, 29, 31, 52, 55, 56, 70, 117.
 Çekim, 68, 71.
 Çoban (Emîr), 34.
 Çoban (Şeyh Ali oğlu), 117.

D

Demirtaş, 34, 61.
 دكز الب, 14h5.
 Deniz-Han, 14.
 Derviş Kuşcu, 74.
 Devlet Hoca-i İnak, 65, 71.
 Devletşah, 23h32, 36, 123.
 Devletyâr, 52, 64.
 D'herbelot, 13h1.
 Dîlşad (Celâyir Ahmed'in kız kardeşi), 62.
 Div Sultan-ı Rumlu, 25h40.
 Dizek - Tizek - (Celâlüddin), 29, 31, 70, 73, 76, 83, 118, 120.
 Dokmak (Hama nâibi), 61, 62.
 Doladay (Emîr), 66, 69.

Döndü (Döslendi) Hatun, 89.
Durmuş, 45h106.
Dursun, 31, 75h203, 85.

E

Ebû-Bekir Mirza, 24, 25, 29, 65, 69, 70,
71, 72, 73, 74, 75, 76, 88, 112, 118.
Ebu'l-Fazl (Beyhaki), 17h18.
Ebu Bekr-i Tihrani, 5, 6, 16h17, 26, 32,
53, 54, 68, 80, 109, 119, 124, 126,
138, 140.
Ebu'l-Gazi Bahadır Han, 36.
Ebu'l-Hasan-i Harrakanî (Şeyh), 106.
Ebu'l-Kasım, 85.
Ebû-Said (Kara-Koyunlu), 2, 103, 111,
115, 117, 124h306, 128, 131, 132.
Ebû-Said Bahadır Han, 4, 24, 25, 33, 34,
37, 132.
Ebû-Said Melik, 94.
Ebû-Yezid-i Bistami, 106.
Ekber, 25, 26h40.
Eldem, Halil Edhem, 10.
Elvend-Han Beg-i Sa'du, 23h32.
Elvend Mirza 21h30, 25h40, 28.
Elvend (İskender'in oğlu), 143.
Emet Han, 27h44.
امین , 75h203.
Emîr Sultan-ı Rumlu, 5.
Emîr Tarhan (Eberkûh vâlisi), 128.
Eretna, 18.
Ertuğrul, 22h30.
Ethé, 7h18.
Esed (İskender'in oğlu), 143.
Esed (Emîr), 31, 73, 75h203, 83.
Fahr ud-din Süleyman, el-Melik el-Âdil
(Hısn Keyfâ hükümdarı), 9, 39, 40.
Fâtiha, 29.
Ferec, 61, 62, 66, 68.
Feridun Beg, 1, 2.
Ferman-Şeyh (Emîr), 121.
Ferruh (Melik), 61, 64.
Ferruh, (Üstad), 132.
Feyyaz (Artuklu beglerinden), 48.
Firûz-Âbadi, 17h17.
Fulad, 34.

G

Gaffari, 5, 6, 9, 16h17, 21h30, 45.
Gazan (İlhanlı hükümdarı), 33.
Gazan Sultan (Pâdşah), 24h34, 75,h203,
83, 110, 112, 113, 134.
el-Giyasî, 8, 9, 45, 141, 143.
Gıyas ud-din-i Barlas 50.
Gökçe Musa (Döğeri begi), 68, 73, 75h203,
76, 83, 119.
Göktay Bahadır, 33.

H

حاجی , 75h203.
Hacı (Mahmud-i Halhali'nin müttefiki), 56.
حاجی بیک دینی , 21h30.
Hacı Beg (Alpavut begi), 28.
Hacı Korucu 78.
Hacı Müsafir, 117.
Hacı Seyf ud-din, 65.
Hacı Tuğay, 34, 37, 38.
Hâfız-i Ebrû, 3, 4, 20, 22h30, 31, 41, 45,
46, 50, 52, 82, 90, 91, 94, 98, 109,
110, 112, 113, 114, 115, 121, 124, 127.
Hâlik-Verdi, 133.
Halil, 56.
Halil (Sultan, Ak-koyunlu hükümdarı),
26, 28.
Halil Sultan, 82, 87, 93.
Halil Sultan (Karamanlu, Ahıska hâkimi),
27h44.
Halihullah (Şirvanşah), 2, 118, 132, 133,
134.
حمید , 75h203, 84.
Hamza (Emîr, Fadlullah oğlu), 119.
Hamid ud-din (Kadıasker), 97.
Han Veli Beg, 25h40.
حسن , 75h203.
Hasan Aka, 89.
Hasan Ali, 5, 27.
Hasan b. Hindu, 37, 38, 40.
Hasan Beg (Şeker oğlu), 26h40.
Hasan Beg (Ağaç-eri), 30.
Hasan Beg (Melik Ahmed oğlu), 98.

- Hasan Beg-i Rumlu, 5, 6, 16h17, 45, 80, 115, 124, 128, 135.
 Hasan Sûfî Tarhan, 106.
 Hasan Yol Timur, 41.
 Haydar Râzî, 6.
 Hezarfen Ahmed Efendi, 9.
 Hızır-Hoca, 126.
 Hoca-Birdi, 126.
 Hoca-Cafer, 86.
 Hoca-Cevher, 55.
 Hoca-Mercan, 41.
 Hoca Muhammed (Müşrif) 122.
 Hoca Yusuf, 127.
 Hondmîr, 4, 88, 141.
 Huart, Cl, 5h13.
 Hülâgu, 33, 34, 70.
 Hüsam Beg, 27h44.
 Hüseyin (Sultan, Celâyir hükümdarı), 40, 44, 46, 80.
 Hüseyin (Kara-Koyunlu emîrlerinden), 83.
 Hüseyin (Emîr, Hızırh Türkmenleri begi), 117.
 Hüseyin Ali (İskenderin oğlu), 143.
 Hüseyin Ali b. Zeynel el-Barânî, 17h17.
 Hüseyin Baykara, 23h32, 24, 25.
 Hüseyin Beg (Pîr Hasan'ın oğlu), 55, 56.
 Hüseyin Beg (Ağçe-sakal, Emîr, Pîr Hasan'ın babası), 38, 39, 40, 53, 54.
 Hüseyin Beg (Ağaç-eri), 30, 141.
 Hüseyin-i Bârânî, 16h17.
 Hüsrev Paşa, 21h30.
- İ**
- İbn Arabşah, 29, 86h223.
 İbn-Battuta, 37.
 İbn Dokmak, 7, 51.
 İbn Hacer, 7, 8, 9, 43, 44, 45, 52, 53, 54, 59, 60, 61, 65, 102, 114, 138.
 İbn Kadî Şuhbe, 8, 59.
 İbn Tağrı-Birdi, 8, 114, 136, 141, 143.
 İbn ul-Furat, 7, 45, 51, 53, 59.
 İbrahim (Muhammedî Mirza'nın oğlu) 24, 25.
 İbrahim (Kara-Yülük'ün oğlu), 54.
- İbrahim Cakü (Emîr), 120,121.
 İbrahim-i Gülşeni, 6.
 İbrahim Halife, 27h44, 28h50.
 İbrahim Mirza, 94, 96, 106, 116, 118, 120, 121, 128, 129.
 İbrahim-Şah, 34, 37, 38.
 İdegü (ایدگو) Barlas (Emîr), 76.
 İdris-i Bidlisi, 9.
 İkbâl-Şah-ı Yargucu, 49.
 İlyas, 61, 73, 75h203, 110, 112.
 İlyas Hoca, 96, 106, 120, 125, 126.
 İlyas-ı Döger, 30h64, 81.
 İlyas-ı Hacılı, 30, 102.
 İmad ud-din, 55.
 İmad ud-din, (Kadı), 77, 78.
 İnak-Hasan, 102.
 İrincin Noyan, 33.
 İsa (Mardin Artuklu hükümdarı), 31, 48, 53, 58, 68, 70.
 İsa, (Kara-Yusuf'un emîrlerinden), 75h203, 117.
 İsfendiyar, 75.
 İskender (Kara-Koyunlu begi), 1, 2, 5, 23h32, 26, 27, 30, 36, 65, 75h203, 78, 84, 97, 101, 105, 109, 111, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143.
 İskender Mirza (Timurlu), 79, 80, 87, 92, 93, 94, 95, 116.
 İskender Paşa, 21h30.
 İspend (İsfahan) Mirza, 9, 65, 75h203, 84, 102, 109, 111, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 130, 134, 143.
 İzz ud-din Şîr, 56, 59, 69, 70, 72, 79, 82, 84, 117, 120, 127.
- K**
- Kadem Paşa, 110, 111.
 Karaman (Kara, Emîr), 26, 61, 73, 84, 110, 111, 116.
 Kara Bahadır, 90.

Kara Bistam, 52, 55.

Karaçuk, 61.

Kara-Koç, 31, 73.

Kara-Mehmed, 3, 13h1, 20, 21, 22h30, 24h34, 30, 32, 36h79, 40, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 113.

Kara - Yusuf, 1, 2, 3, 4, 5, 7, 14h5, 16h17, 19, 20h29, 21, 23h32, 26, 27, 29, 30, 31, 36, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 88, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 127, 128, 130, 131, 134, 137, 140, 143.

Kara-Yülük-Osman Beg, 16h17, 30, 54, 68, 69, 79, 80, 89, 90, 91, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 108, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 123, 124, 133, 135, 136, 137, 139, 140.

Kasım, 61, 75h203.

Kasım (İskender'in oğlu) 143.

Kâşgarlı (Mahmud), 15.

Kasım (Kör Haydar oğlu), 108.

Kâtip Çelebi, 22h30.

Kazan Beg, 36h80.

Kemal ud-din Husrev el-Munşi, 123h303, 129h324, 131h328.

Keyâmers, 86.

Kılıç-Arslan (Ak-Koyunlu), 139.

Kılıç-Arslan Beg (Kara-Koyunlu), 135.

Kınaşirin, 106, 128.

Kıyamerd-i Tâlikani, 82.

Koçkar, 97.

Korkan, 121.

Korkmaz (emir silah), 140.

Korkut Ata, 36h80.

Köprülü, Fuad, 11,

Köstendil (Gürcü kralı), 70, 91, 92.

Kuştay (Emir), 117.

Kutlu Beg, 135.

L

Leylâ, 140, 141.

Loghmaghan (Lala Hoca?), 50.

لقمان بن تمرلنگ, 51h122.

M

Mahbub, 61.

Mahmud (Döndü Hatun'un oğlu), 89.

Mahmud b. Abdullah-ı Nişaburî, 7.

Mahmud (Sultan), 24.

Mahmud-i Halhali, 55, 56.

Mahmud-ı İnak, 85.

Mahmud-i Siyah-Kâhî, 56.

Makrizî, 7, 8, 41, 45, 59, 61, 65, 91, 96, 98, 102, 104, 141.

Mansur (Mardin hükümdarı), 41.

Mansur (Bistam'ın kardeşi), 29, 56, 75.

Mansur Beg (Alpağut), 28h50.

Markoff, 18.

Ma'rûf, 50.

Ma'sum (Bistam'ın kardeşi), 29, 75, 77, 81, 96, 106.

Mehmed (İskender'in oğlu), 143.

Mehmed (Çelebi), 1, 109, 111, 116.

III. Mehmed, 28h51.

Mehmed b. Mehmed, 9.

Mehmed (Döndü Hatun'un oğlu), 89.

Mehmed-i Baharlı (Emir), 25h40.

Mehmed Beg (Celâyir emirlerinden), 64.

Mehmed Beg (Duharlı), 26.

Mehmed Beg (Dulkadır-oğlu), 140.

Mehmed Beg (Kara-Yülük'ün oğlu), 135.

Mehmed-i Cengi (Emir), 110.

Mehmed Mir, 49, 50.

Mehmed Saru (Türkmen), 71, 87, 93.

Mehmed Sultan, 29h59.

Melik Esed (Van hâkimi), 127.

Melik-Eşref (Çobanlı), 40, 41.

Melik Ferruh (Celâyir Ahmed'in emirlerinden), 61, 64.

Melik-Mansur (Mardin hükümdarı), 41.

Melik Nizâm ud-din (Mahmud-i Halhali'nin adamlarından), 55.

Melik-Sâlih, 38, 79, 80.

- Mengli-Boğa, 97.
 Merdanşah (elçi), 94.
 Mervezi, 7.
 Mevlâna Zahir ud-din, 92.
 مزید , 75h203.
 Mezid Begne, 82.
 Mihrab-ı Tarhan (Emîr), 121.
 Mısır Hoca (Bayram Hoca'nın kardeşi), 48, 49.
 Mısır-Hoca, 24h34, 49, 53h129, 54, 57, 58, 110, 111, 113.
 Mikâil, 64.
 Mihmad, 125.
 Minorsky, 10, 13, 14, 15, 17, 23.
 Mintaş, 51, 52.
 Miran-Şah, 49, 50, 60, 65, 69, 70, 72, 76, 96.
 Mîrhond, 4, 5, 7, 63, 88.
 Malcolm, 13h1.
 Muhammed (Bistam Beg'in yeğeni), 92.
 Muhammed - Mehmed - (İzz ud-din Şîr oğlu), 84, 120, 127.
 Muhammed Cuki Mirza, 129, 130, 134, 135, 136, 137.
 Muhammed-i Cengî, 83, 112.
 Muhammed-i Devâtî, 75h203, 79, 83, 117.
 Muhammed-i Geçeci (Seyyid), 74, 112.
 Muhammed-i Kutşahi, 7.
 Muhammedî Mirza, 25.
 Muhammed Sultan (emîrzâde), 58.
 Mukbil (Mutahharten'in nâibi), 63.
 Mukimî, 26h40.
 Mulay Noyan, 33.
 II. Murad, 98, 138, 139.
 III. Murad, 19h27.
 مراد خججا , 44h100.
 Musa (Emîr), 116.
 Musa Han (İlhanlı), 34.
 Muslih ud-Din-i Lâri, 6, 9.
 Mustafa Paşa, 21h30.
 Mutahharten, 3, 49, 58, 62, 63, 82, 117.
 Mu'tasım (Celâyirli şehzadesi), 61.
 Mu'tasım (Sultan, Muzafferli hânedanından), 74, 80, 81.
 Müneccimbaşı, 5, 9, 16h17, 24, 111, 115, 126, 127.
 Müsafir, (Kara-Koyunlu emîrlerinden), 84.
- N**
- Nâsir ud-din (Bire nâibi), 62.
 نجمه , 37, 38.
 Neşri, 9, 16h17.
 Nevruz, 74.
 Nizam ud-din-i Şâmî, 3.
 Nuayr b. Hayyâr, 65, 68.
 Nurullah-ı Mar'aşi (Seyyid), 6.
 Nur ud-din (Şeyh Muhammed b. Mürşid ud-din Cümeyd-i Kâzerûni), 137.
 Nur ul-ayn (Celâyirli şehzadesi), 61.
- O**
- Oğur Muhammed (اوغر محمد), 85.
 Oğuz, 35.
 Oğuz-Han, 7, 35, 36.
 Olcaytu, 3.
 Ordu-Buğa, 39.
- Ö**
- عمر 75h203.
 Ömer Beg (Câkîrlu Bayezid Beg'in oğlu), 28h53, 29.
 Ömer-i Kazvini, 55.
 Ömer Mirza b. Miran-Şah, 29, 70, 71, 118.
 Ömer (Uyrat), 64.
- P**
- Pâyende Sultan-ı Barlas, 65, 107.
 Paylak (پيلاق), 78.
 Peçevî (İbrahim Efendi), 21h30.
 Pilten Beg, 102.
 Pîr Ahmed Beg (Duharlı), 26, 133.
 Pîr Ali Beg (Ali Şeker Beg'in oğlu), 24, 25.
 Pîr Ali Bâr Beg, 46, 47.
 Pîr Baba, 43.
 Pîr-Budak, 10, 36h78, 67, 75h203, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 98, 99, 101, 113, 115.

- Pîr-Budak (Cihan-Şah Mirza'nın oğlu), 32.
Pîr-Gayb Beg, 123.
Pîr Hasan (Kara), 22, 40, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 64.
Pîr Hasan-ı Sa'd, 61.
Pîr Hüseyin Beg (Sa'dlu), 20h29, 23h32, 73, 75, 83, 121, 122, 139.
Pîr Hüseyin-i Barlas, 65.
Pîri Beg, 139.
Pîr Mehmed (Sa'dlu), 75, 83, 121, 123.
Pîr Mehmed Beg-i Alpağut, 28.
Pîr Mehmed Beg-i Tavacı, 27.
Pîr Muhammed (Hacı-Tuğay-oğlu), 37, 38.
Pîr Muhammed (Ömer-Şeyh-oğlu), 79,80.
Pîr Ömer, 30, 61, 73, 75, 81, 83, 97, 98, 102, 103, 108, 111, 114, 116, 131.
Pîr Ömer-i Nahcivanî, 46.
Pîru Beg, 73.
- R**
- Rabinot, H.L., 15, 18.
Reşîd ud-din, 7, 15.
Rukn ud-dîn Alâ ud-devle-i Simnanî, (Şeyh), 106.
Rûkn ud-dîn-i leki (Seyyid), 111.
Rüstem (İskender'in oğlu), 143.
Rüstem Mirza (Timurlu), 60, 65, 86, 87, 94, 106, 121, 128.
- S**
- Sa'd (سعد), 20, 22h30.
Sa'd ud-dîn (Şeyh), 106.
Sadık, 105.
Sa'd ul-Mülk, 40.
Sa'd-Vakkas, 95, 96.
Sâlim Beg (Döger), 42, 47, 48, 54.
Sam Mirza, 35.
Sancar (Sultan), 65.
Saru-Han, 100.
Satılmış, 56, 57, 58, 85.
Satılmış (Mahmud-i Halhali'nin adamı), 55.
Sehâvî, 8, 141.
Sehend (Emîr), 80.
Selah ud-din (Eyyubî), 21h30.
- Selim (Yavuz), 21h30.
Sevincik, 65.
Seyf-Ali Beg, 25h38.
Seyf ud-din Hâfız, 34.
Seyf ud-din Tak-Buğa, 43.
Seyyid Abdürrezzak, 81.
Seyyid Ahmed-i Karaman, 117.
Seyyidî (Emîr), 126.
سیدى علی, 30h64.
Seyyidî Ali (Pehlivan), 139.
Seyyidî Ahmed, (Arlat), 30h64, 79, 82, 83, 91, 117, 118, 120, 134.
Seyyidî Mahmud Beg, 137.
Siyavuş, 61.
Sodun (Emîr), 80.
Sorkan, 121.
Sâfi Halil Beg (Musullu), 25.
Sulan Beg (Ali Paşa-oğlu), 142.
Sultan, 31, 61, 73.
Sultan Ali Beg, 29.
Sultan Kulu, 7, 25.
Sutay Noyan, 33, 34.
Suyurgatmış Mirza, 105.
Süleyman (Kanunî), 19h27, 21h30.
- Ş**
- شادى بن مروان, 21h30.
Şah Abbas, 27h44, 28h50.
Şah Ali (Mehmed'in oğlu), 88, 134.
Şah Ali (Celâyir emîri), 5.
Şah Ali (İskender'in oğlu), 143.
Şah Ali Beg-i Bayramî, 137.
شاه بوداق, 75h203.
Şâhin (Celâyir emîri), 42, 61.
Şah-İsmail, 5, 16h17, 21h30, 25h40, 27, 29.
Şah-Kubad, 30, 140, 141, 142.
Şah-Mahmud, 24.
Şah-Mehmed, 9, 75h203, 83, 85, 87, 88, 89, 93, 101, 102, 103, 109, 111, 115, 116, 119, 124, 130, 134, 143.
Şah Melik (Cend emîri), 17.
Şah-Melik (Emîr), 107, 118, 120, 121, 122, 123.
Şah-Melik (Emîr), 50.

- Şah-Ruh, 1, 2, 3, 22h30, 23h,34, 76, 82, 87, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 140, 141, 142.
- Şah Rüstem, 65.
- Şah Safî, 24h44.
- Şah-Saray Begim, 143.
- Şah-Şuca, 43, 44.
- Şah-Tahmasb, 5, 6, 23h32, 25h40, 27h44, 28h50.
- Şah Veled, 131.
- Şebli (Celâyir emîri), 52.
- Şebli Bahadır (Suldus hâkimi), 117.
- Şehriyâr, 78.
- Şehsuvar Beg (Bayramlu), 31, 121, 141.
- Şems ud-dîn (Bidlis hâkimi), 69, 80, 84, 90, 117, 119, 120, 125, 126.
- Şems ud-dîn (Cezire hâkimi), 119.
- Şems ud-dîn (Muş hâkimi), 39.
- Şems ud-dîn (Uzun), 79.
- Şems ud-dîn Gûri, 76.
- Şeref (Aghovanitz hâkimi), 125.
- Şeref Han-i Bidlisi, 2, 21h30, 125, 126.
- Şeref ud-dîn Ali-yi Safevî (Şeyh), 79.
- Şeref ud-dîn Ali-yi Yezdî, 3, 50, 59, 63, 64.
- Şeyh Âli Muhammed-i Arab, 55.
- Şeyh Ahmed-i Suhreverdî, 89.
- Şeyh Ali (Timur'un emîrlerinden), 49.
- Şeyh Ali (Celâyir hânedanından), 46, 47.
- Şeyh Ali (Uyrat, Erbil hâkimi), 57,71
- Şeyh Ali (Şah Veled oğlu), 86, 89.
- Şeyh Ali (Emîr), 55.
- Şeyh Behlûl, 92.
- Şeyh Cüneyd, 27.
- Şeyh Hacı, 55, 85.
- Şeyh Hasan (Kara-Yülük'un oğlu), 133, 136.
- Şeyh Hasan (Mutahharten'in torunu), 82.
- Şeyh Hasan (Küçük), 34.
- Şeyh Hasan (Büyük, Celâyir), 9, 34, 40.
- Şeyh Hasan (Emîr Yelman oğlu), 124.
- Şeyh Hüseyin, 78.
- Şeyh İbrahim (Şirvanşah), 70, 71, 72, 82, 86, 89, 91, 92, 98, 114, 117, 132.
- Şeyh Kassab, 73.
- Şeyh lokman-ı Barlas (Emîr), 121, 122.
- Şeyh Mahmud (Celâyir emîri), 64.
- Şeyh el-Mahmudî (Memlûk hükümdarı), 66, 67, 68, 97, 98, 100, 101, 103, 104.
- Şeyh Uveys (Celâyir hükümdarı), 40, 41, 42, 43, 76, 79, 131.
- Şeyh Zeydo, 39.
- Şihab ud-din Abdullah (Seyyid, Sultaniye kadısı), 108.
- Şihab ud-din Ahmed b. Alâ ud-din Haccî, (müverrih), 8.
- Şîr-Zâd, 117.
- Şükrollah, 9, 14.

T

- Tâhir (Sultan Ahmed'in oğlu), 63, 64.
- Tanrı Birmiş, 31, 83, 85, 119.
- Tarhan (İskender'in oğlu), 143.
- Tatar Hatun, 30.
- Tay-Buğa, 38.
- Tilek Kavçin, 49.
- Timur, 3, 7, 22h30, 28, 29, 32, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 70, 73, 76, 78, 80, 91, 106, 107, 113.
- Tokay Gürgen, 33.
- Toktamış, 52, 59.
- Toma (Medzoplu), 10, 50, 53, 125, 126, 27, 135, 136, 138, 140.
- Toykun Paşa, 21h30.
- Tuman, 22h30.
- Tuman Süçi, 65.
- Tur Ali Beg, 26.
- تَرَخَان بَك , 16h17.
- Türe Beg, 7, 35, 36.
- Türemiş (توردمش), 45.

U

- Uluğ Beğ, 105, 129h321, 132.
- Uluğ Han Beg-i Sa'dlu, 23h32.
- Umur Beg (Timurtaş Paşa oğlu), 138.
- Uveys (Sultan Ahmed'in gayri meşru oğlu), 81.

- Uveys (Döndü Hatun'un oğlu), 89. Yâr Ali (Kara-Yusuf'un kardeşi), 59,
Uveys ul-Karânî, 81. 61, 65.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, 10. Yâr Ali (Berdi Hoca'nın oğlu) 45, 57, 60.
- Uzun Hasan Beg, 13h1, 16h17, 23h34, Yazıcı-oğlu, 13h1.
24, 27, 28, 35, 42, 143. Yel-Buğa en-Nâsirî, 48, 53.
- Y**
- Yâdigar-Şah, 56, 57, 75h203, 83. Yeşbek, 99, 100, 117.
- Yahya b. Abdullatif-i Kazvinî, 5, 6, 9, Ynanç, Mükrimin Halil, 10, 35.
16h17, 45, 126, 127, 141. Yisutay, 33.
- Yakub Beg (Alpavut), 2, 134. Yusuf Beg (Duharlı), 26.
- Yakub (Ak-Koyunlu, Uzun Hasan Beg'in Yusuf Hoca (Emîr), 108, 126.
oğlu), 25, 26, 28h48, 29, 35. Yürgüç Paşa, 138.
- Yakub Beg (Kara-Yülük Osman Beg'in **Z**
oğlu), 101, 102. Zambaur, 10.
- Yâr-Ahmed, 117, 118. زكريا, 75h203.
- Yar-Ali (Ali Şeker Beg'in oğullarından), 24. Zeynel (Yar Ali oğlu), 110, 112, 118.
- Yar-Ali (Iskenderin oğlu), 127, 132, 133, Zeyn ul-Âbidin, 80.
143. Ziya Gökalp, 32.
- Yar-Ali (Mutahharten'in torunu), 117, 118. Ziya ud-din, 39.
- Ziya ul-Mülk, 40, 48.
- Zülfikâr Han, 27h441.

II

Y E R A D L A R I

A

Abaka Sarayı Çayırhğı 51.
Abiverd, 106.
Adana, 19h27.
Âdilcevaz, 51, 79, 86, 109, 111, 120, 121.
Afganistan, 82, 95, 104, 106.
Aghovanitz Kalesi, 125.
Ağrı dağı, 21h30.
Ahstâbad (Ahmska), 27h44.
Ahlat, 33, 34, 39, 51, 120, 125, 126.
Ak-Bulak, 120.
Akça-Kale konağı, 118.
Ak-Hoca, 108.
Aksaray bölgesi, 62.
Akşehir, 137.
Aladağ, 19h27, 36h78, 44, 49, 51, 56, 57,
72, 75, 77, 80, 81, 82, 83, 89, 90h232,
102, 103, 120.
Aja-Kilise, 43, 44.
Alıncaak, 30, 55, 77, 78, 111, 124, 127,
130, 139, 140.
Almalık, 36h80.
Amasya, 98, 138.
Âmid, 80, 90, 91, 99.
Anadolu, 5, 18, 19, 20h27, 27h45, 34,
37, 45h106, 61, 64, 65, 77, 90.
Anamas, 19h27.
Aras, 21h30, 22h30, 70, 73, 86, 119.
Ardelân, 77.
Arpaçay, 21h30, 22h30.
Arran, 34, 40, 55, 70, 95.
ارض روم 21h30.
Aşağı Karavelyan, 18.
Âteşgâh, 80.
Avnik, 43, 49, 50, 57, 58, 66, 69, 82, 110,
112, 124, 139, 142.

Avrupa, 1.
Aydın (kale), 20h27, 49, 57.
Ayıntab, 21h30, 99, 100, 101.
Ayn ul-Kiyâra, 39.
Âzaz, 19h27.
Âzerbaycan, 1, 2, 14h4, 17h17, 20, 21h30,
24h35, 28, 29, 30h61, 31, 32, 34, 35,
36, 40, 41, 43, 44, 46, 60, 67, 69, 70,
71, 72, 74, 76, 79, 80, 82, 83, 85, 87,
92, 93, 94, 96, 104, 105, 107, 108,
120, 123, 124, 127, 131, 132, 133,
134, 137, 138, 139.

B

Bab Zuveyle, 136.
Bağdad, 27, 32, 40, 41, 52, 57, 60, 61, 63;
64, 65, 71, 72, 78, 79, 81, 83, 84, 85,
87, 88, 89, 93, 101, 103, 109, 111,
112, 116, 117, 118, 124, 130, 131, 134,
143.
Bağ-Konağı, 106.
Bahar, 14, 23.
Bahr-âbâd, 106.
Bakûba, 84, 89.
Bam, 24.
Baran, 18, 19.
Basra, 65.
Batu-İran, 3, 43, 49, 60.
Batman, 39.
Bayburt, 26, 101.
Bayezid kalesi, 49, 117, 120.
Bedahşan, 25h38.
Behisni, 97.
Belh, 25.
Bend-i Mâhi, 44.
Berda', 26, 27, 28, 117, 118.

Beşiri, 39, 41.
 Beylekan, 117.
 Bidlis, 36, 39, 68, 80, 90, 125, 126.
 Bilbis, 68.
 Bingöl, 65, 125.
 Bingöl yaylağı, 61.
 Bire, 100, 101.
 Burc ul-Hammam, 66.
 Burc us-Silsile, 66.
 Bursa, 63.

C

Ca'ber, 42, 47, 68, 73.
 Câm, 106.
 Canbaz çukuru, 21h30.
 Cemcal, 74.
 Cend, 17
 Cezîre (Cizre), 42, 68, 119, 120.
 el-Cezîre, 8, 14h4, 46, 60.
 Curcan, 25, 106.

Ç

Çaldıran, 25h40.
 Çapakçur, 18, 42, 116.
 Çapakçur çevresi, 49, 50, 51.
 Çapakçur sıyru, 49.
 Çermik, 90.
 Çıldır, 20h30.
 Çoban Köprüsü, 135.
 Çuhur-i Sa'd (Sa'd Çukuru), 20, 21h30,
 22h30, 28, 117.

D

Darende, 97.
 Damğan, 94, 106.
 Dekken, 25.
 Demâvend, 74.
 Derguzin, 74.
 Develü Ömer kendi, 21h30.
 Dimaşk, 66, 68, 71, 72, 85, 88, 104.
 Dimaşkiye imâreti, 86.
 Dinever, 65.

Diyarbakir, 6h16, 14h4, 19h27, 26, 33,
 34, 35h76, 36, 37, 57, 65, 70, 72, 75,
 90h232, 112, 124, 125, 133.
 Diyâr-ı Rum, 70.
 Doğu-Anadolu, 7, 14, 15, 17, 19, 20, 29,
 31, 32, 33, 35, 37, 38, 45, 46, 49, 57,
 59, 69, 87, 119, 124, 131.

E

Ebher, 127.
 Eleşkird, 58, 119, 121.
 Erbil, 30, 71, 79, 87, 89, 110, 112, 127.
 Erciş, 43, 44, 50, 59, 86, 112, 115, 117,
 120, 126, 130.
 Erdebil, 29, 66, 70, 74, 79, 81, 91, 92, 96,
 116, 139.
 Ergani, 90.
 Erivan, 20, 21h30, 22h30.
 Ermeniye, 70.
 Erzincan, 3, 30, 35, 49, 63, 69, 81, 82, 83,
 91, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 108,
 111, 112, 117, 118, 131, 136, 137,
 139, 140.
 Erzurum, 21h30, 26, 34, 36, 37, 43, 44,
 49, 57, 82, 124, 130, 133, 134, 135,
 136, 139.
 Esed, 83, 84.
 Esferzen kalesi, 118.
 Eshab-ı Kehf Mağarası, 42.
 Eskişehir, 19h27.
 Esterâbâd, 23h32.

F

Fars, 5, 25, 28, 60, 70, 71, 79, 80, 92, 93,
 94, 95, 96, 104, 106, 116.
 Ferah, 106.
 Fırat, 22h30, 61, 64, 65, 72, 75, 99.

G

Gâverâd, 77, 93, 117.
 Gaz-Kurd, 36.
 Gazne, 25h38, 105, 106.
 Gence, 20h28, 26, 27, 28h51, 109, 117, 118.

Gerger, 97.
 Gernsîr, 94, 105, 106.
 Gernî-i Çuğur Sa'd, 21h30.
 Gilân, 87, 95, 96.
 Gorzor, 130.
 Gûl-i Bağan, 105, 106.
 Güney-Doğu-Anadolu, 8, 17, 32, 37, 38, 45.
 Gürcistan, 58, 59, 118.

H

Hacı Lalalu, 21h30.
 Haleb, 48, 61, 68, 97, 99, 100, 101.
 Halhal, 56, 92.
 Hama, 99.
 Hamîd (sancak), 27h45.
 Hamse, 26h40.
 Harizm, 74, 94, 95, 104, 105, 106.
 Harput, 139.
 Harrakan, 106.
 Hasan-Kalesi, 43.
 Hatuniye gölü, 119.
 Heft-Çeşme, 139.
 Heft-Rûd, 46.
 Hemedan, 14, 23, 25h39, 27, 32, 65, 77, 81, 82, 92.
 Hemedan yazısı, 83.
 Herat, 1, 2, 23h34, 82, 94, 95, 96, 98, 104, 105, 107, 108, 123, 125, 128, 132h330, 133.
 Heşt-Menzil, 21h30.
 Hevik, 103.
 Heysem, 39, 40.
 Hıms, 125.
 Hısn-Keyfâ, 8, 39, 42, 43, 48, 68, 111h276.
 Hille, 63, 64, 65, 71, 73, 78, 79.
 Hindistan, 6, 25, 26h40, 105.
 Hisar-i Şâdman 24.
 Hit 61, 64, 93.
 Horasan, 24, 25, 70, 79, 82, 93, 94, 95, 104, 106, 123, 124, 129, 131, 137, 138.
 Hoy, 20h28, 21h30, 31, 43, 44, 56, 69, 83, 117, 123, 124.
 Huzistan, 81, 84.
 Hüsrev Paşa Medresesi, 6h16.

I

Iğdır, 22h30.
 Irak, 8, 9, 17h17, 32, 43, 44, 65, 71, 72, 75, 76, 80, 82, 87, 93, 95, 143.
 Irak-ı Acem, 34, 40, 55, 69, 70, 77, 80, 91, 93, 96, 104, 105.
 Irak-ı Arab, 14, 31, 57, 63, 64, 67, 70, 72, 84, 85, 87, 104, 105, 107, 130, 21h30.
 Işğ-Köl, 36h80.

İ

İmadiye, 39.
 İran, 4h9, 14, 15, 16, 17, 20, 21h30, 29, 31, 35, 45, 46, 51, 66, 68, 77, 102, 113.
 İran Kürdistanı, 77h207.
 İrvan, 21 h30.
 İsfahan, 43, 71, 72, 80, 81, 87, 92, 93, 94, 96, 106.
 İskenderiye, 140.
 İspir, 101.
 İstanbul, 43, 70.
 İzmir, 20h27.

K

Kâbil, 105, 106.
 Kafkasya, 20h28.
 Kağızman, 22h30, 139.
 Kahire, 48, 52, 53, 59, 61, 66, 68, 99, 100, 136.
 Kâhta, 97.
 Kal'atü'l-Müslimin, 48.
 Kal'at ul-Necm, 99.
 Kandahar, 94, 98, 105, 106.
 Karabağ, 1, 49, 60, 63, 66, 70, 91, 116, 117, 118, 127, 130, 131, 137.
 Kara-Çuk, 36.
 Kara-Kervan, 119.
 Kara-Kilise, 42.
 Kara-Kömek, 118.
 Kara-Kum, 36h80.
 Karaman, 19h27, 27.
 Karaz (Kara-Erzen), 135, 136.

- Kâşân, 96, 106.
 Kayseri, 40, 49, 63.
 Kaz-Ovası, 138.
 Kazvin, 26h40, 81, 82, 92, 94, 105, 107, 108, 112, 127.
 Kemah, 101, 102.
 Kerkük, 15, 30, 78, 111, 116, 118, 124.
 Keş, 76.
 Ketme-i Gıyasi, 118.
 Khouth sıradağları, 50.
 Kızıl-Ağaç, 139.
 Kızıl-Irmak, 139.
 Kiçi-Tağ, 36h80.
 Kiçi Veli yurdu, 21h30.
 Kiği, 102, 139.
 Kirman, 5, 25, 76, 104, 106, 134.
 Kirmanşah, 77.
 Koruk-i Heştrud, 82.
 Kuh-Gilûye, 31.
 Kûhistan, 94, 106.
 Kum, 5, 95, 96, 106.
 Kuzey-Azerbaycan, 27.
 Kürdistan, 77, 80, 112.
 Kür ırmağı, 92.
- L**
- Londra, 7h18.
 Luristan, 60, 65, 93, 94, 96.
- M**
- Mahmud-âbâd, 133.
 Makû, 20h28.
 Malatya, 21h30, 51, 52, 97, 139, 140.
 Malazgird, 50.
 Maraş, 30.
 Marath dağı, 50, 51.
 Mardin, 17, 33, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 48, 53h129, 57, 68, 69, 79, 80, 90, 97, 98, 99, 100, 101, 115, 116, 118, 119.
 Mâverâ un-nehr, 35, 52, 76, 82, 95, 104, 105.
 Mâzendran, 74, 94, 95, 104, 106, 129.
 Memâlik-i Rum, 34.
 Memlûk ülkesi, 115.
 Menteşe, 20h27.
- Meraga, 20h28, 52, 57, 70, 74, 87, 116.
 Merc Dâbık, 99.
 Merend, 73, 74,
 Merzuban suyu, 99.
 Meyâne, 66.
 Meyyafârikin (Silvan), 39.
 Mısır, 21, 29, 66, 68, 70, 71, 97, 101, 103, 104, 108, 111h276, 115, 128, 140.
 Mişâr, 97.
 Muğan, 116.
 Murad, 42
 Musul, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 57, 59, 60, 80, 91, 118, 119.
 Muş, 18, 19, 39, 40, 41, 42, 79, 125.
 Muş sahrası, 50, 51, 57.
 Muş yazısı, 89, 90, 120.
- N**
- Nahçıvan, 14, 15, 20, 22h30, 43, 44, 46, 49, 72, 73, 74, 109, 116, 118.
 Nehr-i Barlas, 70.
 Nehr ul-Ganem, 65.
 Nesa, 106.
 Nevşehir (Aladağ yöresinde), 83.
 Nihavend, 65, 93.
 Ni'met-âbâd, 70.
 Nişabur, 94, 106.
 Nusaybin, 119.
- O**
- Oğuz ili, 36h80.
 Orta-Anadolu, 19h27, 37.
 Orta-İran, 3.
 Osmanlı ülkesi, 62, 63.
 Otluk-Beli, 29.
- P**
- Palu, 139.
 Pasin, 22h30, 142.
- R**
- Rahbe, 37, 65.
 Rân ران, 18h23.

Re's ul-ayn, 57
 Revan, 22h30.
 Rey, 74, 87, 94, 95, 96, 104, 106, 111, 116,
 126, 128, 134.

Ribat-ı dizbâd, 106.
 Ruha, bak. Urfa, 48.
 Rum, 107.
 Rum-Kale, 97.
 Rüstemdâr, 96.

S

Sa'id-âbâd, 110.
 Saidiyye, 68.
 Sakab, 76.
 Sallat (Salat) Çayı, 39.
 Sa'ur kalesi, 90, 97.
 Sâve, 106.
 Savuç-bulak, 106.
 Sayın kale, 116.
 Sayram, 36h80,
 Sehend yaylası, 92, 102.
 Selmas, 83, 128, 130.
 Semerkand, 1, 2, 58, 60, 66, 70, 74, 78, 80,
 94, 132.
 Serav, 70, 71, 139.
 Serçem, 66.
 Serd-rûd, 74, 75.
 Seyid-Gazi, 19h27.
 Sîb köyü, 65.
 Siistan, 24, 76, 94, 95, 104, 106, 110.
 Simnan, 106.
 Sincar, 37, 38, 42, 91, 119.
 Sir sıvı, 36h80.
 Sivas, 5, 35, 40, 49, 61, 63, 139.
 Soğuk-Bulak, 71.
 Sökmen-âbâd, 124.
 Suhap, 116.
 Su taniye, 55, 58, 70, 73, 74, 76, 77, 81,
 91, 92, 94, 95, 96, 105, 107, 108, 111,
 116, 117, 123, 125, 127, 128, 130.
 Suriye, 8, 33, 38, 46, 47, 48, 60, 61, 62, 64,
 65, 70, 80, 99, 100, 102, 104.
 Surnari, 44. bak. Sürmeli,
 Sufyan, 139.

Sürmeli, 20, 21h30, 22h30, 43, 44, 118.
 Sürmeli-Çukur, 139.

Ş

Şarkî Kara Hisar, 98.
 Şam, 60, 65, 66, 67, 70, 103, 107.
 Şamalık suyu, 119.
 Şehriyâr, 106.
 Şehrizor, 71.
 Şeki, 29h59, 30h64.
 Şemahi, 92, 127.
 Şenb-i Gâzan, 55, 56, 72, 74, 75, 83, 128.
 Şeyb-Kendi, 118, 119, 136.
 Şimalî Suriye, 14h4.
 Şiraz, 80, 87.
 Şirvan, 28, 71, 72, 92, 98, 112, 127, 133, 139.
 Şurur (شور), 21h30.
 Şuster, 131.

T

Takı, 68.
 Tâliş, 139.
 Tarablus, 68, 99.
 Taûk, 124.
 Tebriz, 1, 2, 26, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 52,
 53h129, 55, 56, 70, 71, 72, 73, 74, 77,
 79, 80, 91, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 90,
 91, 92, 93, 94, 101, 102, 103, 105,
 107, 109, 110, 111, 112, 116, 117,
 120, 123, 124, 125, 127, 128, 134, 139,
 143.
 Teke, 19h27.
 Tekrit, 41, 57, 64, 85.
 Temür Kazuk, 36h80.
 Tercan, 101, 103, 139.
 Tokad, 138.
 Trabzon, 26.
 Türkistan, 15, 34, 35, 36.
 Türkiye, 1, 16, 23h32, 62.

U

Ucan, 44, 71, 72, 108, 110, 137.
 Ucan yaylağı, 83.

Ulu Tağ, 36h80.
Urfa, 48, 136.
Urmiye, 31, 70, 73.

Varto, 18.
Vâsıt, 65, 89.
Verâmin, 106.

Ü

Üç - Kilise, 21h30, 22h30, 57.

V

Vâdi-i Buzurk, 21h30.
Vâdi-i Kûçek, 21h30.
Van, 33, 34, 51, 59, 72, 127, 130, 132, 134.
Van Gölü, 43, 44, 57, 60, 120, 125, 126,
127, 131.
Van Gölü havzası, 51.

Y

Yahşi, 121.
Yakın-Doğu, 36h78, 46, 48, 77, 90.
بانکی کنت, 36h80.
Yeni-İl, 19h27.
Yezd, 5, 71, 80, 94, 104, 106, 134.

Z

Zencan, 127.
Zengî Çayı, 21h30.

III

EL (KAVİM) - OYMAK-BOY-DEVLET VE HÂNEBAN ADLARI

- A**
- Ağaç-eri(ler), 30, 31.
Ak-Koyunlu(lar), 1h3, 3, 5, 9, 10, 14h3, 15, 16, 20h28, 21h30, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 37, 42, 48, 49, 52, 68, 79, 97, 99, 101, 102, 115, 116, 119, 124, 133, 135, 136, 139, 140.
Alpavut (Alpağut), 27, 28.
Arab(lar), 65, 141.
Altun-Ordu, 41.
Artuklu devleti, 79.
Avşarlar, 99.
Aydın Ulusu, 49.
Âyinlu لو آیین لو, 29, 30, 134.
- B**
- Baharlı, 14, 23, 24, 25.
Baranı (Baranlı), 16, 17h17, 18, 24.
Barımbay oymağı, 37.
Bayat(lar), 99.
Bayındır, 1h3, 16.
Bayramlı, 31.
Boz-Doğan, 48.
Boz-Ulus, 19h27.
Büğdüz, 14.
- C**
- Câkirlu(lar), 28h53, 29, 56, 95, 139.
Celâyirîliler, 3, 9, 15, 18, 28, 43, 44, 46, 47, 71, 79, 86, 113, 131.
- Ç**
- Çağataylar, 1, 50, 59, 65, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 81, 98, 105, 106, 107, 112, 113, 118, 120, 121, 122, 129, 130, 131, 133, 134, 136, 137.
Çepni, 16.
Çobanlılar, 37, 55.
- D**
- دولت آل سلجوق, 17h18.
دولت قراقرلو, 17h17.
Doğu Türkmenleri, 14h4, 53, 54, 55.
Döğer(ler), 30, 31, 68.
Dubarlı (طوقارلو, دوخارلو), 26, 133.
Dulkadırh Türkmenleri, 14h4.
Duveyn Ekradı (روادیه) دوین اکراد رونده, 21h30.
- E**
- Eretna devleti, 43.
Ermeni(ler), 10, 50, 125, 138, 139.
- H**
- Hacılı, 30.
Haleb Türkmenleri, 19h27.
Hezâre Moğolları, 106.
- I**
- Irak Türkmenleri, 87.
- İ**
- İğdir, 14.
İhanlı(lar), 18, 113.
İnalı, 99.
İspanyol, 69.

- K**
- Kara-Koyunlu(lar), 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 55, 57, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 91, 93, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 142.
- Karaca-Koyunlu, 19, 20h27.
- Karamanlı(lar), 26, 27, 28, 139.
- Kara-Ulus, 32.
- Kınık, 14.
- Kızılbaş, 27h44.
- Kutbşâhîler, 6, 7, 25.
- Kuin-Tatar (Kara Tatar), 33.
- Kürd(ler), 29, 30, 32, 37, 39, 42, 50, 51, 72, 79, 83, 87, 91, 97, 119, 124, 125.
- M**
- Mahmudî, 32.
- Memlûk(ler), 8, 33, 37, 38, 43, 62, 66, 68, 97, 99, 101, 103, 104, 108, 135, 140.
- Memlûk devleti, 63, 64.
- Mısır devleti, 77.
- Moğol(lar), 7, 14, 15, 33, 35, 36h78, 37, 38, 44, 45.
- Muzafferî(ler), 43, 44, 74, 80.
- O**
- Oğuz(lar), 13, 14, 15, 51, 31, 36,
- Osmanlı(lar), 6, 9, 14, 21h30, 22h30, 26, 29, 35, 45h106, 77, 97, 109, 110, 136, 137, 138, 139.
- Ö**
- Özbek devleti, 6.
- R**
- Ramazanlı Türkmenleri, 14h4.
- S**
- Sa'dlu, 15, 20, 22, 23h32, 24h34, 73, 75, 83, 116, 117, 118, 130.
- Safevîler, 20, 21h30, 22h30, 23, 25, 27, 28, 29, 35.
- Salur, 36h80.
- Sâve Şahsevenleri, 20h28.
- Selçuklular, 17, 106.
- Soğdu, 23h32.
- Suriye Döğçerleri, 47.
- Sutaylılar, 34, 37, 43.
- Süleymanî Kürdleri, 32, 40, 42, 68.
- Ş**
- Şâl, 87.
- T**
- Tâcîkler, 78.
- Tatarlar 37.
- Timurlu(lar), 1, 6, 24, 79, 133.
- Timur imparatorluğu, 82, 94, 104.
- Trabzon imparatorluğu, 37.
- Türk(ler) 5, 7, 13, 17h17, 19, 22h30, 32, 54, 112.
- Türkmen(ler), 8, 14, 15, 19h27, 22h30, 24h35, 30, 31, 33, 34, 35h74, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 47h108, 50, 52, 54, 56, 57, 61, 64, 65, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 89, 90, 97, 107, 110, 111, 113, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 129, 130, 132, 136.
- U**
- Ustacalu, 27h44.
- Uyrat(lar), 33, 72.
- Ü**
- Üç-Oğlan (اوچ اوغلان) boyu, 117.
- Y**
- Yıva(lar), 14, 15.
- Z**
- Zengelü (زنگلو) oymağı, 117.
- Zırkı, 32, 39, 42, 68.

YANLIŞ DOĞRU CEDVELİ

Yanlış	Doğru	Sahife	Satır
بارا	بارانی	16	31
Çuhr-i Sa'd	Çuhur-i Sa'd'i	21	5
چون	چون	21	27
çok	çak	22	4
4 -	5 -	54	14
ed - Du'l - lâmi'	ed - Dav'ul - lâmi'	68	33
Bistam oğlu Câkir	Câkir oğlu Bistam	71	11
karkışıklık	karişıklık	75	18
Bağdad	Bağdad	79	75
İz ud - dîn'in	İzz ud - dîn'in	79	19
be inin	beginin	81	15
kayaklarda	kaynaklarda	91	25
Sah - Mehmed'e	Şah - Mehmed'e	101	24
Efğanistan'daki	Afğanistan'daki	106	22
birinei	birinci	113	15
Tumurlu	Timurlu	114	13
5 -	6 -	116	1
Emîr Memlûk emîr- lerinden	Memlûk emîr- lerinden	117	18
İz ud - dîn Şîr	İzz ud - dîn Şîr	118	30
Cumâd el - ulânın	Cumâd el - ulânın	118	15
boybegi	boybegisi	118	15
boybegi	boybegisi	119	19
Şems ub - din'e	Şems ud - dîn'e	125	12
de in	degin	131	33
Sümelî	Sürmeli	139	17
boybegi	boybegisi	139	27
ذکریا	ذکریا	75h203	3